

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

AÇE DARÜSSALAM SULTANLIĞININ KRALİÇESİ SRI
SULTAN TACUL-ALEM SAFİYETÜDDİN CİHAN
BERDEVLET'İN HAYATI VE YÖNETİM ANLAYIŞI
(1641-1675)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Balqis ALMUMTAHANAH

İstanbul

Ekim-2025

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

AÇE DARÜSSALAM SULTANLIĞININ KRALİÇESİ SRI

SULTAN TACUL-ALEM SAFİYETÜDDİN CİHAN

BERDEVLET'İN HAYATI VE YÖNETİM ANLAYIŞI (1641-1675)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Balqis ALMUMTAHANAH

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Beytullah KAYA

İstanbul

Ekim-2025

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. Beytullah KAYA

Üye Doç. Dr. Hasan AKSAKAL

Üye Doç. Dr. Enver Emre ÖCAL

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Açe Darussalam Sultanlığının Kraliçesi Sri Sultan Tacul-Alem Safiyetüddin Cihan Berdevlet’in Hayatı ve Yönetim Anlayışı (1641-1675)**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Balqis Almumtahanah

ÖN SÖZ

Bu tez, yüksek lisans eğitimim sürecinde yürüttüğüm araştırmaların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmamda, Aceh Sultanlığı'nın 17. yüzyıldaki siyasî, sosyal ve ekonomik yapısını anlamaya katkı sağlamayı amaçladım. Bu sürecin gerçekleşmesinde birçok kişinin destek ve teşviklerini gördüm. Öncelikle sabır ve gayret lütfettiği için Allah'a hamdediyorum. Ayrıca, her daim dua ve destekleriyle yanımda olan aileme minnettarlığımı ifade etmek isterim. Çalışma süresince yol gösterici fikirleriyle beni yönlendiren değerli danışman hocama, katkı sağlayan hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ederim. Elinizdeki bu çalışmanın eksiklikleri elbette bana aittir. Eleştiriler ve öneriler, şüphesiz ki ilerideki çalışmalarım için yol gösterici olacaktır.

Balqis Almumtahanah

İstanbul-2025

ÖZET

AÇE DARÜSSALAM SULTANLIĞININ KRALİÇESİ SRİ SULTAN TACUL-ALEM SAFİYATUDDİN CİHAN BERDEVLET'İN HAYATI VE YÖNETİM ANLAYIŞI (1641-1675)

Balqis Almumtahanah

Yüksek Lisans, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Beytullah KAYA

Ekim, 2025 – 114 Sayfa

Bu çalışma, Açe Darüsselam Sultanlığı'nda Sri Sultan Tacul-Alem Safiyetüddin Cihan Berdevlet'in (1641–1675) hükümdarlık dönemini incelemektedir. Araştırmanın odak noktası, söz konusu dönemde devlet idaresinin sürekliliği, siyasi dinamikler ile toplumsal, kültürel, ekonomik ve ticari gelişmelerdir. Nitel tarih araştırma yöntemi kullanılarak, birincil ve ikincil kaynaklar temelinde devlet politikaları, ulema ve “Orang Kaya” sınıfının yönetimdeki rolleri, ayrıca Açe'nin bölgesel ve uluslararası ticaret ağlarındaki konumu ele alınmaktadır. Bulgular, Safiyetüddin döneminde siyasi istikrarın korunduğunu, İslamî geleneğe dayalı hukuk sisteminin güçlendirildiğini ve hem bölgesel hem de Avrupa güçleriyle dengeli diplomatik ilişkilerin sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu dönem, Açe Sultanlığı tarihinin önemli bir safhasını teşkil etmiş; egemenlik muhafaza edilmiş ve Açe, Güneydoğu Asya'da ticaret ile kültürün merkezi olarak konumunu pekiştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Açe Darüsselam Sultanlığı, Tacul-Alem, devlet idaresi, siyaset, ticaret.

ABSTRACT

THE LIFE AND GOVERNANCE APPROACH OF QUEEN OF ACEH DARUSSALAM SRI SULTAN TAJUL-ALAM SAFIYATUDDIN JIHAN BERDAULAT (1641-1675)

Balqis Almumtahanah

Master, History and Civilization

Thesis Advisor: Prof. Dr. Beytullah KAYA

October, 2025 – 114 Pages

This study examines the reign of Sri Sultan Tajul-Alam Safiyatuddin Johan Berdaulat (1641–1675) in the Sultanate of Aceh Darussalam. The research focuses on the continuity of state administration, political dynamics, and the social, cultural, economic, and commercial developments of the period. Employing a qualitative historical method, the study draws on both primary and secondary sources to analyze state policies, the role of the ulama and the Orang Kaya elite in governance, and Aceh's position within regional and international trade networks. The findings demonstrate that Safiyatuddin's reign maintained political stability, strengthened the legal system based on Islamic traditions, and fostered balanced diplomatic relations with both regional powers and Europe. This period represents a significant phase in the history of Aceh, during which sovereignty was preserved and Aceh consolidated its role as a center of trade and culture in Southeast Asia.

Keywords: Sultanate of Aceh Darussalam, Tajul-Alam Safiyatuddin, state administration, politics, trade.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ	xi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
1.1. Problem	4
1.2. Amaç	4
1.3. Araştırmanın Önemi.....	5
1.4. Sınırlılıklar	5
1.5. Araştırma Yöntemi.....	6
1.6. Varsayımlar	7
1.7. Tez Konusuyla İlgili Literatür Özeti	9

İKİNCİ BÖLÜM

TACUL-ALEM SAFİYYETÜDDİN 1612-1641.....	12
---	----

2.1. Tacul-Alem Safiyyetüddin'in Biyografisi.....	12
2.2. Açe Sultanlığında Tacul-Alem Safiyyetüddin'in Tahtta Çıkışı.....	15
2.3. Açe Sultanlığı'nda Hükümdar Kriterleri.....	18

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAFİYYETÜDDİN DÖNEMİNDE DEVLETİN İDARİ YAPISI, HUKUKİ YARGI DÜZENİ VE EKONOMİK YAPISI.....23

3.1. İdari Yapısı.....	23
3.1.1. (Gampong, Mukim, Nanggroe) Köy, İlçe ve Şehirlerin Yönetimi	27
3.1.2. Açe Sultanlığı'nın Bölgeleri	30
3.2. Askerî Yapısı.....	37
3.3. Hukuki Yapı Ve Yargı Sistemi	39
3.3.1. Davalar Ve Cezalar	45
3.4. Ekonomik Yapı	47
3.4.1. Darussalam Limanı'nda Vergilendirme Sistemi ve Oranları.....	50
3.4.2. Biber, Kalay, Altın ve Fil Ticareti	53
3.4.3. Mühür ve Sikke.....	59

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TACUL-ALEM SAFİYYETÜDDİN'İN HÜKÜMDARLIĞI ALTINDA SOSYO-KÜLTÜREL GELİŞMELER VE DİPLOMASI.....62

4.1. Eğitim ve İlim Hayatı.....	62
4.2. Safiyyetüddin'in Yazışma Üslubu	64
4.3. Safiyyetüddin Döneminde Âdet ve Dînî Merâsimler.....	69
4.4. Eğlence ve Saray Protokolü	72

4.5. Sultan İskender Sâni'nin Cenaze Merasimi	78
4.6. Sultan İskender Thâni'den Kalan Mücevher Borç Sorunu	81
4.7. Safiyetüddin'in Ölümü.....	84
SONUÇ	87
KAYNAKÇA	89
EKLER	102
ÖZGEÇMİŞ	103

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1: Darussalam Limanı'ndaki Ticaret Vergileri Tablosu (Safiyetüddin Dönemi 1641-1675).....	51
---	----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: Sri Sultan Tacul-Alem Safiyyetüddin Şah'ın Görsel Bir İllüstrasyonu.....	14
Şekil 3.1: 1604 Yılında Vefat Eden Sultan 'Alauddin Riayat Şah el-Mukammil Döneminde Açe Kraliyet Sarayı'nın Görünümüne Dair Bir Tasvir.	24
Şekil 3.2: Sumatra, Batı Cava ve Malay Yarımadası haritası, 17. Yüzyıl	31
Şekil 3.3: Banda Açe'nin 1665 Yılında Sultan Sarayı'nın Arka Planlı İle Boyanması ...	48
Şekil 3.4: Açe Darussalam Limanı.....	53
Şekil 3.5: Safiyatuddin'in Mühürü.....	60
Şekil 3.6: Seri Ratu Kamalat Şah Döneminde Dirhem	61
Şekil 4.1: Açe Sultanı'nın Kurban Bayramı'nda Camiye Kadar Eşlik Ettiği Alay	70
Şekil 4.2: Ramazan ve Kurban Bayramları, Bâytürrahman Camii'nde	70
Şekil 4.3: Fillerin Dövüşü Anlatılıyor.....	74
Şekil 4.4: Açelilerin Yabancı Elçileri ve Onların Hediyelelerini Kraliyet Sarayına Götürme Biçimine Dair Avrupalı Bir Betimleme.	76
Şekil 4.5: 1641 Yılında Sultan İskender Sani'nin Cenaze Töreni	79
Şekil 4.6: 17. Yüzyıla Ait, Açe'deki VOC (Hollanda Doğu Hindistan Şirketi) Fabrikasını Tasvir Eden Bir Çizim.	84

KISALTMALAR LİSTESİ

EIC : English East India Company

NA : National Archief

SWC : Sumatra West Coast

VOC : Verenigde Oostindische Compagnie

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

16. yüzyılın başlarında Sultan Ali Mugayat Şah tarafından kurulan Açe Darüsselam Sultanlığı, Güneydoğu Asya'da bir deniz imparatorluğu ve İslam medeniyetinin önde gelen merkezlerinden biri olarak sağlam temeller üzerine inşa edilmiştir. Bu siyasî yapının zirveye ulaştığı dönem, 1607–1636 yılları arasında hüküm süren Sultan İskender Muda'nın hükümdarlık devridir. İskender Muda, askerî genişleme ve iktidarın merkezîleştirilmesi yoluyla Açe'nin Sumatra'nın batı ve doğu kıyıları ile Malay Yarımadası'nın bir bölümündeki hâkimiyetini pekiştirmiştir.¹ Onun bıraktığı miras; güçlü, kozmopolit ve saygın bir devlettir. Ancak, bu merkezîyetçi yönetim tarzı, saray ile taşradaki Orang Kaya (Soylular) ve ulema arasında zamanla gerilim doğurmuştur. Sultan İskender Muda'nın kızı ve Sultan İskender Sâni'nin dul eşi olan Safiyyetüddin'in tahta çıkışı, işte bu karmaşık iç dinamikler bağlamında gerçekleşmiştir. Yerel elit zümre, İskender Muda'nın otokratik döneminden sonra daha adem-i merkezîyetçi bir siyasî düzenin tesisi yönündeki arzularını açıkça ortaya koymaktaydı.²

17. yüzyıl, Avrupa merkantilizminin güç kazandığı ve küresel ticaret yolları üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesinin yoğunlaştığı, dünya tarihinin dönüştürücü bir dönemini temsil etmektedir. Güneydoğu Asya'da, özellikle de Nusantara³ (Takımadalar)

¹ Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450–1680: The Lands below the Winds*, vol. 1, 123–127.

² Anthony Reid, *An Indonesian Frontier: Acehnese and Other Histories of Sumatra* (Singapore: Singapore University Press, 2005), 37-40.

³ Cumhuriyet öncesinde Nusantara bölgesi, günümüz Endonezya'sını oluşturan geniş takımadaları ifade etmekteydi. Bu coğrafya, Açe, Demak, Mataram, Ternate, Tidore gibi sultanlıklar ve daha önceki dönemde Majapahit İmparatorluğu gibi çeşitli siyasal oluşumları kapsamaktaydı. Sömürge döneminde ise bu bölge, Hollanda Doğu Hint Adaları adıyla anılmış ve büyük ölçüde bütün takımadaları içine alarak, sonrasında Endonezya Cumhuriyeti'nin sınırlarının temelini

bölgesinde, siyasi ve ekonomik konstelasyonlar, Avrupa menşeli ticaret ortaklıklarının— özellikle Hollanda’ya ait VOC (Vereenigde Oostindische Compagnie)⁴ ile İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası EIC (East India Company)⁵—varlığıyla dramatik bir değişim yaşamıştır. Sermaye gücü, askerî kapasite ve agresif siyasî stratejilerle donatılmış VOC, zamanla özellikle Açe Sultanlığı’nın başlıca ihraç ürünü olan karabiber ticaretini tekel altına alma girişiminde bulunmuştur. Avrupa güçlerinin bu bölgedeki varlığı yalnızca ekonomik bir meydan okuma değil, aynı zamanda yerel siyasî varlıkların egemenliği açısından da ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Tam da bu nüfuz mücadelelerinin ortasında, Malaka Boğazı’nın en güçlü denizci siyasî yapılarından biri olan Açe Darüsselam Sultanlığı, kendi geleceğini belirleme mecburiyetinde kalmıştır. Sri Sultan Tacul-Alem Safiyyetüddin Şah’ın hükümdarlık dönemi, bu gerilimlerin zirveye ulaştığı bir zaman dilimine denk gelmiş; öyle ki, bir hükümdarın alacağı stratejik kararlar bir sultanlığın bekasını veya çöküşünü belirleyebilecek nitelikte olmuştur. ⁶

İslam dünyasında kadın liderliği, her ne kadar yaygın bir olgu olmasa da tarihsel olarak bütünüyle örneksiz değildir. Safiyyetüddin’den çok önce, kadınların siyasî otoriteyi doğrudan ya da dolaylı olarak kullandığı pek çok dikkat çekici örnek tarih sahnesine kaydedilmiştir. Delhi Sultanlığı’nda Raziyye Sultan (hük. 1236–1240), resmî olarak

oluşturmuştur. M.C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia Since c. 1200* (Stanford: Stanford University Press, 2008), 23.

⁴ 1602 yılında kurulan VOC, Hollanda hükümetinin tam desteğini almış ve para basma, ordu kurma ve siyasi anlaşmalar yapma gibi ayrıcalıklı haklarla donatılmıştır. VOC’nin Endonezya’daki varlığı 1596’da Cornelis de Houtman’ın Banten’e düzenlediği seferle başlamış, 1619’da ise Batavia’yı siyasi ve ticari merkezi haline getirmiştir. A.g.e., 24–27.

⁵ 1600 yılında daha erken bir tarihte kurulan EIC de baharat ticaretinden pay almak istemiştir. Şirket, 17. yüzyılın başlarında Banten’de bir ticaret merkezi (loji) kurmuş ve Maluku ile Banda’da VOC ile rekabet etmeye çalışmıştır. Ancak rekabette başarısız olunca faaliyetlerinin merkezini Hindistan’a kaydırmıştır. Böylece 17. yüzyıl boyunca VOC, Endonezya’daki hâkimiyetini pekiştirmiştir. Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450–1680, Volume Two: Expansion and Crisis* (New Haven: Yale University Press, 1993), 282–285.

⁶ M.C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia since c. 1200*, 89-91.

“sultan” unvanını taşımış ve müstakil bir şekilde hüküm sürmüştür. Yemen’de Arwa al-Sulayhi (hük. 1074–1138), “el-Meliketü’l-Hurre” (Egemen Kraliçe) unvanıyla siyasî ve dinî otoritesine itiraz edilmeksizin yarım asrı aşkın süreyle tahtta kalmıştır.⁷ Hatta Safiyyetüddin’in çağdaşı olan Osmanlı’nın merkezinde dahi, kadınların yüksek düzeyde siyasî roller üstlendiği gözlemlenmiştir. Bu durum özellikle “Valide Sultan” kurumu vasıtasıyla belirginlik kazanmıştır. Kösem Sultan ve gelini Turhan Hatice Sultan gibi figürler, oğulları adına fiilî olarak devleti yönetmiş, bürokrasiye yön vermiş ve “Kadınlar Saltanatı” olarak adlandırılan dönemde Osmanlı siyasetine damga vurmuşlardır.⁸ Bu kadın önderlerin —ister bağımsız hükümdar isterse naip olarak— varlığı, İslam siyasal geleneğinde kadınların en yüksek otoriteye erişimine olanak tanıyan bir yorum ve pratik esnekliğinin bulunduğunu göstermektedir. Bu yetki genellikle soy bağı, kişisel ehliyet ve sağladıkları siyasî istikrar zemininde meşrulaştırılmıştır. Sultan İskender Sâni’nin vefatının ardından Açe’de dört kadın hükümdarın ardı ardına tahta çıkması ise, bölgeye özgü hukukî ve örfî yapının benzer bir toplumsal ve siyasî kabulü mümkün kıldığını ortaya koymaktadır.

Safiyyetüddin’in hükümdarlığı döneminde, Açe Sultanlığı askerî genişleme siyasetinden idarî konsolidasyon ve diplomatik denge sürecine geçiş yapmıştır. Safiyyetüddin, dış ilişkileri istikrara kavuşturması ve Açe’nin uluslararası ticaret rekabeti içerisindeki özerkliğini muhafaza etmesiyle tanınmaktadır.⁹ Bu dönem aynı zamanda kültürel gelişmeler, İslamî okuryazarlığın artışı ve âlimleri ile sarayın, çok kültürlü toplum yapısı içerisinde dinî ve toplumsal otoriteyi korumadaki rolüyle de öne çıkmaktadır.

⁷ Fatima Mernissi, *The Forgotten Queens of Islam*, trans. Mary Jo Lakeland (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993), 22–28.

⁸ Leslie P. Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire* (New York: Oxford University Press, 1993). Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World Around It* (London: I.B. Tauris, 2004), 159–163.

⁹ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh: A Historical Study of the Sultanate of Aceh* (PhD diss., Australian National University, 1984), 189–194.

Bu nedenle, bu çalışma bir hükümdarın toplumsal cinsiyet temelli meşruiyetine dair tartışmaları merkeze almayacaktır; zira bu konu, daha önceki birçok araştırmada ana eksen olarak ele alınmıştır. Bu araştırmanın sınırları, cinsiyet perspektifine aşırı odaklanmaktan doğabilecek yorum yanlılıklarını önlemeyi amaçlamaktadır. Bunun yerine, Safiyyetüddin'in 34 yıllık hükümdarlığı döneminde Açe Sultanlığı'nda ortaya çıkan idarî gelişmeler, dinî-toplumsal yapının dönüşümü ve ekonomik stratejiler gibi somut ve pragmatik boyutlar incelenecektir. Çalışmanın temel odak noktası, söz konusu dönemde devlet yönetiminin nasıl şekillendiğine dair derinlemesine bir analiz sunmaktır.

1.1. Problem

Çalışmalarda Safiyyetüddin'in varlığı ve rolü, genellikle sembolik ya da tali bir çerçevede ele alınmış; onun, Malay dünyasındaki İslamî siyaset geleneğinin sürekliliği içinde bütüncül bir figür olarak değerlendirilmesi ihmal edilmiştir. Bu yaklaşım, bir kadın hükümdarın İslam sultanlığı bağlamında siyasî, hukukî ve dinî meşruiyet ilkelerini ihlal etmeden iktidarı nasıl etkin biçimde kullanabildiğine dair analitik bir boşluk doğurmuştur. Bu arka plan çerçevesinde bu araştırmanın temel sorusu şudur: Safiyyetüddin, VOC'nin dış baskısı ve iç politikadaki saray, Orang Kaya ve Ulema arasındaki güç dengeleri karşısında, Açe'nin istikrarını ve egemenliğini idarî, toplumsal ve ekonomik politikalar yoluyla nasıl muhafaza edebilmiştir?

1.2. Amaç

Bu araştırma, 1641 ile 1675 yılları arasında Açe Darüsselam Sultanlığı'na hükmeden Safiyyetüddin'in hayatını ve hükümet dönemini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, çalışmada Safiyyetüddin'in iktidara gelişinden önceki ve sonraki tarihsel bağlam ile Açe Sultanlığı'nın siyasî dinamiklerini anlamak hedeflenmiştir. Araştırma, devletin idarî yapısında meydana gelen yapısal dönüşümleri takip ederek, söz konusu dönemdeki yönetim biçimini analiz etmeye yöneliktir. Ayrıca, Safiyyetüddin'in uyguladığı otorite tarzı; saray bürokrasisi, Orang Kaya ve ulema ile olan ilişkileri çerçevesinde ele alınarak, yönetimin meşruiyet temelleri değerlendirilecektir.

Bunun yanı sıra, Açe toplumundaki sosyal ve kültürel gelişmeler incelenecek; ekonomik politikalar ile Sultanlık'ın VOC ve EIC gibi yabancı ticaret güçleriyle kurduğu ilişkiler analiz edilecektir. Hayat ve hükümet merkezli tarihsel bir yaklaşım benimseyen bu çalışma, Safiyyetüddin'i 17. yüzyıl Güneydoğu Asya İslam yönetim sistemi içerisinde etkin ve meşru bir hükümdar olarak ortaya koymayı hedeflemektedir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu araştırmanın iki temel düzlemde —akademik ve pratik— katkı sunması beklenmektedir. Akademik açıdan bakıldığında, çalışma Güneydoğu Asya İslam tarihi alanına, özellikle bir kadın hükümdarın İslam sultanlık yapısı içerisindeki yönetim pratiğini anlamaya yönelik önemli bir katkı sağlamaktadır. Ayrıca, Açe Sultanlığı'na dair literatürü zenginleştirmekte; özellikle askerî baskınlıktan bürokratik diplomasiye ve iç istikrara yönelen geçiş sürecinin daha derinlikli biçimde anlaşılmasına imkân tanımaktadır. Siyaset tarihi perspektifinden ise, bu tez Osmanlı ya da Yemen gibi İslam dünyasının farklı bölgelerinde hüküm süren kadın lider figürleriyle karşılaştırmalı analizlere zemin hazırlayacak bir kaynak işlevi görebilir. Pratik açıdan ise, bu çalışma İslam dünyasında kadınların tarihî rolüne ilgi duyan akademisyen, öğrenci ve araştırmacılar için ideolojik cinsiyet yaklaşımlarına dayanmayan bir başvuru kaynağı olmayı hedeflemektedir. Ayrıca, Güneydoğu Asya'daki geleneksel denizci siyasî yapılar çerçevesinde dinî, siyasî ve ekonomik yapıların nasıl birbiriyle etkileşim hâlinde olduğunu tarihsel bağlamda kavramaya katkı sunacaktır.

1.4. Sınırlılıklar

Bu araştırma, odak ve analiz derinliğini muhafaza edebilmek amacıyla belirli sınırlamalar çerçevesinde yürütülmektedir. Zaman bakımından çalışma, Sri Sultan Tacul-Alem Safiyyetüddin Şah'ın 1641–1675 yılları arasındaki hükümdarlık dönemiyle sınırlandırılmıştır. Bu dönemin öncesi ve sonrası yalnızca bağlamsal bütünlük sağlamak amacıyla genel hatlarıyla ele alınmıştır. Coğrafi açıdan ise araştırma, Açe Sultanlığı'nın çekirdek bölgesi olan ve idarî merkez konumundaki Banda Açe üzerine yoğunlaşmakta;

ancak ticaret ve diplomatik ilişkiler bakımından önem arz eden Batı Sumatra kıyıları, Malaka Boğazı, Hindistan ve Orta Doğu gibi stratejik bölgeleri de kapsamaktadır. Tematik açıdan çalışma, Safiyyetüddin'in hayatı ve hükümetine odaklanmakta; devlet yönetimi, hukuk sistemi, toplumsal ve kültürel politikalar ile ekonomik ve ticaret yapıları çerçevesinde incelenmektedir. Bu araştırma açık biçimde toplumsal cinsiyet temelli bir yaklaşımı benimsememekte; Kadın hükümdar'ın liderliği, tarihsel bağlam ve İslam yönetim anlayışı çerçevesinde; otorite, meşruiyet ve uygulanan politikalar temelinde değerlendirilmektedir. Bu bakımdan çalışmanın amacı, cinsiyet kimliğine veya feminist kuram yaklaşımlarına değil, siyasî liderlik pratiklerine odaklanmaktadır.

1.5. Araştırma Yöntemi

Bu araştırma, 1641–1675 yılları arasında Açe Sultanlığı'na hükmeden Safiyyetüddin'in hayatını ve hükümet dönemini yeniden inşa etmeyi amaçlayan tarihî bir yaklaşımla yürütülen nitel bir çalışma niteliğindedir. Analitik çerçeve olarak çalışma, Michael Werner ve Bénédicte Zimmermann tarafından geliştirilen “connective, comparative, and entangled” (bağlantısal, karşılaştırmalı ve iç içe geçmiş) yaklaşımı benimsemektedir.¹⁰ Bu yaklaşım, araştırmacıya tarihî olayları yalnızca doğrusal bir şekilde ele almakla yetinmeyip; Safiyyetüddin'in hayatı ve siyasî kararlarını küresel dinamiklerle (örneğin VOC ile ilişkiler) nasıl bağlantılı olduğunu değerlendirme, önceki sultanların liderlik modelleriyle karşılaştırma ve Açe Sultanlığı içerisindeki karmaşık toplumsal ve siyasî yapılarla nasıl iç içe geçtiğini analiz etme imkânı tanımaktadır.

Bu yaklaşım, klasik sosyolojinin kurucu isimlerinden Max Weber'in liderlik, bürokrasi ve otorite kuramlarına dayanan teorik çerçeveye desteklenmektedir.¹¹ Araştırmada,

¹⁰ Michael Werner and Bénédicte Zimmermann, "Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity," *History and Theory* 45, no. 1 (2006), 32.

¹¹ Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, ed. Guenther Roth and Claus Wittich, vol. 1 (Berkeley: University of California Press, 1978), 215.

Safiyetüddin'in iktidar meşruyeti, Weber'in karizmatik, geleneksel ve yasal-ussal (legal-rasyonel) otorite tipolojileri üzerinden değerlendirilecektir. Onun geleneksel otoritesi, Sultan İskender Muda'nın kızı olması dolayısıyla hanedansal meşruyet zeminine dayanmaktadır; öte yandan, yasal-ussal yönü, sultanlık bürokrasisini yönetme biçiminden hareketle analiz edilecektir. Ayrıca, Weber'in bürokrasi teorisi doğrultusunda, onun dönemindeki idarî yapıların işleyişi; özellikle ulemâ sınıfı ile Orang Kaya arasındaki roller çerçevesinde incelenecektir. Son olarak, Weberyen otorite kuramı, Safiyetüddin'in iktidarının Açe halkı ve elitleri tarafından nasıl kabul gördüğünü ve bir kadın hükümdar olarak bu durumun dönemi açısından nasıl olağanüstü bir durum teşkil ettiğini anlamada açıklayıcı bir araç sunacaktır. Tarihsel yöntem, küresel yaklaşımlar ve Weberci kuramın bu çok katmanlı birleşimi sayesinde, bu araştırma Safiyetüddin'in liderliğini dönemin bağlamında derinlemesine ve çok boyutlu bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın verileri, arşiv belgeleri, klasik el yazmaları, tarihî kronikler, seyahatnâmeler gibi birincil kaynaklar ile kitaplar ve akademik dergilerden oluşan ikincil literatürün incelenmesi yoluyla yürütülen bir kütüphane araştırması kapsamında toplanmıştır. Kullanılan birincil kaynaklar arasında Açe'ye ait yerel yazmaların yanı sıra, VOC tarafından Dagh-Register gibi ulusal arşivlerde muhafaza edilen raporlar ile yabancı seyyahların gözlem kayıtları yer almaktadır. Veri analizi, tarihî olayların kapsamlı bir anlatisini oluşturmak amacıyla yorumlayıcı bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, farklı kaynakların ve kuramsal yaklaşımların bir araya getirilmesiyle, Safiyetüddin'in Açe tarihindeki rolü ve önemi hakkında derinlikli bir kavrayış geliştirilmeye çalışılmıştır.

1.6. Varsayımlar

Bu araştırma, Safiyetüddin'in liderlik başarısının yalnızca toplumsal cinsiyet meselesine indirgenemeyeceği, bunun yerine daha geniş bir siyasal dinamik ve iktidar yapısı çerçevesinde anlaşılması gerektiği varsayımıyla yola çıkmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, Safiyetüddin'in Açe Sultanlığı'ndaki iktidar meşruyetinin ve yönetim istikrarının, cinsiyetine değil; mevcut bürokratik yapıyı stratejik biçimde kullanarak geleneksel ve yasal-ussal otoriteyi etkin bir şekilde yönetebilme yeteneğine dayandığını ileri

sürmektedir. Böylelikle Safiyyetüddin, iç ve dış siyasî karmaşıklıklar arasında sultanlığın sürekliliğini sağlayabilmiş ve iktidarını meşru bir zeminde sürdürebilmiştir.

Bu ana hipotezi sınavabilmek amacıyla, araştırma daha özgül birtakım alt hipotezlere ayrılmıştır. İlk olarak, Safiyyetüddin'in liderliğinin iktidarını etkili biçimde meşrulaştırmayı başardığı ileri sürülmektedir. Bu durum, onun Sultan İskender Muda'nın kızı olarak miras aldığı geleneksel otoriteyi ustaca kullanabilmesinin yanı sıra, kendi döneminde ulema ve yerel aristokrasi (Orang Kaya) desteğiyle inşa ettiği yasal-ussal otorite aracılığıyla bu meşruiyeti pekiştirmesiyle kanıtlanmaktadır. Dolayısıyla meşruluk, karizmatik liderliğe dayalı bireysel etkiyle değil; geleneksel bağ ve kurumsal-bürokratik yapının stratejik yönetimiyle sağlanmıştır.

İkinci olarak, Safiyyetüddin döneminde yönetim istikrarı, sultanlık bürokrasisinin etkin şekilde idare edilmesi yoluyla sağlanmıştır. Hükümetine sadakat gösteren kilit isimleri stratejik konumlara yerleştirmesi ve kendi otoritesini pekiştirmeye yönelik politikalar geliştirmesi, onun bürokratik yönetim anlayışını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Max Weber'in bürokrasi ilkelerini uyguladığı görülmektedir; zira Safiyyetüddin'in iktidarı, şahsî karizmaya değil, kurallar ve kurumsal işleyişe dayalı bir yönetim sistemine oturtulmuştur.

Üçüncü olarak, bağlantısal, karşılaştırmalı ve iç içe geçmiş yaklaşımlar temelinde bu araştırma, Safiyyetüddin'in dış politika ve ticaret ilişkilerinin —özellikle VOC ile kurduğu temasların— stratejik bir uyum ve müzakere kabiliyeti sergilediği hipotezini ileri sürmektedir. Bu durum, onun liderliğinin dönemin cinsiyet normlarıyla sınırlı kalmadığını; aksine, bölgesel siyasî ve iktisadî gerçeklikler doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir.

Son olarak, Safiyyetüddin'in hükümdarlık dönemi, süreklilik ve değişimin iç içe geçtiği bir dönem olarak değerlendirilmelidir. Her ne kadar iktidar geçişine dair belirli siyasî dinamikler söz konusu olsa da, Safiyyetüddin kendisinden önceki hükümdarların inşa ettiği iktidar temelini muhafaza edebilmiş; aynı zamanda döneminin meydan okumalarına uygun stratejik yenilikler getirmeyi de başarmıştır. Bu bağlamda araştırma, Safiyyetüddin'i yalnızca tarihî bir figür olarak değil, aynı zamanda dönemin özgün

bağlamı içinde iktidarı stratejik ve etkin bir şekilde yöneten bir lider olarak ele alan daha zengin ve çok katmanlı bir tarih anlatısı sunmayı amaçlamaktadır.

1.7. Tez Konusuyla İlgili Literatür Özeti

Açe Sultanlığı üzerine yapılan çalışmalar, Güneydoğu Asya tarih yazımında geniş bir ilgi görmüş; özellikle siyasî yapı, ticaret ağları ve İslamlaşma süreçleri gibi başlıklarda yoğunlaşmıştır. Ancak, 17. yüzyıl İslam denizcilik sultanlıkları bağlamında kadın hükümdar olarak büyük bir öneme sahip olmasına rağmen, Safiyyetüddin'in hükümdarlık dönemini doğrudan ele alan çalışmalar hâlâ sınırlı sayıdadır. Bu nedenle, mevcut literatürün gelişimini ortaya koymak ve bu araştırmanın akademik alandaki konumunu netleştirmek adına önceki çalışmaların sistematik biçimde haritalandırılması büyük önem taşımaktadır.

Açe üzerine yapılan klasik ve etkili çalışmalardan biri, Anthony Reid'in iki ciltlik eseri *Southeast Asia in the Age of Commerce* adlı yapıtıdır. Bu eser, sömürgeci Batı müdahalesinden önce Açe'yi Güneydoğu Asya'daki başlıca siyasî ve ticaret gücü olarak tanımlamakta; özellikle Sultan İskender Muda'nın liderliği ile Hint Okyanusu'nu aşan ticaret ağlarına verdiği önem üzerinden durmaktadır.¹² Ancak Reid, Safiyyetüddin dönemine yalnızca yüzeysel olarak değinmekte ve bu dönemi, Açe'nin askerî genişlemeden sonraki safhası olarak değerlendirmektedir.¹³ Öte yandan, Takeshi Ito'nun *The World of the Adat Aceh* başlıklı doktora tezi, Açe Sultanlığı'ndaki âdet sistemi, iktidar yapısı ve merkez-taşra ilişkileri üzerine derinlemesine bir analiz sunar.¹⁴ Siyasal-sosyal bir yaklaşımla kaleme alınan bu çalışma, her ne kadar Safiyyetüddin'in şahsına odaklanmasa da, onun dönemindeki ulemâ ve elit tabakanın dinamiklerini dolaylı biçimde ele almaktadır. Ali Hasjmy, *Kesusastraan Aceh ve Sejarah Masuk dan Berkembangnya*

¹² Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450–1680*, 123–140.

¹³ A.g.e., 209–212.

¹⁴ Takeshi Ito, "The World of the Adat Aceh: A Historical Study of the Sultanate of Aceh," PhD diss., Australian National University, 1984.

İslam di Aceh adlı eserlerinde Açe'nin kültürel ve dinî yönlerini detaylı biçimde ele almakta; bu bağlamda sultanların ve ulemânın rollerine de geniş yer ayırmaktadır.¹⁵ Hasjmy, Safiyyetüddin'i ilim hamisi ve entelektüel çevrelere yakın bir hükümdar olarak tanımlamaktadır. Ancak onun yaklaşımı daha çok betimleyici-ansiklopedik nitelikte olup, analitik çözümlerden uzaktır.

Safiyyetüddin üzerine yapılan yegâne kapsamlı akademik çalışma, Sher Banu A.L. Khan'ın *Sovereign Women in a Muslim Kingdom* adlı eseridir.¹⁶ Bu çalışma, Safiyyetüddin, Zakiyyatuddin, Kamalat Şah ve İnayât Şah gibi Açe'li kadın hükümdarların iktidarlarını nasıl tesis ettiklerini açık biçimde incelemekte ve bu süreçte ulemâ desteği ile *adat* (geleneksel yapının) belirleyici rolünü vurgulamaktadır. Sher Banu, özellikle Cuma hutbesinde ismin anılması ve sikkelerin (para) üzerine isim bastırılması gibi unsurları siyasî otoritenin simgesel göstergeleri olarak ele almaktadır. Bununla birlikte, çalışmasının ana odağı daha çok toplumsal cinsiyet meşruiyeti ve female sovereignty kavramı etrafında şekillenmekte; idarî yapılar ve somut hükûmet politikaları gibi boyutlar ise hâlâ araştırılmaya açıktır.

İslam dünyasındaki kadın hükümdarlar bağlamında, Fatima Mernissi *The Forgotten Queens of Islam* adlı eserinde Yemen'de hüküm süren Arwa al-Sulayhi gibi tam yetkili kadın yöneticileri merkeze alarak birçok Müslüman kadın figürü üzerinde durmaktadır.¹⁷ Ancak tıpkı Sher Banu A.L. Khan gibi, Mernissi'nin yaklaşımı da ağırlıklı olarak toplumsal cinsiyet güçlendirmesi (gender empowerment) perspektifine dayanmakta ve bu yönüyle, mevcut çalışmanın metodolojik sınırlarının dışında kalmaktadır.

Yukarıda sunulan literatür incelemesine dayanarak, Safiyyetüddin üzerine yapılan araştırmaların özellikle devlet yönetimi, bürokratik yapı ve siyaset üretimi gibi alanlarda hâlâ derinlemesine incelemeye açık yönler barındırdığı söylenebilir. Bu çalışma, söz

¹⁵ Ali Hasjmy, *Sejarah Masuk dan Berkembangnya Islam di Aceh dan Nusantara* (Banda Aceh: Pustaka Iskandar Muda, 1983), 115–119.

¹⁶ Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom: The Sultanahs of Aceh, 1641–1699* (Ithaca: Cornell Southeast Asia Program Publications, 2017).

¹⁷ Fatima Mernissi, *The Forgotten Queens of Islam*, 78.

konusu boşluğu doldurmayı hedeflemekte; tarihsel bir yaklaşımla siyasî, sosyal ve ekonomik analizleri birleştirerek, liderlik ve otorite teorilerini de dâhil eden bütüncül bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır. Araştırmanın odak noktasını cinsiyet kimliği değil; yönetim pratiği ve meşruiyet biçimleri oluşturmaktadır. Bu yönüyle çalışma, Güneydoğu Asya'daki İslam sultanlıkları literatürüne anlamlı bir katkı sağlamayı; ayrıca İslam denizcilik geleneği içindeki yönetim ve otorite biçimlerine dair bakış açılarını zenginleştirmeyi hedeflemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TACUL-ALEM SAFIYYETÜDDİN 1612-1641

2.1. Tacul-Alem Safiyyetüddin'in Biyografisi

Sri Sultan Tacul-Alem Safiyyetüddin Cihan Berdaulat olarak tahta çıkan Kadın Hükümdarı, çocukluk döneminde “Prenses Safiyyah” adıyla anılmakta olup, yaklaşık 1612 yılında Açe Darüsselam Sultanlığı sarayında dünyaya gelmiştir.¹⁸ Kendisi, 1607–1636 yılları arasında hüküm süren Sultan İskender Muda'nın, Malay aristokrat ailesine mensup olan tek resmî eşi Putri Sani binti Daeng Mansur'dan doğan kızıdır.¹⁹ Bu soy bağları, Safiyyetüddin'e hem baba tarafından egemenlik meşruiyeti hem de anne tarafından aristokratik köken sağlamış; dolayısıyla onu daha en başından itibaren güçlü bir siyasî meşruiyet zeminine oturtmuştur.²⁰ Sultan İskender Muda'nın çocuklarına dair

¹⁸ Safiyyetüddin'in doğum yılına ilişkin birincil kaynaklardaki bilgiler son derece sınırlıdır. Bu nedenle, literatürde sıkça geçen 1612 yılı, kesin bir tarih olmaktan ziyade, tarihî olayların kronolojik sıralamasına dayanarak yapılan analitik bir rekonstrüksiyon niteliğindedir.

¹⁹ Denys Lombard, *Kerajaan Aceh: Zaman Sultan Iskandar Muda (1607–1636)* (Jakarta: Kepustakaan Populer Gramedia, 2006), 57.

²⁰ Açe Sultanlığı, tarihî kökeni itibarıyla Darü'l-Kemal ve Mahkota Alem olmak üzere iki ana hanedan kolunun birleşmesiyle teşekkül etmiştir. Mughayat Şah'tan Zeynü'l-Abidin'e kadar hüküm süren tüm sultanlar, bu iki soy hattından gelmektedir. 1589 yılında, yabancı kökenli hükümdarların döneminin ardından Sultan el-Mükemmil, Darü'l-Kemal hanedanını yeniden canlandırmış; ancak bu kol, 1607 yılında oğlu Sultan Ali Riayât Şah'ın ölümüyle sona ermiştir. Bu iki hanedan kolu, Sultan İskender Muda'nın şahsında tekrar birleşmiştir: Babası, Mahkota Alem hanedanına mensup ve el-Kahhar'ın torunu olan Sultan Mansur Şah; annesi ise Darü'l-Kemal hanedanından Sultan el-Mükemmil'in kızı Raja Indra Bongsu'dur. Böylece İskender Muda, her iki hanedanın soyunu meczeden ve Açe tahtına meşruiyetini en üst düzeyde taşıyan bir hükümdar figürü olarak ortaya çıkmıştır. Onun kızı olan Safiyyetüddin de, hem baba hem de anne tarafından soylu köklere sahip olup, özellikle annesi vasıtasıyla saray içindeki meşru hanedan geleneğini sürdüren bir hükümdar olarak öne çıkmıştır.

tarihî kaynaklar, Safiyyetüddin'in tek çocuk olmadığını ancak resmî eşten doğan tek kız evlat olduğunu belirtmektedir. Bazı kronikler, Sultan'ın başka bir eşinden olan bir erkek çocuğundan da söz eder; ancak bu şahsın, İskender Muda'nın saltanatının son döneminde işlediği ağır bir suç nedeniyle bizzat babası tarafından idam edildiği kaydedilmiştir.²¹ Hollanda kaynaklarında geçen bilgilere göre bu ceza, kraliyet onurunu zedeleyen ciddi bir ihlâl gerekçesiyle verilmiş olup, erkek soyundan tahtın devamı ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Ayrıca, Sultan İskender Muda'nın cariyelerinden başka kız çocukları olmuş olması ihtimali göz ardı edilmemekle birlikte,²² mevcut birincil kaynaklarda bunlara dair açık kayıtlar bulunmamaktadır. Bu nedenle, bu muhtemel kız evlatların saray siyaseti üzerindeki etkilerinin sınırlı olduğu kabul edilmektedir.²³

Safiyyetüddin, çocukluğundan itibaren yalnızca siyasî iktidarın değil, aynı zamanda entelektüel ve dinî hayatın da merkezi olan saray çevresinde yetişmiştir. İskender Muda'nın hükümdarlığı döneminde Açe sarayı, Arap, Fars, Hint ve Malay dünyasından önde gelen ulemânın davet edilerek eğitim ve ilmî eserler üretmeleriyle tanınan bir ilim ve kültür merkezi hâline gelmiştir.²⁴ Bu ortam, Safiyyetüddin'e küçük yaşlardan itibaren nitelikli bir eğitim alma imkânı sunmuş; özellikle dinî ilimler, dil eğitimi ve aristokrasiye yönelik genel bilgi alanlarında donanım kazanmasını sağlamıştır.²⁵ Birincil kaynaklar, onun eğitim sürecine dair ayrıntılı bilgiler vermemekle birlikte, hem Hollanda kolonyal belgeleri hem de yerel sözlü gelenekler, onun ilme duyduğu sevgiye ve Arapça ile Farsçaya olan hâkimiyetine işaret etmektedir.²⁶ Hasjmy, *Wanita Aceh sebagai Negarawan dan Panglima Perang* adlı eserinde şöyle ifade etmektedir: “Safiyyetüddintüddin, henüz

²¹ Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 33.

²² Anthony Reid, *An Indonesian Frontier: Acehnese and Other Histories of Sumatra*, 46–47.

²³ Hoesein Djajadiningrat, *Critisch Overzicht van de Geschiedenis der Maleische Literatuur* (Leiden: Brill, 1911), 210–212.

²⁴ Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 41–42.

²⁵ Ali Hasjmy, *Kesusastraan Aceh dan Sejarah Masuknya Islam ke Nusantara* (Jakarta: Bulan Bintang, 1977), 143–145.

²⁶ Denys Lombard, *Kerajaan Aceh: Zaman Sultan Iskandar Muda (1607–1636)*, 112–113.

yedi yaşından itibaren saray çocuklarıyla birlikte dönemin tanınmış âlimlerinden eğitim almıştır. Bu âlimler arasında Şeyh Hamza Fansurî, Şeyh Nuruddin er-Ranîrî, Seri Zeynel Abidin Fakih İbn Mansur Dâim, Şeyh Kemalüddin, Şeyh Ahmed Alâeddin, Muhyiddin Şeyh Ali, Şeyh Takiyüddin ve Şeyh Hasan Seyfüddin Abdülkahhar gibi isimler bulunmaktadır. Bu şahsiyetlerin tümü, Camia Beytürrahman'da görev yapan büyük ve seçkin müderrislerdir (profesörlerdir).”²⁷ Bu durum, Safiyyetüddin'in yalnızca babası İskender Muda'nın entelektüel mirasını devralmadığını, aynı zamanda Açe'nin kozmopolit atmosferinde diplomasi, dinî temsil ve kültürlerarası iletişim becerilerini sergileyebilmek üzere erken yaştan itibaren yetiştirildiğini ortaya koymaktadır.

Şekil 2.1: Sri Sultan Tacul-Alem Safiyyetüddin Şah'ın Görsel Bir İllüstrasyonu

Kaynak: Hanataturi, Wikimedia Commons, 2021

²⁷Ali Hasjmy. *Wanita Aceh dalam Pemerintahan dan Peperangan (Banda Aceh: Yayasan Pendidikan Ali Hasjmy, 1953)*, 26.

Safiyetüddin daha sonra, İskender Muda'nın 1618'de Pahang'ı fethetmesinin ardından Açe'ye getirilen Pahang Hanedanı mensubu bir prens olan Sultan İskender Thâni ile evlenmiştir.²⁸ Görece genç yaşta gerçekleştirilen bu evlilik, Açe merkezî yönetimi ile fethedilen bölge arasında siyasî bağları güçlendirmeyi hedefleyen bir stratejik evlilik örneğidir.²⁹ Ancak bu evlilikten çocuk sahibi olunmaması, 1641 yılında İskender Sâni'nin vefatından sonra ortaya çıkan taht mirası tartışmalarında etkili olmuş ve istikrarı tehdit eden bir unsur hâline gelmiştir.³⁰ Bununla birlikte, hanedan meşruiyeti, iyi bir eğitim geçmişi ve saray ortamında edindiği tecrübe sayesinde Safiyetüddin, Açe tahtına çıkmak için gerekli şartları karşılayan ender figürlerden biri olarak öne çıkmıştır. Onun erken dönem biyografisi, sadece bir saray prensesinin değil; aynı zamanda siyasî baskılar ve sömürgeci güçlerin artan tehdidi altında, uzun yıllar boyunca istikrarla hüküm sürebilecek bir liderin temellerini atan bir profil sunmaktadır.

2.2. Açe Sultanlığında Tacul-Alem Safiyetüddin'in Tahtta Çıkışı

1641 yılı Şubat ayında Sultan İskender Sâni'nin vefatı, Açe Sultanlığı'nda ciddi bir siyasî kriz doğurmuştur.³¹ Doğrudan bir varisin bulunmaması, saray erkânı ile Orang Kaya arasında iktidar mücadelesi olasılığını gündeme getirmiştir. Gerçekten de, İskender Muda'nın saltanatı sırasında çok sayıda erkek hanedan üyesinin idam ettirilmiş olması nedeniyle, kusursuz soyağacına sahip başka bir uygun erkek vârisin bulunmaması durumu doğmuştur. İskender Muda, annesinin öz yeğeni olan Johor Sultanı'nın oğluna duyduğu kıskançlık nedeniyle, annesinin onu kayırmasından rahatsız olarak yeğenini öldürtmüştü; annesini ise bir komploya karıştığı şüphesiyle işkenceyle sorguya çekip hapse attirmiştir. Bununla birlikte, Bantam ve Pahang sultanlarının oğulları gibi diğer hanedan

²⁸ Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450–1680*, vol. 2, 269.

²⁹ Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 35–38.

³⁰ Hoesein Djajadiningrat, *Critisch Overzicht*, 212.

³¹ Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 45.

mensuplarını da ortadan kaldırmıştır.³² Benzer şekilde, İskender Sâni de tahtını korumak amacıyla sert önlemler almış; Peter Mundy'ye göre, aralarında İskender Muda'nın kızları ve onların oğulları da bulunan yaklaşık 400 kişiyi idam ettirmiştir.³³

Bu belirsizlik ortamında, Safiyyetüddin'in adı öne çıkmıştır. Onun yalnızca İskender Muda'nın meşru kızı ve İskender Sâni'nin eşi olması nedeniyle değil, aynı zamanda farklı siyasî hizipler arasında uzlaşmayı mümkün kılan bir figür olarak görülmesi nedeniyle destek bulduğu anlaşılmaktadır.³⁴ Bu süreçte saray ulemâsının rolü belirleyici olmuştur: Özellikle Şeyh Nureddin er-Raniri, verdiği fetva ve Cuma hutbesiyle bir kadının belirli şartlar altında—ulemâ ve siyasî elitin rızası doğrultusunda—iktidar sahibi olabileceğini dinî açıdan meşrulaştırmıştır.³⁵ Safiyyetüddin'in meşruiyeti yalnızca hanedansal mirasa ve ulemâ desteğine dayanmamaktadır; Açe toplumunun kadın liderliğine dair yerel kabulleri de bu süreci kolaylaştırmıştır. Açe geleneklerinde, aristokrat kadınların diplomasi ve siyasette aktif roller üstlenmesi olağan karşılandığından, bir kadın hükümdarın tahta çıkması toplumun genel normlarıyla çelişen bir durum olarak görülmemiştir.³⁶ Ayrıca, dönemin karmaşık jeopolitik şartları—VOC, Portekizliler ve Hint-Arap tüccar ağlarıyla yaşanan ticaret rekabeti—elit sınıfı için siyasî istikrarı her şeyin önünde tutmayı zorunlu kılmıştır. Bu sebeple, klasik erkek vâris modeline bağlı kalmak yerine, hükümetin devamlılığını güvence altına alabilecek bir figürün seçilmesi daha rasyonel bir tercih olarak değerlendirilmiştir.³⁷

³² William Marsden, *The history of Sumatra: containing an account of the government, laws, customs, and manners of the native inhabitants* (Cambridge University Press, 2012) 446.

³³ Peter Mundy, *The Travels of Peter Mundy in Europe and Asia, 1608-1667, vol.3, part.2*, (Cambridge: the Hakluyt society, 1919), 330

³⁴ Denys Lombard, *Kerajaan Aceh: Zaman Sultan Iskandar Muda (1607–1636)*, 118.

³⁵ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh*, 176–179.

³⁶ Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450–1680*, vol. 2, 271.

³⁷ Hoesein Djajadiningrat, *Critisch Overzicht*, 214.

Hollandalı bir cerrah olan Nicolaus de Graaff, İskender Sâni'nin ölümüne tanıklık ettiği dönemde Açe'de bulunmuş ve ardıl kriziyle ilgili önemli bir gözlem aktarmıştır. de Graaff göre, Orang Kaya arasında büyük bir *opschudding* (karışıklık/huzursuzluk) yaşanmış, birçok kişi hayatını kaybetmiş ve her birinin kral olma arzusu nedeniyle Hollanda ticaret hanesi dört ila beş gün boyunca kapalı kalmıştır.³⁸ Bu kaotik ortam nedeniyle, Safiyyetüddin'in tahta çıkarılması üç gün gecikmiştir.³⁹ Aynı dönemde Açe'de bulunan Hollandalı üst düzey tüccar (*opperkoopman*) Jacob Compostel, 26 Şubat 1641 tarihli mektubunda, Açe Sultanı'nın 15 Şubat'ta vefat ettiğini, herhangi bir varis bırakmadan bu dünyadan göçtüğünü ve üç gün sonra dul eşinin kraliçe ilan edilerek yönetim görevini üstlendiğini yazmıştır.⁴⁰ Diğer yandan, yerel kaynaklardan olan *Bustan us-Salatin*, İskender Muda'nın kızının halef olarak seçildiğini ve hiçbir muhalefetle karşılaşmadan "Paduka Seri Sultan Safiyyetüddin Şah Berdaulat Zillu'l-Lah fil 'Âlem İbnat Sultan Raja İskandar Muda Johan Berdaulat" unvanıyla tahta çıkarıldığını kaydeder. Ancak Hollandalı gözlemcilerin raporlarından farklı olarak, *Bustan*, Safiyyetüddin'in hükümdarlığının kocasının vefat ettiği gün başladığını belirtir.⁴¹

Çoğu kadının hükümdar olabilmesi, Safiyyetüddin örneğinde de olduğu gibi, genellikle babalarının veya eşlerinin vefatı gibi istisnaî tarihsel koşullar neticesinde mümkün olmuştur; bu durum, veraset yasalarının ya da teamüllerin kadınları gözeterek tasarlanmadığını ortaya koyar. Gerçekten de, erkekler tarafından konulan yasa ve gelenekler ile bunları dinî gerekçelerle ya da kadın düşmanlığıyla (mizojini) temellendiren erkek muhalefeti, kadınların iktidara gelişinin önündeki başlıca engelleri oluşturmuştur. Ancak bu engellere rağmen, bazı olağanüstü kadın hükümdarlar varlıklarını sürdürebilmiş; bazıları meşruiyetlerini sağlamak adına karmaşık ritüeller geliştirmiş, hatta kimi zaman yeni hanedanlar bile ilan etmek zorunda kalmıştır. 1641 yılında, Açe'deki Orang Kaya sınıfının çoğunluğu, Safiyyetüddin'i meşru hükümdar olarak kabul etmiştir.

³⁸ A.g.e., 56.

³⁹ A.g.e., 188.

⁴⁰ Chijs, *Dagh-Register*, 1640–41, 322.

⁴¹ Teuku Iskandar, *Bustan us-Salatin*, (Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1992), 46.

Ancak, tahta çıkmasıyla birlikte onun Açe Darüsselam üzerindeki iktidarını sürdürebilmesi artık bizzat kendi icraatlerine bağlı hâle gelmiştir. *Taj al-Salatin*, *Bustan al-Salatin* ve *Kanun Mahkota Alam* gibi yerli siyasetname eserlerinde ideal bir hükümdarda bulunması gereken temel nitelikler arasında adaletli olmak, ahlaken dürüst yaşamak ve İslam şeriatını koruma iradesine sahip olmak sayılmaktadır. Peki, Safiyyetüddin bu vasıfları gerçekleştirebilmiş midir, yoksa tıpkı geleneksel erkek hükümdarlar gibi, otoritesini ancak başarılarıyla mı ispat etmek zorunda kalmıştır? Pratikte bakıldığında, bir hükümdarın kabul görmesi ve iktidarını sürdürebilmesinde belki de en önemli unsur; hükümdarın, seçkin zümrelerin ve nihayetinde halkın çıkarları arasında denge kurabilme yeteneğidir. Bu hassas dengeyi kurabilen liderler, sadece meşru değil, aynı zamanda uzun ömürlü bir iktidarın da sahibi olabilmişlerdir.

2.3. Açe Sultanlığı'nda Hükümdar Kriterleri

17. yüzyılda, özellikle Malay dünyasında, hükümdarlık verasetiyle ilgili yazılı hukuk kurallarına sahip olan çok az siyasal yapı mevcuttu. Açe Sultanlığı için bir adayda aranan niteliklere dair en belirgin kayıt, şeriata dayalı Kanun Şer'î Kerajaan Açe (Açe Şer'î Devlet Kanunu) adlı metinde yer almaktadır.⁴² Bu yasalara göre, sultan adayının Müslüman olması, soylu bir soydan gelmesi, ergenlik çağına ulaşmış olması (yani biyolojik açıdan yetişkin sayılması), Açeli olması, cesaret, bilgelik, adalet, merhamet (lembut hati), dilin inceliklerine vakıf olmak, sözünde durmak, bedensel engeli bulunmamak, dürüstlük, sabır, kendine hâkim olma (öfkesini ve nefsini kontrol edebilme), affedicilik, kararlılık, Allah'ın iradesine boyun eğme ve Allah'a şükür gibi ahlaki ve

⁴² Kanun Syarak Kerajaan Aceh, 1853 yılında, Açe'nin Arap kökenli Cemâlüddin hanedanından gelen Tengku di Meulek tarafından, Sultan Alauddin Mansur Şah döneminde kaleme alınmıştır. Bu kanunun, 1507 yılında Sultan Ali Mughayat Şah döneminde yazılmış olan daha eski bir eser olan Tazkirah Tabakah adlı kitaba dayandığına inanılmaktadır. Bkz. Abdullah Sani Usman, *Nilai Sastera Ketatanegaraan dan Undang-undang dalam Kanun Syarak Kerajaan Aceh dan Bustanus Salatin* [Açe Krallığı Şeriat Kanunu ve Bustanü's-Selâtîn'de Yönetim Edebiyatı ve Hukuk Değerleri] (bundan sonra *Kanun Syarak Kerajaan Aceh*), (Bangi, Selangor: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia, 2005), 18.

yönetmel niteliklere sahip olması beklenirdi.⁴³ Ancak, bu vasıfların tamamını taşıyabilen hükümdar sayısı oldukça azdı.Kanun Şer‘î Kerajaan Açe adlı metinde, hükümdar olma şartları arasında erkek olmanın bir önkoşul olarak yer almamasıdır.

1603 yılında Açe’de al-Jauhari⁴⁴ tarafından kaleme alınan siyasî risale Tacü’s-Selâtîn de, erkek varis bulunmadığı takdirde kadın hükümdarlığına cevaz vermekte ve bu durumu dinî açıdan meşru kabul etmektedir. Bu risale, zamanının oldukça ötesinde bir anlayışı yansıtmakta olup, yerel ulemânın liderlik ve kadın meselesine dair bakış açısını göstermesi açısından önemlidir. Tacü’s-Selâtîn’in beşinci bölümünde, “kerajaan” (krallık) ve “hukumat” (sultana dair hükümler) başlıkları altında, bir kadının, ancak kraliyet ailesinde erkek varis bulunmadığı ve ülkede darurat (kriz) durumu oluşmasının önüne geçmek amacıyla tahta geçebileceği ifade edilmiştir—her ne kadar bu hüküm belli bir çekinceyle kaleme alınmış olsa da.⁴⁵

1612 yılında kaleme alındığı kabul edilen ve Sejarah Melayu (Malay Tarihi) olarak bilinen Sulalat us-Salatin, Melaka Sultanlığı döneminde kadınların doğrudan hükümdar olması ya da sarayda etkin aristokrat kadınların siyasî süreçlere müdahil olması konusunda açık bir itiraz ortaya koymaz; hatta bazı durumlarda bu etkinin olumlu olduğu dahi ima edilir.⁴⁶ Eserin yazarı Tun Seri Lanang, Bentan Kraliçesi Sikadar Şah’ın yönetimini örnek vererek onun dönemindeki refahı ve gücü detaylı biçimde tasvir eder. Öyle ki, Palembang’den gelen elçiler Sang Sapurba ve Sang Nila Utama’ya, üzerindeki mücevher yoğunluğundan altın zemini dahi görünmeyen iki taş hediye ettiğini anlatır.⁴⁷

⁴³ Abdullah Sani Usman, *Nilai Sastera Ketatanegaraan dan Undang-undang dalam Kanun Syarak Kerajaan Aceh dan Bustanus Salatin*, 38.

⁴⁴ Khalid M. Hussain, *Taj us-Salatin* (Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1992), p. xiv.

⁴⁵ A.g.e., 60.

⁴⁶ Cheah Boon Kheng, *Sejarah Melayu. The Malay Annals* (Kuala Lumpur: Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society, 1998), 10–20.

⁴⁷ A.g.e., 25.

Kadın hükümdarlığına dair Tajü's-Selâtîn risalesi ise iki önemli koşul öne sürer: İlki, hanedanda uygun bir erkek varisin bulunmamasıdır; bu şart, 1641 Açe bağlamında geçerlidir. İkinci koşul ise bir darurat (kriz) durumunun önlenmesidir. Hadi'nin yorumuna göre, ilk kadın hükümdarın ortaya çıkışı, toplumsal düzeni tehdit eden ciddi bir siyasî krizin sonucu olarak görülmeli ve bu bağlamda onun hükümdarlığı meşru addedilmelidir.⁴⁸ İskender Sâni'nin beklenmedik ölümü ve arkasında erkek varis bırakmaması, doğrudan bir veraset krizine neden olmuş; bu durum, dış tehditlerle birleşerek hızlı bir çözüm gerektirmiştir. Bu noktada, kadın bir hükümdarın kaosa tercih edildiği anlaşılmaktadır. Açe'deki ulemânın, Tajü's-Selâtîn'i bu meşruiyetin gerekçesi olarak kullanmış olmaları mümkündür; ancak görünen o ki, Açe elitleri Safiyyetüddin'in cinsiyeti üzerinden ayrıca bir gerekçelendirmeye ihtiyaç duymamışlardır. Zira Bustan us-Salatin, onun selefinin vefat ettiği gün tahta çıkarıldığını kaydeder ve bu da veraset sürecinde ciddi bir itiraz ya da direncin bulunmadığını gösterir.⁴⁹

Safiyyetüddin'in tahta geçişinin Bustan'da sorunsuz olarak betimlenmesi, kadın hükümdarlığın yalnızca olağanüstü hâllerde değil, daha az istisnâî durumlarda dahi toplumsal kabul görebildiğini göstermektedir. Araştırmacı Hadi, özellikle al-Singkili'nin kadınların iktidara gelmesine herhangi bir itirazı olmadığını ikna edici bir şekilde ortaya koymuştur. al-Singkili'ye göre kadınların iktidarda olması, ister zorunluluk sonucu isterse siyasî bir tercih olarak, ne olağandışı ne de yabancı bir durumdu—aksine, 'normal bir olgu'⁵⁰ olarak görülmekteydi. Bu düşünsel zemin, 1699 yılına kadar Açe tahtına üç kadının daha çıkabilmesini mümkün kılmıştır.

Malay siyaset kültüründe, yerli kronikler ve hikâyatlara (epik halk anlatıları) yansıdığı şekliyle, raja (hükümdar) figürü siyasî düzenin merkezinde yer almaktadır. Devlet, doğrudan raja'nın şahsında vücut bulur ve bir ülke, raja'sı olmadan düzensizlik ve

⁴⁸ Amirul Hadi, *Islam and state in Sumatra: A study of seventeenth-century Aceh*. Vol. 48.(Brill, 2003), 81–2.

⁴⁹ Teuku Iskandar, *Bustan us-Salatin*, 58.

⁵⁰ Amirul Hadi, *Islam and state in Sumatra*, 85.

kargaşaya mahkûm sayılır.⁵¹ Raja'nın bu merkezî konumuna rağmen, hükümet işlerini doğrudan yürütmesi beklenmez; aksine, Hikayat Pahang'da betimlenen hükümdar gibi, onun pratik becerilerinden çok nezaketi ve görgüsü öne çıkar.⁵² Gerçek bir hükümdarın alameti farikası, güzel ahlâk ve zarif, yumuşak, nazik bir üslupla konuşma yeteneğidir. Bir raja'nın en önemli görevlerinden biri, toplumdaki hiyerarşik düzene uygun biçimde unvanlar, armağanlar ve onurlar dağıtmaktır.⁵³ Hükümdarın patut (uygunluk, görgü) ölçülerine riayet etmesi beklenir; aksi hâlde tiada adil (adaletsiz) olarak nitelenir. Bu bağlamda, Malay siyasi anlayışında erkeklik, fizikî güç veya savaşçılık, başarılı liderliğin esas ölçütleri arasında sayılmaz. Geleneksel adat (örf) perspektifine göre, liderin cinsiyeti de belirleyici bir unsur değildir. Bir kadın, ideal bir raja olmak için erkek kadar uygun görülebilir.

Milner'in çalışmaları da bu yorumu desteklemektedir: ona göre, Malay siyasî düşüncesinde hükümdar, pratik yönetim becerilerinden ziyade kişisel davranışları ve görgüsüyle değerlendirilir.⁵⁴ Milner, budi bahasa (güzel ahlâk), manis (zarif konuşma) ve lemah lembut (yumuşak huyluluk) gibi özelliklerin raja kavramının temelini oluşturduğunu ve Malay liderlik anlayışında cinsiyetin belirleyici bir rol oynamadığını göstermiştir.⁵⁵ Nitekim dönemin gözlemcilerinin Açe'deki kadın hükümdarlara dair tanımları—nazik, cömert ve zarif—bu özelliklerin vücut bulmuş hâli olarak Safiyyetüddin

⁵¹ Anthony Crothers Milner, *The Malay Raja: A Study of Malay Political Culture in East Sumatra and the Malay Peninsula in the Early Nineteenth Century*, (PhD thesis, Cornell University, 1977), 196.

⁵² A.g.e., 198.

⁵³ A.g.e., 196.

⁵⁴ A.g.e., 196.

⁵⁴ Milner, A.C., *Malay Raja: A Study of Malay Political Culture in East Sumatra and the Malay Peninsula in the Early Nineteenth Century*, (PhD thesis, Cornell University, 1977),198.

⁵⁵ A.g.e., 196

gibi kadın hükümdarların, iyi bir liderin vücut bulmuş hâli olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Açe'deki ulemânın eserlerinde, özellikle Tacü's-Selâtîn ve Bustanü's-Selâtîn gibi metinlerde, kadın hükümdarlığı İslam hukuku açısından bir sapma olarak görülmemektedir. İdeal bir hükümdarın cinsiyetinden ziyade ahlâkî nitelikleri ön planda tutulmuştur. Bununla birlikte, İslam toplumlarında liderlik, kadınların toplumsal rolleri ve statülerinin nasıl tanımlandığı, şekillendiği ve uygulandığı, büyük ölçüde dönemin iktidar sahiplerinin İslamî ilkeleri nasıl yorumladıklarına bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Ne siyasî ne de sosyo-kültürel açıdan evrensel ve değişmez bir İslamî modelin varlığından söz edilemez; zira bu tür yapılar tarihsel bağlamlara bağlı olarak şekillenmiştir.⁵⁶ Bu bağlamda Açe, kadın hükümdarlığını kabul edebilirken, Babür Hindistanı ve Osmanlı gibi bazı İslam toplumlarında, saraydaki kadın nüfuzunun dahi felaket getireceği yönünde güçlü inançlar vardı. Dolayısıyla, kadınların iktidarda olması İslam'a aykırı bir durum olarak değerlendirilmemiştir.⁵⁷ Nitekim Tacü's-Selâtîn'e göre, erkek varisin bulunmadığı durumlarda ülkenin karışıklığa (darurat) sürüklenmemesi adına kadın hükümdarlığı dinen meşru kabul edilmektedir. Bir hükümdarın örnek kabul edilebilmesi için —ister kadın ister erkek olsun— iyi ahlâk sahibi olması ve Allah'ın hükümlerine göre yönetmesi temel şart olarak görülmüştür.

⁵⁶ Brenda Meehan-Waters, *Catherine the Great and the Problem of Female Rule*, (Russian Review 34, 1975), 293–307.

⁵⁷ Ruby Lal, *Domesticity and Power in the Early Mughal World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 220–5; Hambly, Gavin, *Women in the Medieval Islamic World: Power, Patronage, Piety* (New York: St. Martin's Press, 1998), 9.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAFİYYATÜDDİN DÖNEMİNDE DEVLETİN İDARİ YAPISI, HUKUKİ YARGI DÜZENİ VE EKONOMİK YAPISI

3.1. İdari Yapısı

Safiyetüddin dönemindeki yönetim yapısı, İskender Muda zamanında kurulan çerçeveyi korumaya devam etmiştir. 1641 yılında Safiyatuddin'in tahta çıkışının hemen ardından, dört kıdemli Orang Kaya'dan oluşan bir yürütme meclisi kurulmuştur. Bu meclisin üyeleri şunlardı: kâdi malik al-'âdil, Orang Kaya maharaja seri maharaja, laksamana (amirâl) ve panglima bandar Orang Kaya maharaja lela (liman komutanı).⁵⁸ Birkaç yıl sonra, yürütme organı hâlâ dört ana danışmandan oluşuyordu ve her biri belirli sorumluluk alanlarına sahipti. Rütbe bakımından birinci sırada yer alan qâdi malik al-'âdil, adaletin ve hukukun uygulanmasından sorumluydu. İkinci sırada yer alan Orang Kaya maharaja seri maharaja, siyasal idare ile ilgili işlerden sorumluydu. Üçüncü sırada yer alan panglima dalam, laksamana gibi başkentin güvenliğinden ve ordudan sorumluydu. Son olarak, panglima bandar, limandaki dış ticaretin yönetiminden ve yabancı tüccarların ve mallarının güvenliğinden sorumluydu.⁵⁹ Bu yönetim biçimi, yalnızca ilgili memurların unvanlarında küçük değişiklikler olmak kaydıyla, on yedinci yüzyılın sonuna kadar varlığını sürdürmüştür.

Hamka'ya göre, yerli bir el yazması olan Qanun al-Asji Darussalam (Açe Darüsselam Şeriat Kanunu), hükümdara devlet işlerinde yardımcı olmakla görevli çeşitli kurumları tanımlamaktadır. Hükümdarın en yakın danışmanları arasında vezir, *perdana menteri* (başbakan) ve kadhi malikul adil (şeriat hâkimi) yer almaktadır. Yürütme organı, askeri bir yapı olan balai laksamana, vergi toplama ve para basımı ile sorumlu olan ticari yapı

⁵⁸ Sher Banu, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 72–74; bkz. ayrıca Denys Lombard, *Kerajaan Aceh: Zaman Sultan Iskandar Muda (1607–1636)*, 171–173.

⁵⁹ Hoesein Djajadiningrat, *Critisch*, 102–104.

menteri dirham ve balai furdah'dan oluşuyordu.⁶⁰ Yasama organı ise, üzerinde uzlaşa sağlanan konular üzerine yemin etmeyi içeren görevleri olan balai musyawarah adını taşımaktaydı. Bu organ üç bölüme ayrılmıştır: balai rungsari, balai gadeng, ve balai majelis mahkamah rakyat. Balai rungsari dört kıdemli *Orang Kaya*'dan, balai gadeng yirmi iki önde gelen din âliminden ve balai majelis mahkamah rakyat her biri bir *mukim*'i temsil eden yetmiş üç üyeden oluşmaktaydı.⁶¹ Adat Meukuta Alam (bir hukuk kanunu), belirli bir mukimi temsil eden Uleebalang'ın köy başkanı (*keuchik*), din görevlisi (*imam*) ve yaşlılar (*orang tuha-tuha*) tarafından uzlaşa yoluyla seçilmesini öngörmektedir.

Şekil 3.1: 1604 Yılında Vefat Eden Sultan 'Alauddin Riayat Şah el-Mukammil Döneminde Açe Kraliyet Sarayı'nın Görünümüne Dair Bir Tasvir.

Kaynak: Martinus Nijhoff, Gravenhage, 1948

⁶⁰ Haji Abdul Malik Karim Amrullah, *Dewan Perwakilan Rakjat Atjeh Diabad Ketujuhbelas (17. Yüzyılda Açe Temsilciler Meclisi)*, (Gema Islam No. 36/37, 15 July 1963), 11–2.

⁶¹ A.g.e., 11.

Harem ağaları kadın hükümdarlığa özgü olmasa da, kraliçeler döneminde oldukça geniş işlevlere sahip oldukları görülmektedir.⁶² Safiyetüddin, politikalarını uygulamada kendisine yardımcı olmaları ve erkek seçkinlere karşı denge unsuru oluşturmaları amacıyla bu iki grubu kapsayan bir ağ kurmuştur. Hamka'ya göre, Safiyetüddin 1649 yılında bir ferman yayımlayarak *Balai Majelis Mahkamah Rakyat* üyelerini yenilemiş ve bu meclise 17 kadın üye eklemiştir. Qanun al-Asji Darussalam bu kadınların isimlerini şu şekilde kaydetmektedir: Si Njak Bunga, Si Halifah, Si Sanah, Hidajat, Munabinah, Siti Tjahaya, Mahkijah, Si Bukih, Si Nyak Ukat, Si Manjak Puan, Nadisah, Si Djibah, Uli Puan Siti Awan, Si Njak Angka, Si Njak Tampli, Si Mawar ve Si Manis.⁶³ Bu kadınların Safiyetüddin tarafından mı atandığı, yoksa kendi mukimlerinde halk tarafından mı seçildikleri konusu ise net değildir.

Safiyetüddin, politikalarını uygulamada kendisine yardımcı olmaları ve erkek seçkinlere karşı bir denge unsuru oluşturmaları amacıyla haremağalarıyla birlikte bir çeşit kadın ağı kurmuştur. Haremağaları, Osmanlı ve Babür gibi çoğu Doğu saraylarında yaygın olup, genellikle saray misafirlerine hizmet etme, haremlerdeki hanımlara refakat etme, mesaj taşıma ve resmî geçit törenlerine katılma gibi görevler üstlenmekteydiler. Ancak, Malay saraylarında haremağalarına yaygın olarak rastlanmazdı. *Sejarah Melayu ve Misa Melayu* adlı kroniklerde geçen *sida-sida* terimi “hadım” olarak çevrilmiş olsa da, bunlar genellikle saray iç mekânlarına erişimi olan ve törenleri denetleme ile mektupları taşıma gibi görevleri olan saray görevlileriydi. Leonard Andaya'ya göre, bu *sida-sidalar* büyük olasılıkla kadınsı davranışlara sahip erkeklerdi ve İslam öncesi döneme ait, hanedanlarla ilişkili rahip sınıfının bir kalıntısı olabilirlerdi. Açe örneğinde ise, bu kişilerin gerçekten hadım oldukları ve bölgedeki diğer devletlerden farklı olarak, Açe'de hadımların yaygın şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu uygulama, büyük Müslüman imparatorluklardan ilham alınarak hayata geçirilmişti. Bu uygulama, kadın hükümdarlar döneminde de devam

⁶² Farsça ve Portekizce etkilerle şekillenen Hollanda kaynaklarında, hadımlar için Portekizce kökenli “capado” terimi kullanılmıştır.

⁶³ Haji Abdul Malik Karim Amrullah, *Sejarah Umat Islam* Jilid IV (Jakarta: Bulan Bintang, 1976), 978–979.

etmiş; hadımların komutanına Maharaja Setia unvanı verilmiş, bir diğer hadım ise Safiyetüddin'in muhasebecisi olarak görev yapmıştır.⁶⁴

Safiyetüddin döneminde bazı haremağaları siyasî açıdan da etkili konumlara yükselmişlerdir. Örneğin, mücevher meselesinde Safiyetüddin ile Hollandalı elçiler arasında kilit araçlardan biri olan Maharaja Adonna Lilla, sertlik yanlısı laksamana liderliğindeki gruba karşı Safiyetüddin lehine olumlu bir sonuç elde edilmesinde kritik rol oynamıştır. Saray içlerinden Orang Kayaların konaklarına, yabancı ticarethanelere ve misafirhanelere kadar serbestçe erişim sağlayabilmeleri sayesinde haremağaları, saraydaki entrikalar ve söylentiler hakkında eşsiz bir bilgi ağına sahip olmuş; aynı zamanda Safiyetüddin'in emirlerini doğrudan, resmî törenlere ihtiyaç duymadan iletme yetisine kavuşmuşlardır. Safiyetüddin'in halefleri döneminde haremağalarının saraydaki rollerine dair bilgiler daha azdır; ancak çeşitli görevlerde hizmet etmeye devam ettikleri anlaşılmaktadır.⁶⁵ Safiyetüddin'in seçkin kadınlar ve hadımlardan oluşan ağı, hadım olan en yakın sırdaşı Maharaja Adonna Lilla, sadakatsizlik eden *Orang Kayaları*yla başa çıkmak için geliştirdiği kendine özgü yöntemleri—örneğin bir vakada, o kişiye başının üstüne ellerini koyarak af dilemesini sağlaması—ve zina iftiralari ve dedikoduları, onun cinsiyetine özgü meselelerdi.

Bu kısa idari inceleme, Açe hükümetinin merkezîleşme ve adem-i merkezîleşme dönemlerinde ve saray bağlamında nasıl işlediğini göstermektedir. Gerçekten de, idari mekanizma, özellikle sarayın orta avlusundaki Dalam'da yoğunlaşmıştı. Bu, söz konusu memurların esasen hükümdarın hizmetkârları olması nedeniyle gerekliydi.⁶⁶

⁶⁴ Leonard Andaya, *Aceh's Contribution to Standards of Malayness*, (Archipel 61, 1, 2001), 29–68, 56–8.

⁶⁵ Anthony Reid, *An Indonesian Frontier*, 138–140. Denys Lombard, *Kerajaan Aceh: Zaman Sultan Iskandar Muda (1607–1636)*, 180–182.

⁶⁶ Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 74–77.

3.1.1. (*Gampong, Mukim, Nanggroe*) Köy, İlçe ve Şehirlerin Yönetimi

Açe'deki en küçük sosyo-politik birim "gampung" (köy) idi; bunu birkaç köyden oluşan "mukim" (nahiyeler), ardından siyasi ve askerî yetkilere sahip bir tür kumandan olan Uleebalang'ın başında bulunduğu "nanggroe" veya "negeri" (bölge) izlerdi. En üst düzeyde ise, başında bir panglima bulunan "sagi" bulunuyordu.⁶⁷ Sagi kurumunun kuruluşuna dair birkaç farklı açıklama mevcuttur: Bunlardan biri, bu kurumun kadın hükümdarların döneminden çok önce kurulduğunu öne sürerken, bir diğeri bunun Safiatuddin ya da halefinin döneminde ortaya çıktığını ileri sürmektedir.⁶⁸ *Peta Aceh dan Susunan Kabinet Pemerintahan Aceh* (Açe Haritası ve Açe Hükümet Kabinesi Yapısı) adlı kaynakta 22, 25 ve 26 mukimden oluşan üç farklı sagiden bahsedilmesi, bu kurumun muhtemelen Sultan İskender Muda'nın hükümdarlığından önce var olduğunu göstermektedir.⁶⁹

Bununla birlikte, şimdiye dek tespit edilen hiçbir kaynakta, İskender Muda döneminde sagilerin faal olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Onun merkeziyetçi ve despotik yönetim tarzı göz önüne alındığında, bu durum şaşırtıcı değildir. Eğer durum gerçekten böyleyse, Safiyatuddin'in sagileri bizzat oluşturmadığı, fakat eyalet düzeyindeki idari yapıyı yeniden düzenleme çabaları çerçevesinde bu kurumu yeniden canlandırdığı söylenebilir. Bu yaklaşım, onun yetkiyi merkezden taşraya dağıtan (desantralizasyon) ve krallığın kurumlarını yeniden düzenleyen yönetim tarzıyla örtüşmektedir. Nitekim, Peter Sourij, 1643 yılında "drie gemeenten" (üç belediye/topluluk) terimini kullanmaktadır.

Saltanatının ilk yıllarında Safiyetüddin, kocası tarafından bazı Orang Kayalara verilmiş olan toprakları geri aldı ve bunları, büyük olasılıkla kendi politikalarını destekledikleri için, babası tarafından daha önce diğer Orang Kayalara tahsis edilmiş olan hibeler

⁶⁷ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh*, 57–78.

⁶⁸ A.g.e., 19, 70. Tjut Rahmah M.A. Gani and Ramli Harun, *Adat Aceh* (Jakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan, Proyek Penerbitan Buku Sastra Indonesia dan Daerah, 1985), 29.

⁶⁹ *Peta Aceh dan Susunan Kabinet Pemerintahan Aceh*, MS 4 (Kuala Lumpur; Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia, Tun Sri Lanang Library).

doğrultusunda yeniden dağıttı. Sarakata (hükümdarın mührünü taşımayan belge) adlı bir belgede, 1613 yılında Sultan İskender Muda'nın, kuzey kıyısındaki Samalanga bölgesinde bulunan altı mukimi Orang Kaya Teuku Bahra'ya verdiği kaydedilmektedir. Safiyetüddin, Seri Paduka Tuan Seberang unvanıyla bu şahsın bölge üzerindeki haklarını onaylamıştır. Ayrıca, Safiyetüddin tarafından panglima bandar (Açe limanı ve yabancı tüccarların yürütme idarecisi) olarak atanmıştır. Bu makam, Safiyetüddin döneminde, Hollanda karşıtı laksamananın yetki ve sorumluluklarını azaltmak amacıyla oluşturulmuş yeni bir görevdi. Daha önce laksamana, sarayın ve başkentin güvenliğinden, aynı zamanda limandan sorumluydu. Bu durum, Safiyetüddin'in yalnızca sembolik bir figür olmadığını, aksine görevlendirme yapma yetkisine sahip aktif bir hükümdar olduğunu göstermektedir. Orang Kaya Teuku Bahra 1658'de vefat ettiğinde, yerine oğlu Teuku Cik di Blang geçmiştir.⁷⁰

Kadın hükümdarlara karşı ileri sürülen genel eleştirilerden biri de, bazı Orang Kaya makamlarını kalıtsal hâle getirerek atama yetkisini terk ettikleri ve böylece kraliyet gücünü zayıflattıklarıdır. Ancak bu durumda, Safiyetüddin'in Teuku Cik di Blang'ı bizzat atayıp atamadığı ya da onun kalıtsal hakkını kullanıp kullanmadığı açık değildir. Her ne olursa olsun, bu makamın Teuku Bahra ailesinde tutulmasıyla Safiyetüddin, bu ailenin kendisine olan sadakatini güvence altına almış ve bu durum kraliyet otoritesini zayıflatmak yerine pekiştirmiştir.

Safiyetüddin'in, toprakları yeni paydaşlara yeniden dağıttığı bir diğer olay, Ekim 1642'de, saray hademelerinden biri olan Sri Bijaya ile bir tandil (koruma görevlisi) arasında çıkan bir anlaşmazlık sırasında gerçekleşmiştir. Sri Bijaya, Safiyetüddin'in toprak gelirlerini takip etmekten sorumluydu. Bir ay sonra, Safiyetüddin bu sorunu çözmek için, kocasının daha önce vermiş olduğu Pidie çevresindeki tüm toprakları geri almış ve babasının daha önce verdiği hibelerin yasallığını yeniden teyit etmiştir. Safiyetüddin, bu değişikliği uygulamakla Pidie'nin panglimasını görevlendirmiştir.⁷¹

⁷⁰ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh*, 60–1.

⁷¹ Dagh-Register gehouden bij den Oppercoopman Pieter Willemsz, 1642, f. 520V

Başka bir olay ise Safiyetüddin'in atama yetkisini nasıl kullandığını ve destekçilerini ödüllendirmek amacıyla toprak hibelerini nasıl değerlendirdiğini daha da net bir biçimde ortaya koyar. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere, Safiyetüddin hükümdarlığının ilk yıllarında Hollanda yanlısı bir politika benimsemiştir. Lebai Kita Kali bu politikasında Safiyetüddin'in desteklerken, laksamana, Maharaja Sri Maharaja ve onların yandaşları Hollanda karşıtı bir duruş sergilemişlerdir. Kasım 1642'de, Laksamana, Safiyetüddin'in hademelerinin, Sultan İskender Sani tarafından verilen bir toprağı, yalnızca yüzeysel bir inceleme sonucu bir şahıstan zorla aldığı iddia ederek Safiyetüddin'a şikâyette bulunmuştur. Safiyetüddin ise bu şikâyeti dikkate almamış ve söz konusu araziye bir Uleebalang'a tahsis etmiştir. Safiyetüddin, Maharaja Sri Maharaja'nın Pidie'deki kraliyet topraklarından bir kısmını kendi adına alma girişimini de boşa çıkarmıştır. Bu kişi, Safiyetüddin'tan izin almaksızın bu topraklardan geçen bir sulama kanalı inşa ettirmiştir. Bu durum karşısında Safiyetüddin son derece öfkelenmiş ve onu sert bir şekilde azarlamıştır. Ancak babasından farklı olarak, onun öfkesini yatıştırmak için bu kişinin başının üstüne ellerini koyarak iki saat boyunca bu şekilde oturması ve özür dilemesi yeterli olmuştur.⁷²

İskender Muda'nın "mutlak" hükümdarlığı döneminde bile, başkentte ve kendi *nanggroe*'lerinde yaşayanlara hükmetme yetkisine sahip kıdemli Orang Kayalardan oluşan bir grup bulunmaktaydı. Bu kişiler Safiyetüddin vergi vermekteydiler, ancak belirli bir özerkliğe de sahiptiler.⁷³ Dolayısıyla, Safiyetüddin'in topraklara sahip olması ve bu toprakları yeniden dağıtması, başkente bağlı bu komutanların denetimindeki dağıntık bölgelerin idaresini yeniden düzenleme ve sadeleştirme girişimi olarak değerlendirilebilir. Daha da önemlisi, toprak ve unvanların kendi tercih ettiği Orang Kaya'lara yeniden tahsis

⁷² Dagh-Register gehouden bij den Oppercoopman Pieter Willemsz, 1642, f. 527R.

⁷³ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh*, 62. Augustine de Beaulieu, *Memoirs of Admiral Beaulieu's Voyage to East Indies (1619–1622), drawn up by himself*, Navigantium atque Itinerarium Bibliotheca. Or a Compleat Collection of Voyages, çev. M. Thevenot, haz. John Harris, (London: printed for T. Bennet, 1705), 107.

edilmesi, Safiyetüddin'in onların sadakatini ve desteğini garanti altına alma stratejisinin bir parçasıydı.

Bu yeni uygulamanın devlet yönetimi üzerindeki etkilerine dair fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu merkezî olmayan yapı, kadın hükümdarları olan desteği ve bağlılığı artırmış mıydı, ya da yönetimi daha etkili kılmış mıydı; bu hususlar tam olarak açık değildir. Ancak kesin olan bir şey vardır: Bu durum kraliyet otoritesinde bir zayıflamaya yol açmamıştır. Üstelik, üç sâgi'nin kurumsallaşması, dört kadın hükümdarın döneminde de varlığını korumuş ve bu yapı, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda taşradaki politik gücün artmasına yol açacak şekilde, yetkinin vilayetlere kaymasına neden olmuştur.⁷⁴

3.1.2. Açe Sultanlığı'nın Bölgeleri

Safiyetüddin(1641–1675) döneminde Açe Sultanlığı'nın bölgelerinin durumu, Iskandar Muda'nın (1607–1636) askerî genişleme devrine kıyasla oldukça farklı bir görünüm arz etmiştir. Iskandar Muda, Pahang, Kedah, Perak, Johor, Aru ve kısmen Minangkabau gibi bölgeleri hâkimiyeti altına alarak her yıl biber, kalay, pirinç, altın ve köle şeklinde düzenli haraç alınmasını sağlamıştı.⁷⁵ Ancak Safiyyatuddin'in tahta çıkışı sırasında hem saray içi iktidar mücâdeleleri hem de askerî sefer geleneğinin zayıflaması, buna ilâveten VOC'nin baskısı ve Johor'un yeniden yükselişi, Açe'nin pek çok tâbi bölgesini kaybetmesine yol açtı.

Malaka Yarımadası'nda Perak, Açe için başlıca kalay tedarikçisi olmasına rağmen giderek VOC'nin nüfuzu altına girdi; Kedah ise Johor'a yakınlığı, Pahang ise Açe'nin hâkimiyet alanından fiilen çıktı.⁷⁶ Daha önce Iskandar Muda tarafından birçok kez boyunduruk altına alınan Johor, XVII. yüzyıl ortalarında konumunu yeniden güçlendirdi ve Safiyetüddin döneminde Açe–Johor ilişkileri tahakkümden diplomatik dengeye evrildi. Benzer bir

⁷⁴ A.g.e., 60.

⁷⁵ Denys Lombard, *Le Sultanat d'Atjeh au Temps d'Iskandar Muda, 1607–1636*, 187–192.

⁷⁶ Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 104–107.

durum Minangkabau için de geçerliydi: Açe, artık hinterland üzerinde doğrudan kontrol sağlayamıyor, yalnızca biber ihracatı için stratejik önemi olan Batı Sumatra kıyılarındaki Barus, Singkil ve Meulaboh gibi liman bölgelerinde etkisini sürdürebiliyordu.⁷⁷ Bu dönemde Açe'nin yönetim sistemi, yerel *Orang Kaya* ve *Uleebalang*'ların geniş özerklikle kendi bölgelerini idare ettikleri, karşılığında ise Banda Açe'ye haraç gönderdikleri daha feodal bir yapıya büründü.

Şekil 3.2: Sumatra, Batı Cava ve Malay Yarımadası haritası, 17. Yüzyıl

Kaynak: Sher Banu, *Sovereign Women*, 2017

Bununla birlikte, hâkimiyet alanının daralması Açe'nin çöküşü anlamına gelmedi. Safiyyatuddin, askerî genişleme yerine diplomasi ve deniz ticareti eksenli bir siyâset benimseyerek, Darussalam (Kutaraja) Limanı'nı gümrük ve vergi merkezi hâline getirdi.⁷⁸ Böylece, doğrudan siyâsî denetim azalsa da ticaret yolları üzerindeki ekonomik kontrol büyük ölçüde sürdürüldü. Bu stratejinin dinî meşruiyet ayağını, Qadi Malikü'l-'Adil

⁷⁷ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh*, 172–176, 178–180.

⁷⁸ Anthony Reid, *An Indonesian Frontier*, 37–41.

sıfatıyla sarayda etkin rol oynayan Şeyh Abdurrauf es-Singkilî sağladı; onun ilmî ve manevî otoritesi, Safiyetüddin'in otoritesini güçlendirdi ve iç istikrarın korunmasına hizmet etti.

Eleştirel açıdan değerlendirildiğinde, Safiyetüddin devri, Iskandar Muda'nın askerî-ekspansiyonist imparatorluk modelinden, ticaret, diplomasi ve dinî meşruiyet üzerine kurulu konsolidatif bir devlete geçiş sürecini temsil etmektedir. XVII. yüzyıl Asya'sının genel eğilimleriyle uyumlu olarak, Açe de Avrupalı ticaret şirketlerinin (özellikle VOC) yükselişi ve yerel siyâsî aktörlerin güçlenmesi karşısında yeni bir uyum stratejisi geliştirmiştir. Bu yönüyle Safiyetüddindönemi, Açe tarihinin yalnızca gerileme değil, aynı zamanda dönüşüm ve yeniden yapılanma safhası olarak görülmelidir.

3.1.2. Alimlerle İlişkisi

On yedinci yüzyılda Açe'nin en önde gelen âlimlerinden ikisi olan Nuruddin er-Raniri⁷⁹ ve Abdurrauf es-Singkilî'nin⁸⁰ başını çektiği bir ulema grubu, dönemin siyâsî ve dinî hayatında belirleyici rol oynamıştır. Gujarat'tan gelen er-Raniri, Sultan İskender Sâni tarafından Şeyhü'l-İslâm (başkadı) olarak tayin edilmiş, 1643 yılına Açe'den ayrılana kadar bu görevini sürdürmüş ve ilk Kadın Hükümdarlığı döneminde de aynı makamı işgal etmiştir.⁸¹ Batı Sumatra'da doğan es-Singkilî ise Orta Doğu'daki tahsilini tamamladıktan

⁷⁹ This ulama's full name is Nur al-Din Muhammad, bin Ali al-Hamid al-Shafî'i al-Asha'ri al-Aydarusi al-Raniri al-Surati: Peter G. Riddell, *Islam and the Malay-Indonesian World: Transmission and Responses* (London: C. Hurst, 2001), 116–8.

⁸⁰ Abd al-Rauf b.Ali al-Fansuri al-Singkili (c. 1615–93) was born in Singkel. He was Sheikh al-Islam until his death in 1693: Riddell, *Islam and the Malay-Indonesian World*, 125–8; Azyumardi Azra, *The Origins of Islamic Reformism in Southeast Asia: Networks of Malay-Indonesian and Middle Eastern 'Ulama' in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Australia / Honolulu: Allen and Unwin / University of Hawai'i Press, 2004), 71.

⁸¹ Azyumardi Azra, *The Origins of Islamic Reformism in Southeast Asia: Networks of Malay-Indonesian and Middle Eastern 'Ulamā' in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2004), 98–100.

sonra 1661’de Açe’ye dönmüş ve Şeyhü’l-İslâm olarak atanmıştır.⁸² Tasavvufî çevrelerin yorumuna göre, kadın hükümdarlığı meselesi ancak es-Singkilî’nin siyasetin ve devlet idaresinin dinî görevlerden ayrılması gerektiği yönündeki görüşüyle çözüme kavuşturulmuştur.⁸³ Bu yaklaşım, kadın bir hükümdarın cuma günleri camilerde erkeklerin önünde namaz kıldırarak gibi dinî liderden beklenen vazifeleri ifa etme zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Pek çok âlim, bu iki şahsiyetin müdahalesi ve desteği sayesinde kadın bir varisin tahta çıkarıldığını belirtmektedir.⁸⁴ Nitekim Safiyyatuddin’in 1641 yılında Açe Dârü’s-Selâm’ın ilk kadın hükümdarı olarak tahta çıkışı ulema tarafından herhangi bir muhalefetle karşılanmamış, bilakis onun hem siyasî hem de dinî otoritesi tanınmıştır.⁸⁵

Ulemânın desteğine karşılık Safiyyatuddin onlara iyi muamele etmiştir.⁸⁶ Daha önce değinildiği üzere, Sultan İskender Muda ve Sultan İskender Sâni’nin adalet uygulamaları zaman zaman şer’î hükümlere nazaran daha sert olmuş, karar alma tarzları ise daha despotik bir nitelik taşımıştır. Buna mukabil Safiyyatuddin, ihtilafların çözümünde ulemâya ve İslâm mahkemelerine başvurmayı tercih etmiştir.⁸⁷ Nihai karar yine kendisine ait olmakla birlikte—Sourij’in de belirttiği gibi—adaleti daha yumuşak bir üslupla icra etmiştir.⁸⁸ Ayrıca o, devrinde dinî ilim adamlarını Açe’ye davet etmiş, Ito’nun işaret ettiği üzere *Adat Aceh*’te özellikle Pidie bölgesinden birçok âlimin varlığı zikredilmiştir.⁸⁹ Cumartesi günleri yapılan saray kabul merasimlerinde ise, Hollandalılar tarafından “Lebai

⁸² Anthony Reid, *Southeast Asia*, 215.

⁸³ Hoesein Djajadiningrat, *Critisch Overzicht* 147.

⁸⁴ Denys Lombard, *Le Sultanat d’Atjéh*, 310.

⁸⁵ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh*, 202.

⁸⁶ Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 53.

⁸⁷ Anthony Reid, *Southeast Asia*, 217.

⁸⁸ Christiaan Snouck Hurgronje, *De Atjèhers* (Batavia: Landsdrukkerij, 1893), 1:154.

⁸⁹ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh*, 205.

Kita Kali” olarak kaydedilen (Aceh dilinde Arapça *qādī* kelimesinden türeyen *kali*), Kādī Malikü'l-Âdil, rütbe sıralamasında ilk sıraya konulmuştur.⁹⁰

Sultan İskender Muda, himayesindeki Şeyhü'l-İslâm Şemseddîn'in etkisiyle vahdet-i vücûd anlayışına dayalı bir tasavvuf anlayışını benimsemişti.⁹¹ Buna karşılık Sultan İskender Sâni daha ortodoks bir yaklaşımı tercih etmiş, 1637'de Nuruddin er-Raniri'yi Açe'de Şeyhü'l-İslâm olarak atayarak farklı bir tasavvufi çevreyi desteklemiştir.⁹² Hükümdarların bu şekilde farklı tarikat şeyhlerine doğrudan destek vermesi, ulemâ arasında derin bir bölünmeye yol açmış ve iktidar uğruna kanlı bir mücadeleyi tetiklemiştir.

1630'da Şeyh Şemseddîn'in vefatının ardından er-Raniri, İskender Sâni'nin onayıyla onun müritlerine karşı kanlı bir tasfiye hareketi başlatmış, çok sayıda kişi idam edilmiş, eserleri yakılmış, bazıları ise ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.⁹³ Bu sert çatışma, 1643'te, Minangkabau asıllı ve Cemâluddîn'in talebesi ile Şeyh Şemseddîn'in takipçisi olan Syaiful Rijal'in Mekke'den dönüşüyle yeniden alevlenmiştir.⁹⁴ Pieter Sourij, bu dönemde sarayda yaşanan kargaşayı tasvir ederken, Safiyetüddin'in bu anlaşmazlığı çözmek üzere davet edildiğini, fakat taraf tutmak yerine dinî tartışmalara vukufunun olmadığını belirterek bu meselenin çözümünü ileri gelenlerine bıraktığını kaydetmiştir.⁹⁵ Safiyetüddin, mücadele kendi seyrini tamamlayıncaya kadar beklemiş, ancak Syaiful Rijal

⁹⁰ Hoesein Djajadiningrat, *Critisch Overzicht*, 151.

⁹¹ Azyumardi Azra, *The Origins of Islamic Reformism in Southeast Asia: Networks of Malay-Indonesian and Middle Eastern 'Ulamā' in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2004), 102–104.

⁹² Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 48.

⁹³ Denys Lombard, *Le Sultanat d'Atjéh*, 315.

⁹⁴ Anthony Reid, *Southeast Asia*, 220.

⁹⁵ Pieter Sourij, “Report on Aceh, 1644,” in *Sources of the History of Southeast Asia*, ed. D. G. E. Hall (Kuala Lumpur: University of Malaya Press, 1967), 197.

kesin galip olduktan sonra onu saraya çağırarak taltif etmiş ve Şeyhü'l-İslâm olarak tayin etmiştir.⁹⁶

Burada özellikle dikkat çekici olan husus, önceki dönemdeki çatışmalara benzerlik taşınmasına rağmen bu defa toplu idamların veya büyük çaplı kanlı olayların yaşanmamış olmasıdır. Er-Raniri 1644'te Gujarat'a dönmesine izin verilmiş, 1658'de orada vefat etmiştir.⁹⁷ Öte yandan, Safiyetüddin'in bir tarikata diğerine nazaran sempatisi bulunsa dahi, bunu ne siyasallaştırdığı ne de kamuoyuna yansıttığı görülmektedir. O, daha dengeleyici bir tavır benimseyerek çoğunluğun görüşünün hâkim olmasına izin vermiş, ancak azınlık grubun baskı altına alınmasına da müsaade etmemiştir.⁹⁸

1651'deki darbenin ve "opperste bischop" (yüksek din adamı) olarak anılan şahsın—ki bunun Syaiful Rijal olduğu ileri sürülebilir—öldürülmesinin ardından, Safiyatuddin, Lebai Kita Kali ve diğer kadılarla birlikte şer'î hukuku uygulamaya yönelmiş, İskender Muda döneminde tesis edilen mahkemeler aracılığıyla adaleti icra etmiştir.⁹⁹ Onun saltanatında, 1643'te yaşanan türden bir dinî çekişmeye tekrar rastlanmamıştır.¹⁰⁰ Bu durum, Safiyatuddin'in belirli bir ulemâ grubunu veya onların müritlerini siyasî olarak desteklemekten ya da onlara özel himaye sağlamaktan bilinçli biçimde uzak durduğunu göstermektedir. Yine aynı şekilde, onun ne ortodoks ne de tasavvufî herhangi bir tarîkate bağlı olduğuna dair bir kanıt yoktur.¹⁰¹ Bununla birlikte açıkça görülen husus şudur ki: o, dinin koruyucusu ve hamisi olmuştur.¹⁰²

⁹⁶ Hoesein Djajadiningrat, *Critisch Overzicht*, 153.

⁹⁷ Sher Banu, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 49.

⁹⁸ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh*, 210.

⁹⁹ Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 61.

¹⁰⁰ Anthony Reid, *Southeast Asia*, 223.

¹⁰¹ Azyumardi Azra, *The Origins of Islamic Reformism in Southeast Asia*, 108.

¹⁰² Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh*, 215.

1661 yılında Açe’li âlim Abdurrauf es-Singkilî, Mekke’den memleketine geri dönmüştür.¹⁰³ Bundan on dokuz yıl önce, henüz yirmi altı yaşındayken Açe’den ayrılmış olan es-Singkilî, şüphesiz ki er-Raniri ile Cemâluddîn taraftarları arasındaki kanlı çatışmalara ve infazlara şahitlik etmiştir. Onun 1641’de Safiyetüddintahta çıktığında herhangi bir destek rolü oynayıp oynamadığı bilinmemektedir; ancak dönüşünden sonra Safiyetüddin’ı tam anlamıyla desteklediği açıktır.¹⁰⁴ Kendisi Şeyhü’l-İslâm olarak tayin edilmiş ve bu atamanın toplumda geniş kabul gördüğü anlaşılmaktadır.¹⁰⁵ Safiyetüddin ile yakın ilişkiler kuran ve siyasî emelleri sebebiyle laksamana’nın kuşkusunu uyandıran Syaiful Rijal’dan farklı olarak, es-Singkilî daha çok dinî meselelerle ilgilenmiştir.

Es-Singkilî özellikle kitab telifine yoğunlaşmış, mutedil görüşleriyle tanınmış ve kadın hükümdarın tahta çıkışına herhangi bir itirazda bulunmamıştır.¹⁰⁶ Daha önce değinildiği üzere, onun Kadın Hükümdarlığı’nın hilâfet makamındaki dinî otoritesini de kabul ettiği görülmektedir.¹⁰⁷ Es-Singkilî’nin dönüşü ve Safiyetüddin’in İslâm’a yönelik saray hamiliğinin devamı, sultanlığın yargı teşkilatında İslâm hukukuna yönelişi daha da teşvik etmiş ve güçlendirmiştir.¹⁰⁸

İslâmî ilimlerin ve edebiyatın yaygınlaşması, Açe’de eşi benzeri görülmemiş bir İslâmî ve Malay altın çağının doğmasına yol açmış ve bu durum Safiyetüddin ile ulemâ arasındaki etkin iş birliğinin en açık göstergesi olmuştur.¹⁰⁹ Nuruddin er-Raniri, yalnızca din üzerine değil, aynı zamanda tarih, edebiyat ve hukuk konularında da en az yedi önemli eser kaleme almıştır. Bunlar arasında *Shirât al-Mustaqîm* (Doğru Yol), *Syaiful-Qutüb* (Kalbin İlacı)

¹⁰³ Azyumardi Azra, *The Origins of Islamic Reformism in Southeast Asia*, 110.

¹⁰⁴ Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 65.

¹⁰⁵ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh*, 218.

¹⁰⁶ Anthony Reid, *Southeast Asia*, 225.

¹⁰⁷ Hoesein Djajadiningrat, *Critisch Overzicht*, 160.

¹⁰⁸ Sher Banu, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 67.

¹⁰⁹ A.g.e., 70.

ve *Bustan al-Salāṭīn fī Dhikr al-Awwalīn wa'l-Ākhirīn* (Geçmiş ve Gelecek Nesillerin Biyografilerine Dair Sultanların Bahçesi) sayılabilir.¹¹⁰

Safiyatuddin, Abdurrauf es-Singkili'ye fıkıh (özellikle ibadet ve dinî vecibelere dair hükümler) üzerine bir eser yazmasını da sipariş etmiş, bunun neticesinde 1663 yılında tamamlanan ve Malay dilinde kaleme alınan ilk kanun kitabı olan *Mir'āt al-Ṭullāb* ortaya çıkmıştır.¹¹¹

3.2. Askerî Yapısı

Safiyetüddin(1641–1675) döneminde Açe Sultanlığı'nın askerî teşkilatı, İskender Muda devrinden miras kalan temel yapısını muhafaza etmiş, ancak yöneliminde önemli bir değişim yaşanmıştır. İskender Muda zamanında askerî güç, Malaka Yarımadası, Johor ve Pahang'a kadar uzanan seferler için saldırgan bir şekilde kullanılırken, Safiyetüddindevrinde ordu daha çok savunmaya, ticaretin emniyetine ve iç istikrarın korunmasına yönelmiştir. Bu durum, 17. yüzyıl ortalarında Açe'nin siyasî ve iktisadî bağlamıyla doğrudan uyumludur. Zira Portekiz, Johor ve giderek güçlenen VOC baskısı karşısında Açe, askerî genişlemeden ziyade diplomasi yolunu tercih etmek zorunda kalmıştır.¹¹²

Açe'nin askerî yapılanmasını iki ana unsurdan oluşmaktaydı: donanma ve kara ordusu. Donanma, Laksamana (Orang Kaya Laksamana yahut Maharaja Lela) komutasında bulunuyor, büyük harp gemileri—ghurab, gali ve lanong—üzerinden idare ediliyordu. Donanmanın temel vazifesi, kıyıların, limanların ve Malaka Boğazı'ndaki ticaret yollarının korunmasıydı.¹¹³ Bunun yanında, Panglima Bandar adlı görevli, limanların,

¹¹⁰ Azyumardi Azra, *The Origins of Islamic Reformism in Southeast Asia*, 115.

¹¹¹ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh*, 223.

¹¹² Anthony Reid, *An Indonesian Frontier: Acehnese and Other Histories of Sumatra*, 34–36.

¹¹³ Denys Lombard, *Le Sultanat d'Atjeh au Temps d'Iskandar Muda*, 201–204.

gümrüklerin ve yabancı gemilerin giriş-çıkışının denetiminden sorumluydu. Bu ikili yapı, Açe'nin deniz ticaretini güvence altına alıyor ve yabancı hâkimiyetini sınırlıyordu.¹¹⁴

Kara kuvvetleri ise Sagi sistemi (XXII, XXV, XXVI Mukim) çerçevesinde Uleebalang yahut Orang Kaya tarafından idare edilmekteydi. Bu sistemde yerel beylerin kontrolünde bulunan milis güçler, ihtiyaç duyulduğunda seferber ediliyordu.¹¹⁵ Böylelikle Açe ordusu yarı-merkezî bir nitelik kazanıyor, askerî kapasite büyük ölçüde Uleebalangların sadakatine bağlı hâle geliyordu. Bunun dışında saraya bağlı hususî muhafız birlikleri mevcuttu; Panglima Dalam'ın kumandasındaki bu birlikler, Hükümdarlığı'nın şahsî güvenliği ile Kutaraja'daki saray düzeninden sorumluydu.¹¹⁶

Askerî yapı, yalnızca komutanlar ile sınırlı olmayıp dinî ve hukukî otoriteler tarafından da desteklenmekteydi. Kadi Malik al-'Adil, cihad ve harb hukukuna dair fetvalar vermekte; saray ulemâsı, özellikle de Abdurrauf es-Singkilî, Safiyetüddin'nin barış ve savaş siyasetini dinî meşruiyetle güçlendirmekteydi.¹¹⁷ Ayrıca kabine üyelerinden Orang Kaya Maharaja Seri Maharaja, devletin icra meclisinde savunma meselelerinin müzakeresinde önemli rol üstlenmiştir.¹¹⁸

Netice itibarıyla, Safiyetüddin döneminde Açe'nin askerî teşkilatı kurumsal olarak güçlü kalmış, fakat kullanım yönelimi değişmiştir: saldırgan değil, savunmacı; fetihçi değil, koruyucu ve diplomatik bir çizgi benimsenmiştir. Ordu, artık yeni topraklar kazanmak için değil; yabancı nüfuzunu sınırlamak, iç düzeni temin etmek ve ticaretin güvenliğini sağlamak için kullanılmıştır. Bu da, İskender Muda'nın yayılmacı askerî anlayışından Safiyatüddin'in istikrarı ve diplomasiyi önceleyen daha ihtiyatlı hükümet tarzına geçişi ifade etmektedir.¹¹⁹

¹¹⁴ Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 88–90.

¹¹⁵ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh*, 155–160.

¹¹⁶ Hoesein Djajadiningrat, *Critische Beschouwing van de Sadjarah*, 214.

¹¹⁷ Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 102.

¹¹⁸ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh*, 178–180.

¹¹⁹ Reid, *An Indonesian Frontier*, 41.

3.3. Hukuki Yapı Ve Yargı Sistemi

Ito'ya göre, on altıncı yüzyılın sonlarına gelindiğinde, İslam hukuku sultanlığın hukuk sisteminin ayrılmaz bir parçası hâline gelmişti.¹²⁰ Hükümdarı, Kadı Malikü'l-Adil başkanlığındaki bir grup din hâkimi temsil etmekteydi ve bu grup, ülkede hukuk ve düzeni sağlamaktan sorumluydu. İskender Muda döneminde, Beaulieu ve Peter Mundy¹²¹ gibi Avrupalı gözlemcilerin aktardığı bilgilere ve Adat Açe'ye göre, Açe Krallığı'nda dört farklı mahkeme türü bulunmaktaydı: biri ibadet, aile ve miras konularıyla ilgiliydi; ikincisi ceza davalarıyla ilgiliydi; üçüncüsü ticari hukukla ilgiliydi; ve dördüncüsü ise sadece ibadetler gibi dini vecibelere ilişkindi. Müslüman hukukçular medeni, ceza ve diğer hukuk dalları arasında bir ayırım yapmadıkları için, ilk üç mahkeme de İslam hukukuna dayanıyordu. Ancak davalar genellikle adet (geleneksel uygulamalar) ve ülke kanunlarına göre görülüyordu. Ito, burada geleneksel uygulamaların yerli hukuk pratiğine, ülke kanununun ise İslam hukukuna işaret ettiğini belirtmiştir.¹²² Bu uygulama, Açe'de yaygın olan “*Adat bersendikan syarak*” (Gelenekler şeriata dayanır) atasözüyle tamamen örtüşmektedir.

Kadı Malikü'l-Adil, özellikle Safiyetüddin'in hükümdarlığı döneminde, sistemin merkezî bir figürü olarak görünmektedir.¹²³ Safiyetüddin dönemindeki ilk Kadı Malikü'l-Adil, onun üvey kardeşiydi ve daha çok siyasî nüfuzu nedeniyle önemliydi, fıkıh bilgisiyle değil. Bu durumun başlıca nedeni, 1640'ların başındaki politik ortam ve İskender Sani döneminde el-Raniri tarafından başlatılan bid'at avıydı; bu süreçte birçok âlim zulme uğramıştı.¹²⁴ Bu kadı birkaç yıl görevde kaldı.

¹²⁰ A.g.e.,155

¹²¹ A.g.e., 156–61.

¹²² A.g.e., 174.

¹²³ Thomas Bowrey, *A Geographical Account of Countries Round the Bay of Bengal, 1669 to 1679*, ed. Lt-Col. Sir Richard Carnac Temple, (London: The Hakluyt Society, 1905), 315-316

¹²⁴ P. Voorhoeve, *Van En Over Nuruddin Ar-Raniri*, (Bijdragen Taal-Land-En-Volkenkunde 107, 4, 1951), 359.

İkinci Kadı Malikü'l-Adil, Orang Kaya Raja Bentara unvanına sahipti ve genç, tecrübesiz biri olarak görülüyordu. Siyasi bir ağırlığı olmamasına rağmen, hiyerarşik olarak en üst danışman konumundaydı. “Şerî mahkemelerin başkanı” pozisyonuna, İslami bilgi birikimine dayanarak getirilmişti.¹²⁵ Bu kadı, yüzyılın ortasında güç mücadelelerine karışmış ve nihayet Ocak 1653’te öldürülmüştür.¹²⁶ Bu ölüm, el-Raniri’nin *Fath al-Mubin ‘Ala al-Mulhidin* adlı eserinde aktardığı olaylarla ilişkili olabilir. El-Raniri, şöyle yazar: “Onun amacı, krallığı ele geçirmekten başka bir şey değildi. Nihayetinde Saif Allah geldi ve onu öldürdü, böylece bidat ateşi söndürüldü...”. El-Raniri ile yaptığı münazaradan sonra, Saif al-Rijal, 1643’ün sonlarında Safiyetüddin’in gözüne girmişti.¹²⁷ Bu anlatımın, 1653’teki tahta geçme komplosuyla ilgili olması muhtemeldir. Bu dönemde Saif al-Rijal, muhtemelen Kadı Malikü'l-Adil görevindeydi. Böylece, Saif’in 1640’ların ortasında bu görevi üstlendiği, selefi olan Safiyetüddin’in üvey kardeşinden daha yüksek bir dini bilgiye sahip olduğu düşünülebilir. Ancak tecrübesizliği nedeniyle, dönemin çalkantılı siyasi ortamında hukuk idaresindeki yetkisi sınırlı kalmış olabilir; zira sıradan suçlar ve ihlaller bu ortamda daha az önemsenmişti.

1659–1660 yıllarından bir başka Kadı Malikü'l-Adil daha bilinmektedir. Balthasar Bort, 1659’da şu kaydı geçmiştir: “Leube Kita Kadı, başpiskopos ve hâkim olarak şu anda hem dini hem dünyevî adalet görevini yürütmektedir.” Yaklaşık bir yıl sonra, Leube Kita Kadı’nın ülkenin başlıca dinî ve ruhânî danışmanı, aynı zamanda hem şer’î hem de dünyevî yargının baş hâkimi konumunda olduğunu bildirir. Ayrıca, Raja Bentara adında

¹²⁵ J.E. Heeres and P.A. Tiele, eds., *Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel (Malaya Takımadalarında Hollanda Tarihine Dair Bilgiler)* Vol. 2 (‘s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1890–95), vol.3, 482, 492-3

¹²⁶ J.A. van der Chijs et al., ed., *Dagh-Register Gehouden int Casteel Batavia vant Passerende daer ter plaetse als over Geheel Nederlandts-India Anno 1624–1682. 31 vols* (‘s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, Batavia: G. Kolff, 1887–1931), 39-40.

¹²⁷ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh*, 163

bir kişiden bahseder; bu kişinin görevi, “Yüksek Yargı Mahkemesi Başkan Yardımcısı” (Vice-president of the supreme court of judicature) olarak tanımlanmıştır.¹²⁸

Safiyetüddin, karar alma sürecini resmileştirerek düzenli kabul günleri uygulamasını başlatmış ve oturma düzeni ile kararların alınmasına ilişkin protokolü kurumsallaştırmıştır. Hükümdarlığının ilk yıllarında, daha önceki erkek hükümdarların döneminde erişimi kısıtlanan *dalam* (iç saraya) Orang Kaya sınıfının serbestçe girmesine izin vermiştir.¹²⁹ Ito’ya göre, İskender Muda döneminde Orang Kaya sınıfının düzenli olarak sarayda bulunmasının zorunlu olup olmadığı açık değildir. Orang Kaya’ların görevi, her üç günde bir saray bölgesini gece ve gündüz korumaktı. Yalnızca bazı kıdemli Orang Kaya üyeleri duruma göre padişahın huzuruna çağrılırdı; devlet ve dinî bayramlar gibi özel günler dışında genel saray kabulleri yapılmazdı. Bu sebeple, İskender Muda döneminde düzenli kabul günleri düzenlenmesine ihtiyaç duyulmamıştı.¹³⁰ Jan de Meere, 1640 yılında İskender Sani’yi sarayda ziyaret ettiğinde, ilk kez bir Cumartesi kabulünden bahsetmiştir.

Adat Açe’ye göre, devlet görevlilerinin rütbelerine göre oturma düzeni ilk kez Safiyetüddin döneminde resmileştirilmiş ve kurumsallaştırılmıştır.¹³¹ Ayrıca Safiyetüddin, düzenli kabul günleri uygulamasını da yerleştirmiştir: Hollandalı elçiler onun ve haleflerinin döneminde haftalık Cumartesi kabul günlerinden bahsetmiştir.¹³² Bu günlerde meseleler dinlenir ve karara bağlanırdı; Orang Kaya üyeleri sadece Safiyetüddin kendilerine söz verdiği konuşurdu.¹³³ Cumartesi kabul günleri düzenli olarak gerçekleştirilirdi ve yalnızca şiddetli yağmur ve sel durumlarında ya da önemli dinî ve

¹²⁸ A.g.e., 164

¹²⁹ A.g.e., 31.

¹³⁰ A.g.e., 32.

¹³¹ A.g.e., 44. Tjut Rahmah M.A. Gani ve Ramli Harun, *Adat Aceh*, 69.

¹³² A.g.e., 32, 43.

¹³³ Anthony Farrington, *Negotiations at Aceh in 1684: An Unpublished English Document*, (Indonesia and the Malay World 27, 77, 1999), 25.

resmî bayramlarla çakıştığıında iptal edilirdi; bu durumda Pazar kabulü yapılırdı. Safiyetüddin ve Orang Kaya üyeleri yalnızca hastalık nedeniyle bu toplantılara katılamazdı. Birçok önemli konu burada müzakere edilir, tartışılır ve kararlar oy birliğiyle alınır, toplantıya katılan herkesin *daulat* (hükümranlık) kelimesiyle onaylanırdı.

Bu kurumsallaşmış karar alma süreci, Açe sarayını perde arkasındaki iktidar mücadelelerinden muaf kılmamıştır. Daha önce görüldüğü üzere, Şirket görevlileri sarayda entrikalar, söylentiler, skandallar, darbeler, karşı darbeler ve suikastlar rapor etmiştir. Benzer şekilde birçok mesele, resmî kabul salonunun dışında, farklı Orang Kaya üyelerinin evlerinde, koridorlarda, gecenin karanlığında, düşmanların gözlerinden ve kulaklarından uzak bir şekilde gizlice tartışılmıştır. Pek çok iktidar mücadelesi, kabul günlerinden önce perde arkasında gerçekleşmiş, sonrasında resmî karar süreçlerine taşınmıştır. Şirket temsilcileri de çeşitli hediyelerle farklı Orang Kaya üyelerini etkilemeye çalışmış, mahkemede meseleleri gündeme getirmeden önce kimin şirketin dostu olduğunu mutlaka öğrenmişlerdir. Bu tür manevralar, şirket meselelerinin ne zaman, nasıl ve kim tarafından dile getirileceğini belirleyen stratejik unsurlar olmuştur. Bu kabul günleri her zaman sakin veya nezaket içinde geçmemiştir: Orang Kaya üyeleri birbirleriyle tartışmalara girmiş ve itirazlarını açıkça ifade etmişlerdir. Ancak nihayetinde kararlar alınmış ve son söz daima Safiyetüddine ait olmuştur. Bu da meşruiyetin göstergesidir. Örneğin, Pieter Sourij, Hollandalılara Safiyetüddin'in sözlü emirleriyle yetinmeleri gerektiğini, yazılı bir anlaşmanın her zaman talep edilemeyeceğini tavsiye etmiştir. Üstlerine, “kraliçenin mutlak otoriteye sahip olduğunu ve onun sözlerinin yasa niteliği taşıdığını” bildirmiştir.¹³⁴ Sourij, 1642’de Açe halkının, oldukça yumuşak huylu ama son derece saygı duyulan bir hükümdarın yönetiminde olduğunu ifade etmiştir. Hükûmet işleri, vezirlerin danışmanlığı olmadan yürütüleliyordu.¹³⁵

Bu gözlem, Safiyetüddin'in yönetiminin özünü ortaya koymaktadır: merhametli fakat zayıf olmayan bir liderlik. Ayrıca bu durum, Safiyetüddin ile soylular arasındaki karşılıklı

¹³⁴ Gehouden dagh-register van de heer Commissaris Pieter Sourij wegen't verrichten sijnde legatie aen den Jambysen coninck ende majesteit Atchin 1643, f. 680R

¹³⁵ Dagh-Register off Journael gehouden bij den Pieter Sourij, 1642, f. 565V.

bağımlı ve iş birliğine dayalı ilişkiyi göstermektedir. Dolayısıyla, nihai karar yetkisi Safiyetüddinde olsa da, karar alma sürecinde istişari ve katılımcı bir yöntem benimsenmiştir.

Safiyetüddin, siyasi sistemin belirgin bir özelliği hâline gelen bir biçimde, yönetimdeki seçkin sınıfla Orang Kaya iş birliği yapmıştır. Karar alma süreci, Malay dünyasında müşavere / muafakat olarak bilinen istişari bir yöntemle yürütülmüştür. Malay liderlik idealine göre, bir hükümdarın devlet işlerinde vezirlerine danışması ve onların tavsiyelerini dikkate alması beklenir; bu nedenle bu tür bir iş birliği, kraliçelerin zayıflığına değil, örnek teşkil eden yönetim anlayışlarına işaret eder. Nitekim bu, siyaseten de mantıklı bir yaklaşımdı. Yerel yöneticilerin çoğu –hatta belki de tamamı– kendi bölgelerinde elit sınıflarla birlikte veya onların desteğiyle hüküm sürmek zorundaydı. Bu elitler, kendi ekonomik kaynaklarına ve silahlı destekçilerine sahipti. Aynı zamanda, krallık içindeki bireysel haklarına ve hükümdara karşı olan sorumluluklarına dair yüksek bir onur ve vakar duygusuna sahiptiler. Dolayısıyla, hakları ve şerefleri ihlal edildiğinde, bu elitlerin öfke veya hatta şiddetli muhalefet göstermesi şaşırtıcı değildir.¹³⁶ Bu nedendir ki, haklarına ve onurlarına saygı gösteren bir hükümdar, onların gözünde tahtta kalmaya layık bir hükümdar olarak tanınırdı.

Bununla birlikte, İslam hukukunun zaten sultanlığın yönetimine entegre olduğu ve bir İslamî bürokrasinin kurulduğu önemli bir gerçek olsa da, İslam'ın uygulanması ve yürütülmesi büyük ölçüde hükümdarların iradesine bağlıydı. Iskandar Muda ve Iskandar Sani, çoğu zaman şeriat hükümlerini değiştirerek kendi dönemlerine uyarlamışlardır. Pek çok durumda uygulanan cezalar, şeriatın öngördüğünden daha ağırdı. Cezalar, Ito'nun deneme yoluyla yargılama olarak tanımladığı geleneksel yargı yöntemlerine ve hükümdarın takdirine (çoğunlukla keyfine) göre verilirdi.¹³⁷ Bu tür yargılama örnekleri arasında kişinin elini kaynar yağa sokması veya kızdırılmış demiri yalaması gibi uygulamalar bulunmaktaydı. Bu uygulamalar, normal standartlara göre zaten oldukça

¹³⁶ Robert Bartlett, *England under the Norman and Angevin Kings, 1075–1225* (New York: Oxford University Press, 2000), 51.

¹³⁷ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh*, 178

acımasız sayılırken, söz konusu iki erkek hükümdarın cezalandırma yöntemleri bunun da ötesine geçmiştir.

Avrupalı gözlemciler, özellikle Iskandar Muda döneminde cezaların çoğu zaman hükümdarın keyfine, kıskançlığına veya öfkesine bağlı olarak uygulandığını belirtmişlerdir. Verhoeff, Broecke, Best ve Beaulieu gibi isimler; hükümdarın ihtiyaçlarının zamanında karşılanmaması, horoz dövüşlerinde yenilmesi veya aşırı gösterişli takılar takılması gibi sebeplerin, kişinin uzuvlarını veya hayatını kaybetmesine yol açabileceğini aktarmışlardır.¹³⁸ Bir Orang Kaya'nın serveti ve halk arasında sahip olduğu itibar, hayatına veya malına mal olabiliyordu. Askerî disiplinsizlik, saray görgü kurallarının ihlali ve ihanete benzer gerçek ya da hayali suçlarda, Iskandar Muda'nın zalimliği sınır tanımazdı. Bir Orang Kaya, savaşa hazırlık için erteleme talep ettiğinde, yalnızca kendisi değil, ailesinin tamamı da öldürülmüştür. Üstelik ölüm cezası yeterli görülmemiş; burunları, dudakları, kulakları, cinsel organları ve karınları kesilmiştir. Iskandar Muda, oğlunu kendisinin dışkısını yemeye ve annesinin parmaklarını yemeye zorlamıştır. Anneye verilen ceza, oğluna saygı göstermeyi öğretmemesinden ötürüdür.

Iskandar Sani ise, kendisine suikast düzenlemeye kalkıştıklarından şüphelendiği kişilere, Iskandar Muda dönemindekiyle aynı türden işkenceler uygulamış ve idam ettirmiştir.¹³⁹ 1636 yılında, zehirlenmeye teşebbüs ettiklerinden şüphelendiği dört cariyesinin elleri, ayakları ve burunları kesilmiş, ardından karınları yarılarak kemiklerinden etleri sıyrılmış ve cesetleri yakılmıştır.¹⁴⁰ Iskandar Sani, Portekizli elçi Francisco de Souza de Castro'yu saraya götürmesi için gönderilen file binmeyi reddettiği gerekçesiyle hapse atmıştır. Diğer bazı Orang Kaya'lar da hizmet sunmakta geciktikleri için hadım edilmiş, kırbaçlanmış veya uzuvları kesilmiştir.

¹³⁸ A.g.e.,180.

¹³⁹ A.g.e., 181.

¹⁴⁰ A.g.e., 172.

3.3.1. Davalar Ve Cezalar

12 Temmuz 1642 tarihinde düzenlenen bir kabul gününe katıldıktan sonra Pieter Sourij, Safiyatuddin'i merhametli olarak nitelendirmiştir. O gün birçok ceza ve hukuk davasının görüldüğünü aktarmıştır. Suç işleyen bir kişi Safiyetüddin'in huzuruna getirilmiş, ancak biri onun affedilmesi için ricada bulunmuştur. Pieter Sourij, bunun Safiyetüddin'in kadın oluşundan kaynaklanan bir merhamet duygusu nedeniyle olduğunu düşünmüştür ve suçlu bağışlanmıştır.¹⁴¹ Başka bir vakada, camideki bir cemaat üyesi sarayda güvenlikten sorumlu olan *penghulu kawal* adlı görevliye karşı çıkmıştır. Normalde bu kişi ölüm cezasına çarptırılacaktı, fakat birçok Hintli Müslüman tüccarın af dilemesi üzerine hayatı bağışlanmıştır. Ancak, *penghulu kawal*'a camide fiziksel saldırıda bulunmak gibi ağır bir suç işlediği için, sol eli kesilerek cezalandırılmıştır.¹⁴²

Safiyetüddin döneminde adaletin bir diğer ayırt edici özelliği, İslamî uygulamaların daha kurumsal bir yapıya kavuşturulması olmuştur. Cezaların hükümdarın kişisel keyfi ya da öfkesine göre verilmesi yerine, ilgili mahkemelere başvurularak yargılamalar gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Bengal'den gelen Müslüman bir kaptan olan Mirs Mamoet'in, Seyyid Sierip adlı bir şahsın kızıyla cinsel ilişkiye girdiği iddia edilmiştir. Dava henüz soruşturma aşamasındayken, Mirs Mamoet kızıyla evlenmeyi reddettiği için Seyyid Sierip tarafından öldürülmüştür. Olay üzerine bir başka Bengal tüccarı, Safiyetüddin'tan hem Sierip'in hem de kızının idam edilmesini talep etmiştir. Ancak Safiyetüddin bu meseleyi ilgili mahkemelere ve yargıçlara havale etmiştir. Laksamana ve Leube Kita Kali, olayın hem bir cinayet (ceza mahkemesinin yetki alanına giren) hem de gayrimeşru bir cinsel ilişki (dini mahkemenin yetki alanına giren) içerdiğini belirleyerek davayı sonuçlandırmışlardır. Mahkeme, baba ve kız için idam kararı vermiştir; fakat Safiyetüddin, temyiz hakkını kullanarak babayı affetmiş, ancak zina suçundan dolayı kıza boğularak idam cezası verilmiştir.¹⁴³

¹⁴¹ NA, VOC 1143, Dagh-Register gehouden bij Pieter Sourij, 1642, f. 565V.

¹⁴² NA, VOC 1143, Dagh-Register gehouden bij Pieter Sourij, 1642, ff. 567V–568R.

¹⁴³ NA, VOC 1143, Dagh-Register gehouden bij den Oppercoopman Pieter Willemsz, 1642, ff. 503R–503V.

Safiyetüddin döneminde zina suçuna verilen cezalar tutarlıydı—ya kırbaçlama ya da boğularak idam, ki bu cezalar dönemin yerel yasalarıyla uyumluydu. Bir vakada, bir adam, kalede çalıştığı sırada eşinin zina ettiğini bildirerek Safiyetüddin'den onu cezalandırmasını istemiştir. Safiyetüddin, davanın soruşturulup yargılanması için Leube Kita Kali'yi görevlendirmiştir. Bu davada verilen ceza, zina yapan erkek ve kadının kırbaçlandığı başka bir vakayla benzerlik göstermektedir. Thomas Best, Sultan İskender Muda döneminde bir erkeğin zina suçu nedeniyle idam edildiğini (nasıl idam edildiğini belirtmemektedir) ve cesedinin saray kapısının yakınında köpekler tarafından yenmesi için bırakıldığını bildirmiştir.¹⁴⁴ Bu uygulama, ölüye bile gereksiz yere zulmetmek anlamına gelmekte olup hem geleneklere hem de İslam hukukuna aykırıdır.

Açe'de uzun süre yaşamış Avrupalı seyyahlar Thomas Bowrey ve William Dampier'in (1669–1689 arasında toplam yirmi yıl kalmışlardır) gözlemleri, keyfi şekilde uygulanan gereksiz sert cezalara dair herhangi bir bulguya işaret etmemektedir. En ağır cezalar, hırsızlık durumunda ellerin ve ayakların kesilmesi gibi geleneksel cezalar ile ıslahı imkânsız olanların Pulo Wei adasına sürgün edilmesiydi. Dampier, hırsızlık suçu nedeniyle ölüm cezası verildiğini hiç duymadığını yazmıştır.¹⁴⁵ Ancak Bowrey, büyükbaş hayvan gibi kıymetli eşyaların çalınması durumunda, hırsızlar için ölüm cezasının el ve ayak kesiminden veya sürgünden daha arzu edilir olduğunu belirtmiş ve bu tür durumlarda caydırıcılık amacıyla ölüm cezasının uygulanabileceğini gözlemlemiştir.¹⁴⁶ Bu tür bir ölüm cezasının gerçekten uygulanıp uygulanmadığı net değildir; ancak hem Dampier'in hem de Bowrey'in aktardıkları, Açe'de cezaların hızlıca uygulandığını ve yabancıların da can ve mal güvenliğini koruyacak yasal yollara başvurabildiğini göstermektedir. Nitekim Dampier şöyle yazar: “Bu ülkenin yasaları çok katıdır ve suçlulara büyük bir sertlikle ceza verilir. Adaletin uygulanmasında gecikme yoktur; zira suçlu yakalandığı anda hemen

¹⁴⁴ Thomas Best, *The Voyage of Thomas Best to the East Indies, 1612–14*, ed. Sir William Foster (London: The Hakluyt Society, 1934), 164.

¹⁴⁵ William Dampier, *Voyages and Discoveries, Intro. and Notes by Clennell Wilkinson*, ed. N.M. Penzer (London: Argonaut Press, 1931), 96–7.

¹⁴⁶ Thomas Bowrey, *A Geographical Account of Countries Round the Bay of Bengal*, 315.

yargıcın huzuruna çıkarılır ve mesele anında dinlenir; durumun ne olduğuna göre ya beraat ettirilir ya da derhal cezası uygulanır.”¹⁴⁷

3.4. Ekonomik Yapı

On yedinci yüzyılın ikinci yarısında Açe, Avrupa, Hindistan ve Güneydoğu Asya’dan çok sayıda geminin uğrak yeri olan canlı ve işlek bir liman görünümündeydi. Bu durum, gerek VOC kayıtlarında gerekse dönemin seyyahlarının anlatılarında sıkça yer bulmaktadır. Özellikle 1640’lı ve 1650’li yıllarda Hollanda Şirketi görevlilerinin, İngilizler ve diğer “Moorish traders” (“Müslüman tâcirler” (17. yüzyıl Avrupalı kaynaklarda genellikle böyle kullanıldığı için) ile aralarındaki çetin rekabete ilişkin sık sık dile getirdikleri şikâyetler, bu canlı ticaretin boyutlarını gözler önüne sermektedir.¹⁴⁸ 1670’lerde Bowrey, Açe limanını ziyaret eden çok sayıda tüccar ve zanaatkârın varlığını kaydetmiştir. Bu gruplar arasında İngilizler, Hollandalılar, Danimarkalılar, Portekizliler, Çinliler, Malabarlar, Bengalliler, Guceratlılar, Câvalılar, Malaylar, Makassarlılar ve daha birçok topluluk bulunmaktaydı.¹⁴⁹

Adat Açe üzerine yaptığı çalışmada Takeshi Ito, Darüsselâm limanının idarî yapısı ve makamlarının İskender Muda döneminde teşekkül ettiğini ve 1621 yılı itibarıyla “liman idaresinin bürokratik sisteminin istikrara ulaştığını” tespit etmiştir.¹⁵⁰ Bu tarihten önce idarî yapı esasen hükümdarın menfaatlerini gözeten bir sekreteryaya tarafından yürütülmekteydi; buna vergiye tâbi mallar ve gümrük görevlileri de dâhildi. Bu sekreteryaya, penghulu kerkun (baş kâtip) tarafından denetleniyordu. Kamu düzeninden sorumlu görevliler ise penghulu kawalın yönetimi altındaydı. İskender Muda döneminde ise hükümdarın çıkarlarını koruma ve limanın genel güvenliğini sağlama işlevleri hükümdarın en kıdemli temsilcisi olan laksamananın elinde merkezileştirilmişti. Ayrıca,

¹⁴⁷ William Dampier, *Voyages and Discoveries*, 138.

¹⁴⁸ Michael N. Pearson, *The Indian Ocean* (London: Routledge, 2003), 135

¹⁴⁹ Thomas Bowrey, *A Geographical Account of Countries Round the Bay of Bengal*, 286

¹⁵⁰ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh* 278–9, 284.

Açe'de ticaret yapan yabancıların korunması ve onlara yardım sağlanması da laksamana'nın göreviydi.

Şekil 3.3: Banda Açe'nin 1665 Yılında Sultan Sarayı'nın Arka Planlı İle Boyanması

Kaynak: Johannes Vingboons, Atlas of Mutual Heritage, 2014

Ito'ya göre, liman bürokrasisinde dikkat çekici bir değişiklik Safiyetüddin döneminde yaşanmıştır. 1641 yılında laksamana'nın görevleri ikiye ayrılmış ve yeni bir makam olan panglima bandar ihdas edilmiştir.¹⁵¹ Bu görevli, genel ticaret, yabancı tüccarlar ve batı sahili biber ticaretiyle ilgili işlerden sorumluydu. Buna mukabil laksamana (Hollandalılar tarafından aynı zamanda *panglima dalam* olarak adlandırılmaktaydı) yalnızca güvenlik ve asayişten sorumlu kalmıştır. Safiyetüddin, yabancılarla ilişkilerden sorumlu *Orang Kayaların*, özellikle Hollandalılara yönelik politikalarını desteklemesini sağlamıştır. Nitekim panglima bandarlık makamına, daha önce zikredilen Orang Kaya Seri Paduka Tuan Seberang getirilmiş ve bu şahıs 1658'deki ölümüne kadar görevini sürdürmüştür.

¹⁵¹ A.g.e., 291.

Bu atama, o dönemde Hollanda karşıtı hizbe mensup olan laksamana yerine yapılmıştır. Bu durum, Ito'nun söz konusu değişikliği önemsiz addederek “yalnızca laksamana'nın iki işlevinin ayrıştırılması” şeklindeki değerlendirmesiyle çelişmektedir.¹⁵² Benzer şekilde, Safiyetüddin 1645 yılında üvey kardeşi Kadı Malik al-Adil'i, Hollandalıların dostu olarak bilinen bir şahsı, Maharaja Seri Maharaja makamına atamıştır. Bu atama, Hollanda'nın Perak ve Açe limanlarına uyguladığı ablukalar sebebiyle ülkede Hollanda karşıtı duyguların yükseldiği bir döneme rastlamaktadır. Yerine geçtiği Maharaja'nın akıbeti bilinmemekle birlikte, görünüşe göre onun görevini Lebai'nin oğlu kadı sıfatıyla devralmıştır.¹⁵³

Ortaklaşa yürütülen yönetim düzeninde, ticari ilişkiler elitlerin serbestçe ticaret yapabilmesi ve servet edinmesiyle karakterize edilmiştir. Fransız Amiral Augustine de Beaulieu'ya göre, Sultan İskender Muda'nın saltanatında bir Orang Kaya için ölümle yüzleşmenin en kesin yolları, “halk arasında iyi bir itibara sahip olmak ve büyük bir servet edinmek”ti.¹⁵⁴ Ancak bu tür hanedanî müsadere ve baskı uygulamaları, kadın hükümdarların döneminde görülmemiştir; zira bu dönemde *Orang Kaya* kârlarını barış içinde artırma imkânına sahipti.

VOC görevlileri Pieter Sourij, Pieter Willemszoon ve Arnold Vlamingh, *Orang Kayaların* kendilerinden temin ettikleri biber karşılığında altın sırma ve Japon kâğıdı sipariş ettiklerini kaydetmişlerdir. Hollandalıların Perak kalay ticaretinden daha büyük bir pay elde etme yönündeki yoğun baskılarına rağmen Safiyetüddin, *Orang Kayaların* Perak'tan kalay tedarik edip kendi hesaplarına ticaret yapma haklarını korumuştur. Vlamingh'in ayrılışından sonra şirket işlerinden sorumlu bırakılan Jan Harmanszoon, Açeli *Orang Kayalara* ait sekiz geminin Perak'a gittiğini bildirmiştir. Safiyetüddin ise Perak'ta kalay karşılığında Gucerat menşeli kumaşlarla ticaret yapmıştır.¹⁵⁵ Harmanszoon ayrıca Safiyetüddin'e ve *Orang Kayalara* ait çok sayıda ticaret gemisinin

¹⁵² A.g.e., 298.

¹⁵³ A.g.e., 215–218

¹⁵⁴ Beaulieu, *The Expedition of Commodore Beaulieu to the East Indies*, 257

¹⁵⁵ NA, VOC 1155, Vervolch van Atchin's Dag-Register, 1645, f. 460R.

Batı Sumatra Kıyıları'nda (SWC) faaliyet gösterdiğini belirtmiştir. Örneğin, Laksamana'ya ait gemi altın, benzoe reçinesi ve kafur taşıırken; Safiyetüddin'e ait gemi yalnız başına 100 bahar¹⁵⁶ biber, Laksamana'nın gemisi 15 bahar, Acehli panglimaya ait gemi ise 20 bahar biber getirmiştir.¹⁵⁷ Bunun karşılığında *Orang Kayalar*, geleneksel haraçlarını Safiyetüddin'a esunmuşlardır. Truijtmann, Şahbandarların Safiyetüddin'in huzuruna takdim ettikleri bu tür hediyelerin, görevlerinin bir parçası olarak merasimle gerçekleştirildiğini aktarmaktadır.¹⁵⁸ Perak'ta ve Batı Sumatra sahillerinde Safiyetüddin, VOC'nin sürekli baskılarına rağmen tâbi beylerinin gümrük ve vergi toplama haklarını başarıyla muhafaza etmiştir.¹⁵⁹

3.4.1. Darussalam Limanı'nda Vergilendirme Sistemi ve Oranları

Safiyetüddin döneminde (1641–1675), Darussalam Limanı Açe'deki tüm ithalat ve ihracat faaliyetlerinden alınan vergilerin toplandığı merkezî bir kurum işlevi görmüştür. VOC kayıtları ve yabancı tüccar raporlarına göre, liman vergisi genellikle mal bedelinin %6–10'u arasında değişmekteydi; ancak siyasî şartlara ve emtianın türüne göre bu oran daha yüksek de olabilmekteydi.¹⁶⁰ Vergilendirme üç temel biçimde uygulanıyordu: ithalat vergisi, ihracat vergisi ve resmî alışverişten önce Safiyetüddin'e veya saray erkânına sunulması gereken özel hediyeler/armağanlar.

¹⁵⁶ 1 bahar yaklaşık olarak 210–230 kilogram arasına tekabül etmektedir

¹⁵⁷ NA, VOC 1155, Vervolch van Atchin's Dagh-Register, 1649, f. 442V.

¹⁵⁸ NA, VOC 1171, Dagh-Register gehouden bij den oppercoopman Johan Truijtmann, 1649, f. 223V.

¹⁵⁹ Augustine de Beaulieu, *Relation de Voyage aux Indes Orientales* (Paris: 1669), 115–117; Pieter Sourij, Pieter Willemszoon ve Arnold Vlamingh'in raporları için bkz. VOC Arşivleri, Nationaal Archief, Den Haag; Jan Harmanszoon raporu, 1650'ler, G. J. Knaap ve Heather Sutherland, *Monsoon Traders: Ships, Skippers and Commodities in Eighteenth-Century Makassar* (Leiden: KITLV Press, 2004), 67

¹⁶⁰ Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce*, 59.

Başlıca ihraç ürünleri olan biber, altın ve kalay için alınan vergi oranı genellikle %10'a kadar çıkıyordu. Bu özellikle VOC ve EIC gibi Avrupa menşeli tüccarlar için geçerliydi; zira bu grupların büyük kârlar elde ettikleri kabul edilmekteydi.¹⁶¹ Buna karşılık Gujarat, Arap ve Malay kökenli Müslüman tüccarlar için gümrük vergisi genellikle %6–8 civarında tutuluyordu. Bu farklılık, bir yandan İslâmî dayanışmanın, diğer yandan da Safiyetüddin'in uluslararası ticaret dengelerini gözeten siyasî stratejisinin bir tezahürüydü.¹⁶² Ayrıca, resmî vergi olarak kayda geçmeyen fakat fiilen zorunlu olan “hediye sunma” uygulaması mevcuttu. Çoğu zaman değerli kumaşlar, silahlar veya kıymetli madenlerden oluşan bu armağanlar, Aceh hükümdarlığının tanınmasının ve siyasî bağlılığın sembolik ifadesi kabul edilmekteydi.¹⁶³

Safiyatüddin, bu vergi sistemini yabancı tekelleri önlemek için ustalıkla kullanmıştır. VOC kaynaklarında, Açe'nin liman vergilerinin Malaka veya Batavia'dakinden çok daha yüksek olduğu sık sık dile getirilmiş, ancak Safiyetüddin bu şikâyetlere aldırış etmemiştir. Zira biber, kalay ve altının uluslararası piyasalardaki fiyat farkı, Avrupalı tüccarların hâlâ büyük kazanç elde etmelerini mümkün kılmaktaydı.¹⁶⁴ Bu sebeple, vergi yalnızca mali bir araç değil, aynı zamanda Açe'nin Hint Okyanusu ticaret sistemindeki bağımsızlığını korumak için kullanılan siyasî bir enstrümandı.

Tablo 3.1: Darussalam Limanı'ndaki Ticaret Vergileri Tablosu (Safiyetüddin Dönemi 1641-1675)

Mal Türü	Ortalama Değer	Vergi Oranı	Özel Not
Biber	1 <i>bahar</i> (210–230 kg) \approx 8–12 <i>rijksdaalder</i>	%8–10	Başlıca ihraç ürünü; VOC/EIC en yüksek tarifeyi ödemekteydi

¹⁶¹ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh: A Historical Study of the Sultanate of Aceh*, 174–175.

¹⁶² Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 105–108.

¹⁶³ Denys Lombard, *Le Sultanat d'Atjeh au Temps d'Iskandar Muda, 1607–1636*, 212–214.

¹⁶⁴ Reid, *An Indonesian*, 39–41.

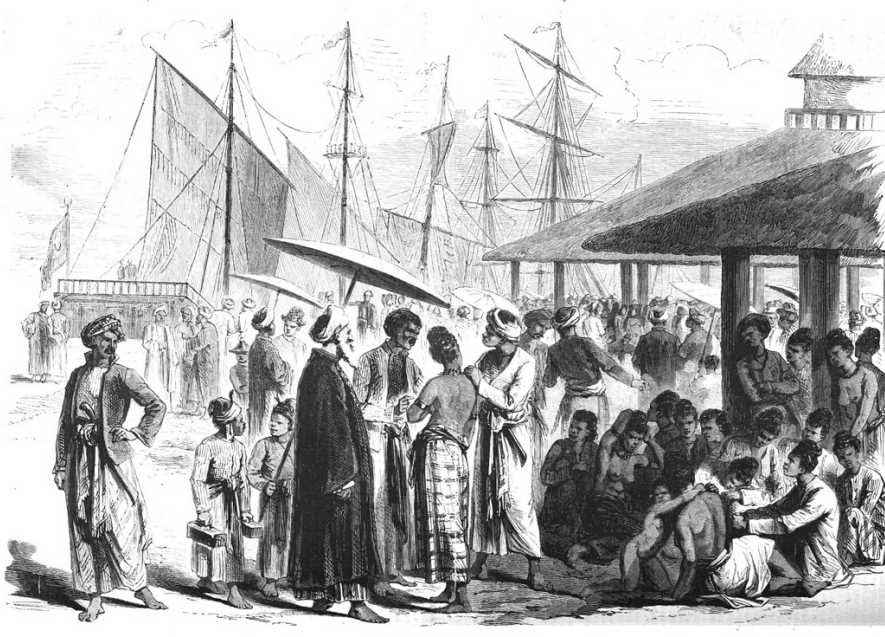
Kalay	1 bahar \approx 18–20 rijksdaalder	%8–10	Perak'tan ithal edilip Açe üzerinden dağıtılmaktaydı
Altın	1 tael \approx 4 rijksdaalder (16 mas)	%10	Aynı zamanda Açe'nin altın sikkelerinin (<i>dirhem</i>) basımında kullanıldı
Tekstil (İthal)	1 top Coromandel kumaşı \approx 1–2 rijksdaalder	%6–10	Müslüman tüccarlara (Hint, Arap) daha düşük oran uygulanıyordu
Fil	1 adet \approx 30–40 rijksdaalder	%10 + zorunlu hediye	Prestij malı; ticarîden ziyade siyasî-diplomatik nitelikli
Hediye/Upeti	Belirsiz (kumaş, silah, kıymetli maden)	Zorunlu	Vergi değil, siyasî bağlılık göstergesi

Yukarıdaki tablo, Safiyetüddin döneminde Darussalam Limanı'nda uygulanan vergi sisteminin yalnızca bir maliye mekanizması olmadığını, aynı zamanda siyasî ve diplomatik bir araç işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Biber, kalay ve altın gibi kitlesel emtialarda vergi oranları %8–10 civarında sabitlenmiş, ancak Avrupa kökenli VOC/EIC tüccarlarına daha yüksek oranlar uygulanırken, Müslüman tüccar ağlarına (Gujarat, Coromandel, Arap) daha müsamahalı bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu uygulama, Safiyetüddin'in ekonomik rasyonalitesi ile İslâmî dayanışma politikasını birleştirdiğini göstermektedir.

Bununla beraber, fil ticareti özel bir konuma sahipti. Ekonomik değeri oldukça yüksek olmasına rağmen, vergi sadece yüzdesel oranlarla sınırlı kalmamış, saraya sunulan

zorunlu hediyelerle desteklenmiştir. Nitekim Safiyatuddin, VOC'nin yüksek fiyat tekliflerine rağmen fil satmayı reddetmiş, bu hayvanları siyasî prestij ve diplomatik güç unsuru olarak muhafaza etmiştir. Dolayısıyla, fil vergisi salt mali bir gelir değil, Aceh'in bağımsızlığını ve itibarını simgeleyen bir "siyasî vergi" niteliği taşımaktaydı.

Safiyatuddin'in vergi politikası ekonomik gelir sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Aceh'in kedauliyetini ve meşruiyetini pekiştirmiştir. Liman vergileri, bir yandan devlet hazinesine istikrarlı gelir temin ederken, diğer yandan yabancı güçlere karşı siyasî denetim mekanizması işlevi görmüştür. Böylelikle Darussalam Limanı, Safiyatuddin döneminde yalnızca bir ticaret merkezi değil, aynı zamanda fiskal diplomasi ve ekonomik savunma sisteminin kalbi hâline gelmiştir.

Şekil 3.4: Açe Darussalam Limanı

Kaynak: Smeeton Tilly, Journal Universel, 1873

3.4.2. Biber, Kalay, Altın ve Fil Ticareti

Safiyatuddin döneminde (1641–1675) Açe Sultanlığı'nın uluslararası ticareti üç ana emtia üzerine temellenmiştir: biber, kalay ve altın. Biber, Sumatra'nın batı kıyısından ihraç

edilen en mühim üründü. Yerelde fiyatı yaklaşık 8–12 *rijksdaalder* idi (1 *bahar* ≈ 210–230 kg). Avrupa pazarlarında bu fiyat üç katına çıkarak 100 gulden’e kadar ulaşmaktaydı. Bu sebeple VOC, biber arzını tekel altına almaya çalışmış, ancak SafiyetüddinHollandalılara tam bir imtiyaz vermeyi reddetmiştir. Bunun yerine, Hindistan, Arap ve İngiliz tüccarlarına da kapılarını açarak rekabet ortamı oluşturmuş, gümrük gelirleri üzerinden hazineyi zenginleştirmiştir.¹⁶⁵ Bu politika, Açe’nin dış ticarete tek taraflı hâkimiyetten kaçınarak limanlarının özerkliğini muhafaza etmeyi amaçlayan pragmatik bir stratejiyi yansıtmaktadır.

Kalay da bu dönemde stratejik bir meta konumundaydı. Malaka Yarımadası’ndaki Perak bölgesinden temin edilen kalayın Açe’deki fiyatı 1650’lerde 18–20 *rijksdaalder* civarında seyretmekteydi. VOC, Perak yöneticileriyle doğrudan anlaşmalar yapmaya çalışırken, Açe kalay ticaretinde aracılık rolünü muhafaza etmeye gayret etti. Her ne kadar Johor ve VOC’nin müdahaleleri nedeniyle Aceh’in Perak üzerindeki nüfuzu zayıflamışsa da, SAfiyetüddin Müslüman tüccar ağlarını—özellikle Gujarat ve Coromandel kökenlileri—kullanarak Hollandalıların ilerleyişini sınırlamayı başarmıştır.¹⁶⁶ Bu durum, kalay üzerindeki denetimin yalnızca iktisadî değil, aynı zamanda jeopolitik bir araç olduğunu göstermektedir.

Altın ise hem ticari değer hem de siyasî meşruiyet açısından iki yönlü bir işleve sahipti. Açe’nin iç bölgelerindeki altın madenleri, devlet hazinesine önemli bir gelir sağlıyordu. Bir *tael* altın, 16 yerel *mas* veya yaklaşık 4 *rijksdaalder* değerindeydi.¹⁶⁷ Safiyyatuddin, kendi adıyla *dirhem* altın sikkeler bastırarak yalnızca hazinenin gücünü artırmakla kalmamış, aynı zamanda İslâm siyaset geleneğinde hükümdarlığının meşruiyetini de pekiştirmiştir.¹⁶⁸ Altın sikke basımı, Açe’nin yalnızca bölgesel bir ticaret merkezi

¹⁶⁵ Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 105–107.

¹⁶⁶ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh*, 173–176.

¹⁶⁷ Van Langen, “Het Atjehsche Staatsbestuur,” *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 47, 34.

¹⁶⁸ Fatima Mernissi, *The Forgotten Queens of*, 82.

olmadığını, aynı zamanda küresel İslâmî ağlarda bağımsız ve egemen bir aktör olarak konumlandığını göstermektedir.

Safiyetüddin döneminde biber, kalay ve altın ticareti, Açe'nin kozmopolit fakat aynı zamanda korumacı bir denizcilik ekonomisi stratejisi izlediğini ortaya koymaktadır. Safiyetüddin, kendisini yalnızca liman yöneticisi değil, aynı zamanda dış ticaretin siyasî düzenleyicisi olarak konumlandırmış; VOC, EIC ve Müslüman tüccarlar arasında denge kurarak Açe'nin özerkliğini muhafaza etmiştir. Özellikle altın sikkeler üzerinden siyasî otoritesini vurgulaması, onun iktisadî stratejiyi meşruiyet inşasıyla bütünleştirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda, askerî gücün kısmen zayıfladığı bir dönemde bile, Açe'nin ekonomik canlılığı üç temel emtia üzerine kurulu bu dikkatli ve dengeli ticaret politikaları sayesinde devam etmiştir.¹⁶⁹

Safiyetüddin, bir yandan hanedanın servetini ve *Orang Kayalar*ının çıkarlarını korurken, öte yandan limanındaki yabancı tüccarların menfaatlerini, Hollanda ve İngiliz Doğu Hindistan şirketi görevlilerinin talepleriyle dengelemek zorunda kalmıştır. Safiyetüddin'in en çok değer verdiği ve VOC yetkililerinin iştahını kabartan bir ticaret ürünü ise fillerdir. Filler yalnızca büyük bir servet kaynağı değil, aynı zamanda kudret ve itibarın sembolleri olarak görülmekteydi. Safiyetüddin fillerini ticari amaçlarla kullanırken, babası Sultan İskender Muda onları savaş fili olarak görmüş ve en az 900 fil beslemiştir. Bu sayı, Fransız Amiral Beaulieu tarafından kaydedilmiştir.¹⁷⁰ Truijtmann, Safiyetüddin'in bu kıymetli hayvanlarını öylesine kıskançlıkla koruduğunu, VOC'ye bir tek fil satmaya dahi razı olmadığını bildirmektedir.

Açeliler, ayrıca, asırlardır sürdürdükleri ve başlıca fil alıcıları olan Koromandel ve Bengal tüccarlarıyla kurdukları ticari bağları da riske atmak istememekteydi. Bu bölgelerde filler özellikle kumaş karşılığında mübadele edilmekteydi.¹⁷¹ Pegu, Tenasserim ve Açe'den yapılan fil ithalatı, Masulipatnam tacirleri için son derece kârlı olmuş, Golkonda

¹⁶⁹ Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450–1680*, vol. 2, 57–61.

¹⁷⁰ Augustine de Beaulieu, *Relation de Voyage aux Indes Orientales* (Paris, 1669), 120–121

¹⁷¹ NA, VOC 1175, Origineel Rapport aen de'Ed.hr Gouverneur Generael ende heren Raad van Indie, 1651, ff. 323V–324R.

devletinin hükümdarları ve kumandanları ise başlıca alıcılar arasında yer almışlardır. Hollandalılar yalnızca bu ticarete tutunmakta başarısız kalmamış, aynı zamanda Açe'nin fil ticareti 1640'lardan 1660'lara kadar belirgin biçimde büyümüştür. 1628–1635 yılları arasında Bengal ve Masulipatnam'a yaklaşık 62 fil ihraç edilmiştir. 1641 yılında ise tek başına 32 fil, Masulipatnam, Bengal, Orissa ve Koromandel'e gönderilmiştir. 1644'te, Babür hükümdarı Şah Cihan'ın oğlu Şah Şuca, Açe'ye üç yıllık görevle bir elçi göndermiş, onun adına 125 fil satın alınmasını talep etmiştir. 1641–1662 arasında ihraç edilen fil sayısı 2 ile 32 arasında dalgalanmış, ancak 1663'te bu sayı 43'e ulaşmıştır.¹⁷²

Safiyetüddin döneminde fil avlama görevi esasen üst düzey görevliler ve saray erkânının elindeydi. Bununla birlikte Safiyetüddin'in 1656 yılında bizzat bir fil avına katıldığı da kaydedilmiştir. Bu uygulamanın iki yönlü bir anlamı olabilir: Fil avları, yalnızca saray erkânının ve devlet görevlilerinin sorumluluk alanına giren resmî bir faaliyet değil, aynı zamanda siyasî bir araç işlevi de görmüş olabilir. Nitekim bu tür seferler, merkezdeki Hollanda yanlısı hizbin geçici olarak başkentten uzaklaştırılması için bir vesile teşkil etmiş olabilir. Tüm bu hususlar, söz konusu dönemde Açe'de fil avcılığının büyük ihtimalle bir kraliyet imtiyazı olduğunu göstermektedir.¹⁷³

P. Willemsz, üç haftalık bir av seferi sonucunda on bir filin yakalandığını, 1644 yılında ise Kadı Malik al-Adil'in altı ay içinde on sekiz fil ele geçirdiğini bildirmektedir. Bu şekilde yakalanan filler Açe'den ihraç edilmekteydi. İhracata kadar, yakalanan fillerin beslenmesi üst düzey *Orang Kayalar* ve saray erkânına emanet edilmekteydi. Nitekim söz konusu on bir filin yedisinin bakımı bu kişilere verilmiştir. Willemsz, fil bakımını üstlenenlerin, emanetlerindeki filler satıldığında 40 tahil aldıklarını, gerçekte ise fillerin bakımının Safiyetüddin'in köleleri tarafından yürütüldüğünü kaydetmektedir.¹⁷⁴ Bu durum, fil ihracatının da Açe sarayının doğrudan ilgi alanına girdiğini ve 1640'lı ile

¹⁷² VOC Arşivleri, 1640–1663, Nationaal Archief, Den Haag; Truijtmann raporu, 1640'lar, Anthony Reid, *Southeast Asia*, 292–294

¹⁷³ VOC Arşivleri, 1656, 120.

¹⁷⁴ Peter Willemsz raporu, 1644, VOC Arşivleri, 122–123.

1650'li yıllardaki fil avlarının esasen ihracata yönelik olarak gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Açe'de kadın hükümdarların yönetiminin önemli özelliklerinden biri, tüm milletlerden tüccarların kabul edilmesi ve onların can ve mal güvenliklerinin garanti altına alınmasıydı. Önceki bölümlerde de gösterildiği üzere, Safiyetüddin Hollandalılarla barışçıl ilişkileri sürdürme konusunda dikkatli davranmış, onları müttefik olarak elde tutmuş ve böylece ticaretin gelişmesine imkân sağlamıştır. Hollandalıların taleplerini dengeleyip karşılamak durumundaydı; bu nedenle Safiyetüddin ticarete ilişkin şikâyetleri bizzat dikkate almıştır. Kadın hükümdarların idaresi altındaki dönemde, hırsızlık ve cinayet konusunda katı kanunların uygulanmaya devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, Açe toplumu ticaretin güvenle yürütülmesini ve sermaye kaçışının önlenmesini temel kaygılardan biri olarak benimsemiştir.

Hindistanlı; özellikle Guceratlı, tüccarların, Hollanda'nın Safiyetüddin'e onları ülkeden çıkarması yönündeki sürekli baskılarına rağmen Açe'de ticaret yapmaya devam etmelerinin iki olayıyla açıklanabilir. Bunlardan ilki, Courteen şirketine (EIC'in rakibi) ait bir geminin, Açe limanında iki Surat yelkenlisini ele geçirip fidye ödenmediği takdirde bunlara el koyma tehdidinde bulunmasıdır. Safiyetüddin, bu olaya derhâl müdahale etmiş ve Suratlı tüccarların zararlarını tazmin edene kadar Courteen faktörlerini hapse attırılmıştır. İkinci olay ise Bustan al-Salatin'de aktarılmaktadır. Burada Açe'deki Gucerat heyetinin, Sultan İskender Sâni'nin 1641'deki ani vefatından sonra kendilerine vaat edilenlerin artık gerçekleşmeyeceği yönünde bir hayal kırıklığına kapıldıkları anlatılır. Ancak bu beklentileri boşa çıkmıştır; zira Safiyetüddin, hiçbir değişiklik yapmaksızın onlara vaat edilenleri aynen yerine getirmiş, üstelik Guceratlı elçilere sekiz fil hediye etmiştir. Bu filler arasında özellikle biri dikkat çekmiştir; zira bu hayvanın tam dört dişi bulunmaktaydı.¹⁷⁵

1661 yılında Safiyetüddin, muhtemelen savunma amaçlı olarak İngilizlerden 60 adet metal top (*metale stukies geschut*) satın almıştır. Bu dönem, Açe ile Hollandalılar arasında

¹⁷⁵ VOC Arşivleri, 1641–1645, Nürüddîn er-Rânîrî, *Bustan al-Salatin*, 151–152. Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 103.

bir savaşın patlak vermesinin beklendiği gerginlik yıllarına rastlamaktadır. Bununla birlikte, bu silah tedariki bir istisna teşkil etmiştir; zira Safiyetüddin, meseleleri top ve tüfekte değil, diplomasi yoluyla çözmeyi tercih etmiş, bu nedenle VOC ile sultanlık arasındaki ilişkiler çoğunlukla barışçıl bir çizgide seyretmiştir. Nitekim gerginliklerin tırmandığı anlarda dahi meseleler çoğunlukla hükümdardan ziyade Açe elitleriyle Hollandalılar arasında yaşanmıştır.¹⁷⁶

Bustan al-Salatin'e göre, Safiyetüddin'in saltanatı döneminde Açe limanı hiçbir zaman sessiz kalmamış, birçok yabancı ülkeden gelen gemiler, *junk*lar ve teknelerle sürekli hareketli olmuştur. Eserin müellifi, Safiyetüddin'in yönetimi altında gıda maddelerinin ucuz olduğunu ve ülkenin refah içinde bulunduğunu özellikle vurgulamaktadır. Ayrıca Bustan, Safiyetüddin'in hükümdarlığı sırasında bol miktarda altın madenin keşfedildiğini ve bunun sultanlığın gelirlerini artırdığını belirtmektedir. Bu madenler son derece dikkatli bir şekilde işletilmiş, yabancıların ise bu madenlerin bulunduğu yerlere gitmelerine veya orada bulunmalarına kesinlikle izin verilmemiştir.¹⁷⁷

Açe başkent limanındaki ticarete uygulanan vergilendirme sistemi, sultanlığın varlığı açasından hayati öneme sahipti. Bu vergi gelirleri, Sultan'ın ön alım hakkı (*right of preemption*) ile biber üretiminin yoğunlaştığı batı sahilindeki tâbi bölgeler üzerindeki yetkilerinden elde edilen servetle birleşerek, Açe'nin iktisadî refahı ve siyasî kudretinin temelini oluşturmuştur. Bu ekonomik yapı, yalnızca Sultan İskender Muda döneminde değil, aynı zamanda Açe'nin Asya transit ticaretinin merkezi konumunu muhafaza ettiği sürece sultanlığın güç ve zenginliğinin dayanağı olmuştur.¹⁷⁸

¹⁷⁶ VOC Arşivleri, 1661, Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 115–116.

¹⁷⁷ Teuku Iskandar, *Bustan us-Salatin*, 155–156;

¹⁷⁸ Anthony Reid, *Southeast Asia*, 296–298

3.4.3. Mühür ve Sikke

Fatima Mernissi'ye göre, kendi başlarına iktidar süren az sayıdaki Müslüman kraliçenin egemenliklerini tanıtan iki zorunlu sembol vardı: isimlerini taşıyan sikkeler ve hutbe (Cuma hutbesi), ki burada imam onların isimlerini hükümdar olarak zikrederdi. Açe örneğinde, hem sikkeler hem de kraliyet mührü olan *chap sikureuëng*, kadın hükümdarların isimlerini taşımaktaydı. Ayrıca, Şeyhülislamın adın hükümdarları desteklemiş olması dikkate alındığında, isimlerinin muhtemelen hutbede, ardından gelen selâmlar eşliğinde, hükümdar olarak zikredildiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁹

Açe sultanlığında krallar ile kraliçelerin kraliyet mektuplarında kullandıkları unvanlar arasında herhangi bir fark bulunmamaktaydı. Ancak, kraliyet mühürlerinde ve sikkelerde Safiyetüddin ve kendisinden sonra gelen kadın hükümdarlar bilhassa “sultanah” unvanını tercih etmişlerdir.¹⁸⁰ Safiyetüddin'in saltanatı sırasında hazırlanan kraliyet mührünün merkezinde onun adı ve unvanı yer almaktadır: “Paduka Sri Sultanah Taj al-‘Alam Safiatuddin Syah Berdaulat Zilallah fi'l-‘Alam Abnat”. Bu merkezî alan, hükümdarın kimliğini gösterirken, çevresinde yer alan sekiz dairede ise kendisinden önce gelen sekiz hükümdarın isimleri işlenmiştir.¹⁸¹ Safiyetüddin, darp ettirdiği sikkelerde de “sultanah” unvanını kullanmıştır. Sikkelerin ön yüzünde “Paduka Sri Sultanah Taj al-‘Alam” ifadesi, arka yüzünde ise yalnızca ismi “Safiat al-Din Syah Berdaulat” (Safiat al-Din Şah, Hâkim Sultan) yer almaktadır. Babası Sultan İskender Muda'nın bastırdığı paralardan farklı

¹⁷⁹ Fatima Mernissi, *The Forgotten Queens of Islam*, 20–21. Teuku Iskandar, *Bustan us-Salatin*, 160.

¹⁸⁰ Teh Gallop, *Malay Seal Inscriptions: A Study in Islamic Epigraphy from Southeast Asia*, (PhD. thesis, University of London, 2002), 112.

¹⁸¹ Rusdi Sufi. *Sultanah Safiatuddin Syah*, (Wanita Utama Nusantara dalam Lintasan Sejarah, ed. Sofyan et al. Jakarta, 1994), 54.

olarak, onun sikkelerinde “Sri Sultan Perkasa Alam” (Cihanın Efendisi) veya “Johan Berdaulat” (Egemen Şampiyon) unvanları kullanılmamıştır.¹⁸²

Safiyetüddin döneminde Açe’ye gelen Müslüman seyyah el-Mutewakkil, Safiyetüddin hakkında şu dikkat çekici tasviri yapmıştır: “Son derece zarif, kâmil bir Müslüman kadın, cömert ve malca ihsanda bulunan bir hükümdardır. Onlara hükmeder. Okuma bilmekte, ilimden, hayır işlerinden ve Kur’ân üzerine ittifaktan haberdardır. Ona Safiyyatü’-d-Din Şah Berdaulat denir. İsmi sikkelerde yazılıdır; bir yüzünde *Safiyyatü’-d-Din*, diğer yüzünde *Şah Berdaulat* ifadesi bulunmaktadır.” Bu tanıklık, Safiyetüddin’in yalnızca siyasî bir figür değil, aynı zamanda bilgisi, dindarlığı ve cömertliğiyle çağdaşlarının gözünde örnek bir hükümdar olarak algılandığını göstermektedir.¹⁸³

Şekil 3.5: Safiyatuddin’in Mühürü

Kaynak: Sher Banu, *Sovereign Women*, 2017

¹⁸² Van Langen, *De Inrichting van het Atjehsche*, 66; T. Ibrahim Alfian, *Mata Uang Emas Kerajaan-Kerajaan di Aceh* (Banda Aceh: Proyek Rehabilitasi dan Perluasan Museum Daerah Istimewa Aceh, 1979), 45.

¹⁸³ The Hollanders in the Sirrah of Al-Mutawakkil, from the papers of R.B. Serjeant found in Edinburgh University Library, 124. Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdo*, 192.

Şekil 3.6: Seri Ratu Kamalat Şah Döneminde Dirhem

Kaynak: *Koleksi Masyarakat dan Temuan Lapangan*, dokumentasi visual, Aceh, 2023

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TACUL-ALEM SAFIYYETÜDDİN'İN HÜKÜMDARLIĞI ALTINDA SOSYO-KÜLTÜREL GELİŞMELER VE DİPLOMASI

4.1. Eğitim ve İlim Hayatı

Safiyetüddin döneminde (1641–1675) Açe Sultanlığı, Güneydoğu Asya'daki İslâmî ilimlerin merkezi konumunu pekiştiren bir entelektüel konsolidasyon sürecine girmiştir. İskender Muda devrinde Hamzah Fansurî ve Şemseddin es-Sumatrânî gibi sûfi şahsiyetler ön plandayken, İskender Sâni döneminde Nureddin er-Rânîrî'nin güçlü etkisi hissedilmiştir. Safiyetüddindevrinde ise ilmî faaliyetler yeni bir istikamet kazanmış; İslâm hukukunun tedvini, tarikatların kurumsallaşması ve Malayca-Câvî dilinde eser üretimi öne çıkmıştır.¹⁸⁴

Bu dönemin en mühim siması, şüphesiz Şeyh Abdurrauf es-Singkîlî'dir (1615–1693). Hicaz ve Yemen'de yaklaşık yirmi yıl tahsil gördükten sonra 1661'de Açe'ye dönmüş, ardından devletin en yüksek ilmî makamı olan *Kādî Malikü'l-Adl* görevine tayin edilmiştir. Abdurrauf'un *Mir'ât al-Ṭullâb* adlı eseri, Malayca-Câvî dilinde kaleme alınmış Şâfiî fikhî üzerine kapsamlı bir hukuk kitabı olarak, hem devletin yargı düzenine temel teşkil etmiş hem de tasavvuf merkezli yaklaşımdan şeriat merkezli uygulamaya geçişi simgelemiştir.¹⁸⁵ Ayrıca onun kaleme aldığı *Turjumân al-Mustafid*, Malay dünyasındaki ilk tam tefsirlerden biri olarak 30 cüzlük bir Kur'an yorumunu ortaya koymuş, bölgedeki İslâmî ilim geleneğinin gelişimine derin etki yapmıştır.¹⁸⁶ Bunun yanında *Kifâyet al-*

¹⁸⁴ Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 101–104.

¹⁸⁵ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh*, 158–160.

¹⁸⁶ Peter Riddell, *Islam and the Malay-Indonesian World: Transmission and Responses* (London: Hurst & Co., 2001), 62–63.

Muhtâcîn gibi eserleriyle Şettâriyye tarikatının Açe'den Minangkabau, Cava ve Sulawesi'ye yayılmasına vesile olmuştur.¹⁸⁷

Bununla beraber, Safiyetüddindevrinde daha önceki ulemânın tesiri tamamen ortadan kalkmamıştır. Nureddin er-Rânîrî'nin ansiklopedik mahiyetteki *Bustan al-Salatin* adlı eseri, saray çevresinde bir siyasetnâme ve tarih kitabı olarak kullanılmaya devam etmiş; *Sirat al-Mustakîm* ise bölge halkı arasında en çok okunan fıkıh kitaplarından biri olmayı sürdürmüştür.¹⁸⁸ Dolayısıyla bu dönem, tasavvufî gelenek ile hukukî/tefsirî yönelişin sürekliliği ve iç içeliğiyle karakterize edilmektedir.

Safiyetüddin'in himayesi, ilmî üretimin sürekliliğinde belirleyici bir rol oynamıştır. VOC kayıtları, Safiyetüddin'in gerek diplomatik meselelerde gerek hukukî tartışmalarda sık sık ulemâya müracaat ettiğini göstermektedir; bu da onun siyasî meşruiyetini büyük ölçüde dinî otoriteye dayandırdığını ortaya koymaktadır.¹⁸⁹ Bu himaye, Açe'yi yalnızca yerli öğrenciler için değil, Minangkabau, Patani ve Johor gibi bölgelerden gelen talebeler için de cazibe merkezi hâline getirmiştir.¹⁹⁰

Açe'nin ilmî çevresi yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda küresel İslâm dünyası ile de bağlantılıydı. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlılarla temas kurulmuş, Hollanda kaynaklarında sarayda Rum (Osmanlı/Türk) ulemâsının varlığından söz edilmiştir.¹⁹¹ Her ne kadar Safiyetüddin döneminde Osmanlı asıllı âlimlerin isimleri ayrıntılı biçimde kaydedilmese de, Açe ilim geleneğinin İstanbul, Hindistan ve Hicaz bağlantıları üzerinden uluslararası bir ağın parçası olduğu aşikârdır. Azyumardi Azra'nın da belirttiği gibi, Abdurrauf es-Singkilî Harameyn ulemâsının bir halkası olarak 17. yüzyılda Ortadoğu ile Malay dünyası arasındaki ilmî dolaşımın en önemli araçlarından biri olmuştur.¹⁹²

¹⁸⁷ Azyumardi Azra, *Jaringan Ulama*, 101–104.

¹⁸⁸ Denys Lombard, *Le Sultanat d'Atjeh au Temps d'Iskandar Muda*, 209–211.

¹⁸⁹ Anthony Reid, *An Indonesian Frontier*, 41.

¹⁹⁰ Hoesein Djajadiningrat, *Critische Beschouwing van de Sadjarah Banten*, 214.

¹⁹¹ Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450–1680*, vol. 2, 133.

¹⁹² Azra, *Jaringan Ulama*, 102–103.

Safiyetüddin döneminde eğitim ve ilmî hayat, yalnızca fıkıh, tefsir ve tasavvuf sahasında zengin bir üretimle sınırlı kalmamış, aynı zamanda siyasî istikrarın ve hükümdarlığın meşruiyetinin temel dayanaklarından biri olmuştur. Safiyyatüddin'in ulemâya verdiği destek, Açe'yi Güneydoğu Asya'da dinî-entelektüel bir merkez hâline getirmiş; askerî gücün görece zayıfladığı bir dönemde, ilmî nüfuzun zirveye ulaşmasına imkân tanımıştır.

4.2. Safiyetüddin'in Yazışma Üslubu

Açe'nin kadın hükümdarları, seleflerinin kullandığı unvanları cinsiyet farklılığı gözetmeksizin benimsemişlerdir. “el-Sultân el-Mu‘azzam ve'l-Hâkân el-Mukarram” (Ulu Sultan ve Azametli Hakan) gibi kuşkusuz erkeklere mahsus hükümdarlık sıfatları onlar için de kullanılmıştır.¹⁹³ Bustan al-Salatın ve Adat Aceh, Safiyetüddin ve haleflerine “Paduka Sri Sultan” (Kutlu Sultan Hazretleri) diye hitap etmektedir. Gerçekte, kadın hükümdarlara özgü tek unvan, yalnızca Açe bağlamında kullanılan Berdaulat (Egemen Olan) sıfatıdır. Buna karşılık, İskender Muda'dan itibaren tüm Açe sultanları “Johan Berdaulat” (Şampiyon/Egemen Hükümdar) unvanını taşımıştır.¹⁹⁴

Nitekim İskender Sâni'nin mektuplarında kendisi “el-Sultân el-Mu‘azzam ve'l-Hâkân el-Mukarram” olarak yüceltilmiş, ardından Müslüman hükümdarlara mahsus olan “Zill Allâh fi'l-‘Âlem” (Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi) ve “Halîfetullâh” (Allah'ın Halifesi) sıfatlarıyla anılmıştır. Dikkat çekici olan husus, Safiyetüddin'in de aynı şekilde bu İslâmî hükümdarlık sıfatlarını benimsemiş olmasıdır. O da “Zill Allâh fi'l-‘Âlem” ve “Halîfetullâh” unvanlarını taşımış; yani yeryüzünde Allah'ın gölgesi ve temsilcisi olarak görevlerinin seleflerinin görevleriyle eşdeğer olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, seçtiği resmî unvan ile kendisini erkek seleflerinden ayırmıştır: Tâcü'l-‘Âlem Safiyetüddin Şah yahut Safiyyatü'd-Dîn Şah. Buradaki “Tâcü'l-‘Âlem” (Âlemin Tacı) ifadesi onun dünyasal hâkimiyetini, “ed-Dîn” ise doğrudan Allah'ın hükümlerine

¹⁹³ Annabel Teh Gallop, *Gold, Silver and Lapis Lazuli: Royal letters from Aceh in the 17th Century, in Mapping the Acehnese Past, ed. R. Michael Feener, Patrick Daly and Anthony Reid* (Leiden: KITLV Press, 2011), 127.

¹⁹⁴ A.g.e., 127

bağlılığını vurgulamaktadır. Böylelikle Safiyetüddin, hâkimiyetini hem “âlemin tacı ve sultanı” konumuna hem de Allah’ın kanunları uyarınca hükmetmek üzere seçilmiş bir temsilcisi olma sıfatına dayandırmıştır.¹⁹⁵

Safiyetüddin’in yazışmalarında vurguladığı yönetim anlayışı ile Müslüman hükümdar olarak üstlendiği görevler, onun mektuplarını seleflerinden ayıran başlıca özelliklerdendir. Bu farklılıklar, meşruiyetin ve iktidarın dayandığı temellerin değişimini de yansıtmaktadır. İskender Thanî’nin mektubunda toplam 26 farklı sıfat bulunmaktadır. Bunlardan yalnızca beşi Safiyetüddin’in mektubunda tekrar edilmemiştir. Buna karşılık Safiyetüddin’in mektubunda yeni formülasyonlar eklenmiş, toplamda 32 farklı sıfat yer almıştır. Tekrar edilmeyen beş sıfatın tamamı hükümdarın maddi zenginliklerine ilişkin tasvirlerdir; örneğin, altının “parıltılı” (*cemerlang cahayanya*), bakırının (*suassa*) “ışıl ışıl” (*gilang gemilang*) oluşu gibi ifadeler ile hükümdarın mücevher ve değerli taşlarla bezenmiş bir figür olarak tanımlanması. Safiyetüddin’in tercih ettiği yeni nitelermeler ise neredeyse bütünüyle dini ve ahlâkî mahiyettedir. İlginç bir fark olarak, Safiyetüddin her ne kadar “halife” unvanını benimsemişse de, bunu İslam öncesi hükümdar tasavvurunda yer alan yarı-ilahi, narsistik ve ben-merkezci “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” anlayışıyla değil; doğrudan Allah’ın yeryüzündeki halifesi, yani O’nun şeriatını icra etmekle görevli bir temsilcisi anlamında kullanmıştır. Mektubunda açıkça kendisini şu şekilde nitelendirmiştir: “Allah’ın hikmetini ve nimetlerini ortaya koyan, Allah’ın kanunlarını ayakta tutan, şüpheli olanları açıklığa kavuşturan; parıltısı Allah’ın nurunu ve hayrını yansıtan; insanları Allah’ın yoluna çağırان; Allah’ın mahlûkatına merhametle muamele eden; Allah’ın adaletini en titiz şekilde icra eden; çirkin olanı örten ve günah işleyenleri affeden; sözleri lütufkâr olan (bir hükümdar).”¹⁹⁶

Safiyetüddin’in mektuplarında kendisini Allah’ın hükümlerini uygulayan bir hükümdar olarak tasvir etmesi, onun tevazu ve alçakgönüllülüğünü yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, İskender Sâni’nin kendi iktidarını tasvir biçimiyle açık bir tezat teşkil etmektedir.

¹⁹⁵ *Adat Aceh*, Leiden Cod. Or. 2037. Teuku Iskandar, *Bustan us-Salatin*, 180–182.

¹⁹⁶ Karşılaştırmalı olarak bkz. *Adat Aceh*, Leiden Cod. Or. 2037. Teuku Iskandar, *Bustan us-Salatin*, 183. Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 153–154.

Örneğin, İskender Sâni'nin mektubunda yer alan fakat Safiyetüddin'ininde bulunmayan şu ifade dikkat çekicidir: “*Lagi raja yang ngurniai kesukaan akan yang dikasihinya dan kedukaan akan yang dimarahinya*” (“Dilediğini ihsanla sevindiren, gazabına uğrayanı ise felakete sürükleyen bir hükümdar”). Gallop'un işaret ettiği üzere, İskender Sâni adalet anlayışını Sâsânî hükümdarı Nûşirevân-ı Âdil'e, cömertliğini ise efsanevî Arap şahsiyeti Hatim et-Tâi'ye benzetmiştir. Bu İslam öncesi figürlerin isimleri, Safiyetüddin'in mektuplarında özellikle yer almamaktadır. Bunun yerine Safiyetüddin, adalet anlayışını doğrudan “Sultan İbn Abd al-Aziz”e, yani Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz'e (717–720) atfetmiştir. Bu halife, sonraki kuşaklar için takvâ, adalet ve tevazu gibi Müslüman erdemlerinin timsali kabul edilmiştir.¹⁹⁷

Ne yazık ki Safiyetüddin'e ait günümüze ulaşan tek özgün Malayca mektup mevcuttur. Onun Batavia ve Melaka'daki Hollandalılarla ve diğer siyasî otoritelerle yaptığı yazışmaların geri kalanı ise yalnızca Hollandaca tercümelemler üzerinden bilinmektedir. Bu tercümelerde kaçınılmaz olarak görülen eksiltmeler, eklemeler ve yanlış anlamalar ciddi sorunlar teşkil etmekle birlikte, söz konusu metinler yine de oldukça değerlidir. Özellikle, Hollandalılara yazdığı mektupların büyük kısmının korunmuş olması, Safiyetüddin'in kendisini nasıl temsil ettiği ve meşruiyet ile otoritesini nasıl temellendirdiğine dair genel çıkarımlarda bulunmayı mümkün kılmaktadır. Safiyetüddin'in Batavia'daki çeşitli Hollandalı genel valilere yazdığı mektuplarda, kendisini çoğunlukla Allah tarafından seçilerek Açe Darü's-Selam tahtına oturtulmuş bir hükümdar olarak nitelendirdiği görülmektedir. Bu mektuplardan biri, yalnızca başındaki övgü ifadeleriyle değil, asıl içeriğiyle de dikkat çekmektedir. Zira mektubun özünü teşkil eden mesaj, vali generalden Açe'ye güçlü ve yetkin bir elçi göndermesini istemesidir. Nitekim Safiyetüddin, 1659 yılında Hollanda Genel Valisi Joan Maetsuyker'e yazdığı mektupta şu ifadeleri kullanmıştır: “Allah buyurur ki, eskiden beri bu iki şeyden daha üstün olanı yoktur: Her şeyden önce daima Allah'ı zikretmek ve her daim insanlara iyilik etmek. Ben güveniyorum ki, Sayın Genel Vali de kendi tarafında böyle davranacaktır. Böylesi amellerle kişi daha çok berekete erer, bu dünyada bütün insanlar tarafından tazim ve

¹⁹⁷ Annabel Teh Gallop, *The Legacy of the Malay Letters, in Lasting Impressions: Seals from the Islamic World*, ed. Venetia Porter (London: The British Museum Press, 2011), 118–120.

övgüyle anılır. Açe halkı ile Hollandalılar uzun yıllar barış ve dostluk içinde yaşamışlardır; fakat şimdi Allah'ın takdiriyle aramızda savaş vuku bulmuştur. Ancak bu ihtilaflar küçüktür. Yüce Allah'ın yardımı ve Genel Vali'nin hayırlı kararı sayesinde, Açe halkı ile Hollandalılar yeniden tek vücut olacaklardır. Bu sebeple Genel Vali'nin vazifesi, bu ihtilafları bertaraf etmekten başka bir şey olamaz. Eski zamanların hikmet sahibi insanları bize daima şu iki şeyi hatırlatmayı öğütler: Her daim Allah'ı ve ölümü zikretmek; ve şu iki şeyi de unutmamız gerekir: İnsanlara yaptığımız bütün iyilikleri ve bize yapılan bütün kötülükleri. Böylece vicdanımız daima saf ve huzurlu kalacaktır.”¹⁹⁸

Bu mektupta Safiyetüddin, adeta bir vaiz gibi genel valiye hitap etmekte, Hollandalıları iyilik yapmaya davet etmek için dini bir söylem kullanmaktadır. Önceki dönemlerde, özellikle Sultan Al-Kahhar zamanında din, Portekizlilere karşı cihat ilan etmenin bir aracı iken; Safiyetüddin'in mektubunda İslam, Müslümanlarla *kâfirler* arasındaki farkı vurgulamak için değil, aksine insanlığı iyiliğe çağıran ve bütün insanlığa barış getirmeyi amaçlayan evrensel bir ortak payda olarak sunulmuştur. Bu mektup, dikkatle kaleme alınmış bir barış çağrısıdır; amacı, Perak ve Sumatra'nın Batı Kıyısı'nda (SWC) Hollandalı görevlilerin öldürülmesinin ardından gerginleşen ilişkilerde, VOC'nin Açe'ye savaş açmasını engellemek olmuştur. Safiyetüddin, diplomasiye dini değerlerle yumuşatılmış bir üslup kazandırmış, böylece çatışmayı önlemek için barışçı bir dil benimsemiştir. Her ne kadar bu vaaz üslubundaki mektubun Hollanda genel valisini ikna etmesi pek muhtemel olmasa da, bu belge Safiyetüddin'in dini temelli diplomasiyi nasıl kullandığına dair son derece önemli bir içgörü sunmaktadır.¹⁹⁹

1642'de Pieter Sourij, Safiyetüddin'in üvey kardeşi ve krallığın başkadısı olan Lebai Kita Kali'nin, Safiyetüddin'in mektupları ve fermanlarını kaleme almakla sorumlu olduğunu kaydetmiştir. Ancak 1649 yılına gelindiğinde bu makam genç ve tecrübesiz bir kimse—büyük ihtimalle onun oğlu—tarafından doldurulmuştur. Hollanda kaynaklarında, Şeyhülislam Nûrüddîn er-Rânîrî'nin mektupların kaleme alınmasında herhangi bir rol

¹⁹⁸ VOC Arşivleri, Nationaal Archief, Den Haag, Surat Safiyetüddin kepada Joan Maetsuyker, 1659. Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 156–157.

¹⁹⁹ A.g.e.,

oynadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca, kendisi 1644 yılında Açe'den ayrılmış ve yerine Syaiful Rijal getirilmiştir. O dönemde mecliste en kıdemli görev, Maharaja Seri Maharaja'ya aitti. Dahası, Dagh-Register'de 1653 yılında öldürülen *grooten priesterin* (başrahibin) gerçekten Syaiful Rijal olduğu doğrusa, 1659 yılında Açe'nin bilinen önde gelen bir din âlimi ve lideri kalmamış demektir. Bilinen bir diğer büyük alim, Abd al-Ra'uf al-Singkili, Mekke'den Açe'ye ancak 1661 yılında dönmüştür. Bu nedenle, 1659'da Genel Vali Maetsuyker'e gönderilen ve "vaaz mektubu" niteliği taşıyan yazının, büyük ihtimalle Safiyetüddin'in şahsî eğilimlerini ve düşüncelerini yansıttığı söylenebilir.²⁰⁰

Safiyetüddin'in mektuplarını farklı kılan ve belki de daha feminen bir yönelimi yansıtan bir diğer husus, şu ifadeye yer vermiş olmasıdır: "*lagi yang mengitarkan segala bau-bauwan kemurahannya pada segala tepi langit takhta kerajaan*" ("Cömertliğinin rayıhasını, hükümdarlık tahtının gök kubbesi altındaki bütün diyarlara yayan [bir hükümdar]"). Safiyetüddin, aynı tasvirî üslubu Estado da India'nın naibine gönderdiği mektubunda da kullanmıştır. Bu tür teşbihler, onun diplomatik yazışmalarında hem zarafet hem de cömertlik imajını bilinçli şekilde öne çıkardığını göstermektedir.²⁰¹

1641 yılında Açe Darü's-Selam tahtına çıkan ilk kadın hükümdar olarak Safiyetüddin'in cülusu, ulema tarafından herhangi bir muhalefetle karşılanmamıştır. Daha da önemlisi, onun hem siyasî hem de dinî otorite konumu açıkça tanınmıştır. Erkek seleflerinde olduğu gibi, mektuplarında "Halife, Zillullâh fi'l-Âlem" unvanını kullanmış, ancak özellikle Allah'ın kanunlarını icra etmek üzere seçilmiş bir Allah'ın yeryüzündeki naibi rolünü vurgulamıştır. Hadi'nin aktardığına göre, 'Abd al-Ra'ûf al-Singkilî, *Mir'ât al-Tullâb* adlı eserinde Safiyetüddin'i, "Allah'ın emirlerini yerine getirmek üzere mübarek Açe Darü's-Selam ülkesinde Allah'ın naibesi" olarak tanımlayarak bir halife sıfatıyla tanımıştır. Benzer şekilde, Bustan al-Salatin ve Adat Aceh'te, İskender Muda ve İskender Sâni'nin "seyyiduna wa mawlana paduka seri sultan Iskandar Muda Johan Berdaulat Zillullâh fi'l-

²⁰⁰ Pieter Sourij raporu, 1642, VOC Arşivleri, Nationaal Archief, Den Haag; *Dagh-Register*, 1653. Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 159–160.

²⁰¹ VOC Arşivleri, Nationaal Archief, Den Haag; Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 160–161.

‘Âlem” (Efendimiz ve Mevlamız, Kutlu Sultan İskender Muda, Âlemin Hâkimi, Allah’ın Yeryüzündeki Gölgesi) unvanını kullandıkları belirtilir. Aynı unvan, dört Kadın Hükümdalığı için de geçerli olmuştur. Al-Singkilî, *Mir’ât al-Ṭullâb*’ında Safiyetüddin’i ayrıca “Sayyidatunâ wa Mawlatunâ” (Efendimiz ve Hanımefendimiz) unvanıyla anmıştır. Bu unvanın bizzat Safiyetüddin tarafından taşınması, en yüksek dinî otoritenin hükümdarın elinde bulunduğu anlamına gelmekteydi. Bu durum, hükümdarın iradesinin hem ülke kanunlarına hem de İslam hukukuna yön vermesine imkân tanıyordu. Bu, hükümdarın ulema ile eşdeğer dinî bilgiye sahip olması gerektiği anlamına gelmez; nitekim İslam devlet teorisinde hiçbir yerde hükümdarın derin ilmî birikime sahip olması gerektiği öne sürülmemiştir. Ancak, hükümdarın dinî kanunları uygulaması için ilâhî olarak tasdik edilmiş bir otoriteye sahip olması zorunlu kabul edilmiştir.²⁰²

4.3. Safiyetüddin Döneminde Âdetler ve Dînî Merâsimler

Safiyatuddin’in (1641–1675) hükümdarlığı döneminde âdetler ve dînî merâsimler, hem siyâsî meşruiyetin hem de toplumsal bütünleşmenin temel araçları olarak işlev görmüştür. Safiyetüddin’in tahta çıkışı, İslâm siyâset geleneğinde meşruiyetin iki klasik sembolüyle pekiştirilmiştir: isminin cuma hutbelerinde okunması ve kendi adına altın sikkeler (*dirhem*) bastırılması.²⁰³ Saray çevresinde gerçekleştirilen merâsimler, *Orang Kaya* ve *Ulebalang*’ların iştirâkiyle icrâ edilmiş; geleneksel Açe mûsikisi, saltanat şemsiyesi (*payung kebesaran*) ve hanedânî regalia kullanımıyla, devletin kurumsal devamlılığı sembolleştirilmiştir.²⁰⁴

Dînî merâsimler de büyük ehemmiyet taşımıştır. Ramazan ve Kurban bayramları, Bâytürrahman Camii’nde devlet töreniyle kutlanmış; Safiyetüddin, saray muhafızlarının refakatiyle hazır bulunmuş ve yüksek dereceli devlet ricâline, ayrıca halka ihsânlarda

²⁰² Abd al-Ra’ûf al-Singkilî, *Mir’ât al-Ṭullâb fî Tashîl Ma’rifat al-Aḥkâm al-Shar’iyya li’l-Malik al-Wahhâb*, ed. Hadi (Banda Aceh: Pusat Dokumentasi dan Informasi Aceh, 1981), 45–47. Teuku Iskandar, *Bustan us-Salatin*, 180–182. *Adat Aceh*, Leiden Cod. Or. 2037. Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 162–164.

²⁰³ Fatima Mernissi, *The Forgotten Queens of Islam*, 82.

²⁰⁴ Denys Lombard, *Le Sultanat d’Atjeh au Temps d’Iskandar Muda, 1607–1636*, 218.

bulunarak patrimonial siyâsetini pekiştirmiştir.²⁰⁵ Mevlid-i Nebî, şiirlerin okunması, ziyâfetler ve toplu duâlarla kutlanırken; Kur'ân hatmi, yılbaşı duâları ve devlet için *doa selamat* törenleri de muntazaman yapılmıştır. Bu merâsimlerde Şeyh Abdurrauf es-Singkilî gibi büyük ulemânın hazır bulunması, Safiyetüddin'in dînî otoriteyle meşruiyetini pekiştirdiğini göstermektedir.²⁰⁶

Şekil 4.1: Açe Sultanı'nın Kurban Bayramı'nda Camiye Kadar Eşlik Ettiği Alay

Kaynak: Peter Mundy, *The Travel of Peter Mundy Europe and Asia*, 1667.

Şekil 4.2: Ramazan ve Kurban Bayramları, Bâytürrahman Camii'nde

Kaynak: Christian Benjamin Nieuwenhuis, *Collectie Tropenmuseum*, 1897.

²⁰⁵ Anthony Reid, *An Indonesian Frontier*, 44–45.

²⁰⁶ Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 109–112.

Halk düzeyinde ise, evlenme, sünnet ve defin gibi merâsimler yerel âdet ile İslâmî ritüellerin birleşimiyle icrâ edilmiştir. Safiyetüddin’in dayahlara (geleneksel medreseler) verdiği himâye, ulemâ için *haul*²⁰⁷ merâsimlerinin ve *selamatan*²⁰⁸ duâlarının yaygınlaşmasına imkân tanımış; bu da halkı, İslâm’ın rûhânî mirâsı ve devletin siyâsî otoritesi ile irtibatlandırmıştır.²⁰⁹ Açe’nin meşhur prensibi “*hukom ngon adat lagee zat ngon sifeut*” (şer’î hukuk ve âdet, cevher ile sıfat gibi birbirinden ayrılmaz) bu dönemde somutlaşmış, saray âdetleri ve dînî merâsimler İslâmlaşmış bir siyâset ve kültür çerçevesinde bütünleştirilmiştir.²¹⁰

Eleştirel açıdan bakıldığında, Safiyetüddindevrinde âdet ve dînî merâsimler salt seremonik mahiyette kalmamış, doğrudan iktidar yönetiminin bir vasıtası hâline gelmiştir. Dînî meşruiyet, siyâsî patronaj ve geleneksel sembollerin birleşimi sayesinde Safiyetüddin, VOC’nin dış baskılarına ve *Uleebalang–Orang Kaya* arasındaki iç rekâbete rağmen toplumsal istikrarı muhafaza etmiştir. Böylece, askerî kudretin zayıflamasına

²⁰⁷ Nusantara İslâm geleneğinde —Açe dâhil olmak üzere— *haul* kavramı, yalnızca bir kişinin ölüm yıldönümünü anmakla sınırlı değildir; aynı zamanda toplumsal düzeyde manevî bir ritüel işlevi görür. Bu tören, halk ile dînî şahsiyetler arasındaki rûhânî bağı pekiştiren ve siyâsî-sosyal değişimler karşısında İslâm kültürünün sürekliliğini temin eden bir toplu ibadet biçimidir. *Haul* kelimesi Arapça *hawl* (حول) kökünden gelir ve “bir yıllık zaman döngüsü” anlamına sahiptir; ancak Açe bağlamında bu terim, toplum nezdinde büyük hizmetleri olmuş ulemâ, sultan veya atalara yönelik yıllık anma merasimi anlamına evrilmiştir.

²⁰⁸ Açe toplumunda *selamatan* (Açece’de *khanduri*), hem dînî hem de toplumsal bir ritüel olarak, Allah’tan korunma ve selâmet dilemenin yanı sıra toplumsal dayanışmayı güçlendirme amacına hizmet eder. Bu gelenek, İslâm’ın dua ve sadaka anlayışından kaynaklanmakla birlikte, yerel düzeyde kıyı ve iç bölge toplumlarının örfî unsurlarını da bünyesine katmıştır. Safiyetüddin döneminde *selamatan*, yalnızca halk arasında icra edilen bir dînî pratik değil, aynı zamanda saray protokolünün ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş; dînî, siyâsî ve toplumsal boyutları birleştiren resmî bir devlet ritüeline dönüşmüştür

²⁰⁹ Takeshi Ito, *The World of the Adat Aceh*, 155–160.

²¹⁰ *Ibid.*, 158.

rağmen, sembolik ve kültürel güç büyük bir etkinlikle sürdürülmüş ve Kesultânat'ın ideolojik dayanakları tahkim edilmiştir.²¹¹

4.4. Eğlence ve Saray Protokolü

Kadın hükümdarları, erkek seleflerinin saray protokolünü takip ederek sürdürdükleri geleneklerden biri olarak, krallığın diplomatlarını, elçilerini, önemli tüccarlarını ve misafirlerini kabul etmeye devam etmişlerdir. İskender Muda ve İskender Sani dönemlerinde Açe, törenselliği Osmanlı ve Babür saraylarındaki merasimlerle kıyaslanabilecek derecede ayrıntılı bir kabul usulü geliştirmişti. 17. yüzyılın ikinci yarısına ait Avrupa kaynakları, Kadın hükümdarların kusursuz misafirperverliklerini ittifakla övmektedir.²¹²

Kadın hükümdarların saltanatları, saray merasimleri kadar ihtişamlı olabilen sık sık düzenlenen şenlikler ve eğlenceler ile de karakterize edilmiştir. Bunlar arasında av partileri de önemli bir yer tutmuştur. Sourij, Safiyetüddin'in başkanlık ettiği bir speelhoff'a (eğlence yeri) düzenlenen geziden bahseder; burada elit tabakadan mensuplar ile yabancı elçiler şarkı söyleme, dans etme ve yüzme gibi etkinliklere katılmış, ayrıca yedi çeşitten oluşan zengin sofralar kurulmuştur.²¹³

Başka bir vesileyle, Safiyetüddin, ileri gelenler ve yabancı misafirler göl bulunan güzel bir kır alanına giderek burada yüzme ve balık tutma eğlenceleri düzenlemiştir. Willemszoon, Safiyetüddin'in saraydan üç saat uzaklıktaki İndrapuri adlı yere yaptığı bir seferi kaydetmiştir. Bu görkemli alayda Safiyetüddin'in bütün atları, filler ve kraliyet süslemeleri yer almıştır. Büyük bir köyün yakınındaki ırmağa ulaşıldığında, "speelhuis"

²¹¹ Reid, *An Indonesian Frontier*, 47.

²¹² Anthony Reid, *Southeast Asia*, 300. Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 131.

²¹³ NA, VOC 1143, Dagh-Register gehouden bij den Pieter Sourij, 1642, ff. 566V–567R.

(eğence köşkü) denilen mekânda konaklanmış; burada *Orang Kayalar*ın eşleri ve hadımlar balık tutarken, müzisyenler altın ve gümüşten yapılmış borular çalmıştır.²¹⁴

Safiyetüddin ayrıca şarkı söylemeyi ve dans etmeyi sevmiş, Hollandalıları da Açe halkıyla birlikte bu zevkleri paylaşmaya davet etmiştir. Hollandalılar, hediyeler listelerine dansçı ve eğlence sanatçıları da eklemek zorunda kaldıkları için pek hoşnut olmamışlardır. Bununla birlikte, kadın hükümdarlar döneminde sayıları artan bu tür rahat ve gayriresmî buluşmalar, Açe elitlerinin yabancı temsilciler ve tüccarlarla dostluk ve ittifaklar geliştirmeleri için son derece elverişli fırsatlar sağlamıştır.²¹⁵

Bu geziler ve şenliklerde yalnızca yabancı elçiler, önemli tüccarlar ve *Orang Kayalar* değil, aynı zamanda diğer saray erkânı ve saraylı hanımlar da davet edilmekteydi. Sourij, Safiyetüddin'in düzenlediği balık avı gezilerinden birine katıldığında, bol dans ve şölen eşliğinde geçen neşeli merasimi tasvir etmiş; burada Safiyetüddin'in nedimelerinin bizzat yakaladıkları balıkları kendisine ikram ettiklerini aktarmıştır.²¹⁶

Vlamingh ise, başka bir balık avı gezisinde doğrudan Safiyetüddin'in kendi eliyle tuttuğu balığın kendisine ikram edildiğini kaydetmiştir.²¹⁷ Bir başka vesileyle Safiyetüddin, Hollandalı elçileri, kendisini onurlandırmak için görevlilerinden biri tarafından düzenlenen bir şenliğe davet etmiştir. Vlamingh, bu şölenin atmosferini canlı bir şekilde betimlemiş; çeşitli tatlılarla doldurulmuş özel küçük kâğıt evlerin masalara dizildiğini, ancak şiddetli yağmur nedeniyle eğlencelerin aniden sona ermek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Yine Hollandalı bir elçi, bütün sarayın mumlarla aydınlatıldığı bir geceyi tasvir

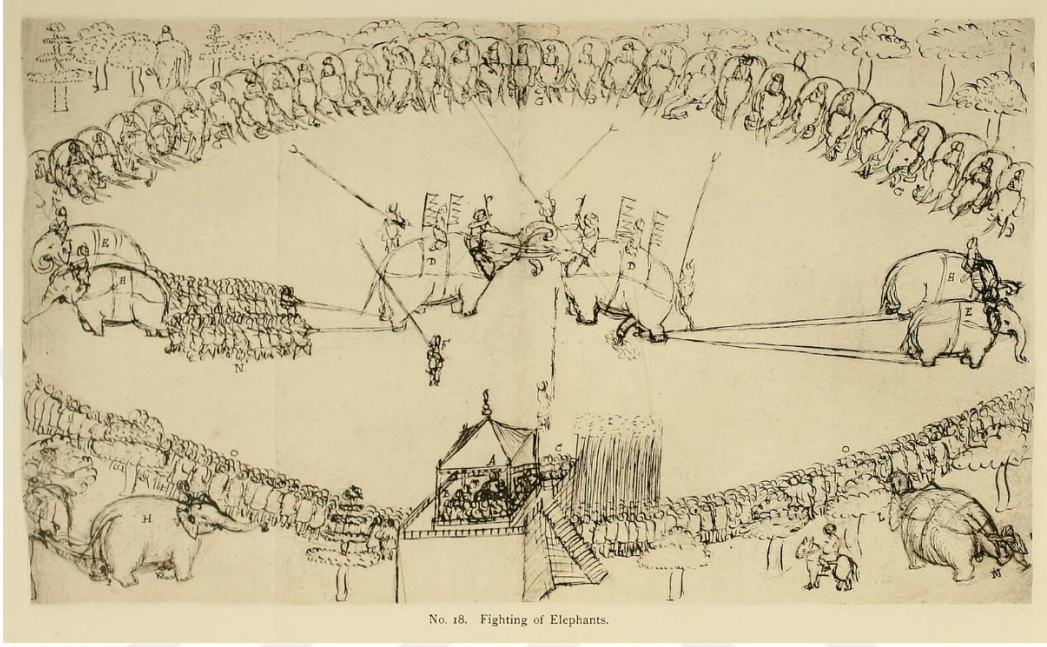
²¹⁴ NA, VOC 1143, Dagh-Register gehouden bij den Oppercoopman Hr Pieter Willemszoon, 1642, ff. 523V–524R.

²¹⁵ Pieter Sourij raporu, 1640'lar, VOC Arşivleri, Nationaal Archief, Den Haag; Pieter Willemszoon raporu, 1640'lar, ibid.; Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 137–139.

²¹⁶ NA, VOC 1143, Dagh-Register gehouden bij den Pieter Sourij, 1642, ff. 568V–569R.

²¹⁷ NA, VOC 1157, Dagh-Register gehouden bij den Arnold Vlamingh, 1644, ff. 604V–605R.

etmiş; bu manzaranın ihtişamı sadece hayal edilerek dahi gözler önüne serilebileceğini dile getirmiştir.²¹⁸

Şekil 4.3: Fillerin Dövüşü Anlatılıyor

Kaynak: Peter Mundy, *The Travel of Peter Mundy Europe and Asia*, 1667.

VOC elçileri Sourij ve Vlamingh,²¹⁹ Safiyetüddin'in kendilerini nasıl ağırladığını ayrıntılı biçimde rapor etmişlerdir. Balai'de elçilere gümüş ve altın tabaklarda yedi ile dokuz çeşit arasında değişen yemekler ikram edilmiştir. Yabancı heyetler ve yerli misafirler, Safiyetüddin'in ikametgâhının önündeki saray avlusunda serili değerli halıların üzerinde ağırlandı, büyük altın kutular içinde sunulan sirih yaprakları, meyveler ve areka cevizleri ile ikram edilmişlerdir. Tören, eğlence, dans ve şöenlerle devam etmiştir. Damak zevkini tatlandırmak için şekerlemeler, nadide tatlılar ve enfes meyveler sunulmuştur. Kraliçenin hadımları, yabancı elçilerin getirdiği hediyeleri altın kaplar veya tepsiler üzerine

²¹⁸ Pieter Sourij raporu, 1640'lar, VOC Arşivleri, Nationaal Archief, Den Haag; Arnold Vlamingh raporu, 1650'ler, ibid.; Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 140–141.

²¹⁹ VOC raporları: Pieter Sourij ve Arnold Vlamingh, 1640'lar–1650'ler, Nationaal Archief, Den Haag. Thomas Bowrey, *A Geographical Account*, 237–240. Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 133–135.

yerleştirmiş, bunlar üzerlerine taşınan yıldızlı kubbelerle korunarak sergilenmiştir. Yabancı temsilcilerden resmî bir mektup bulunması hâlinde, bu yazı sarı ipek kumaşla örtülmüş bir gümüş tabak üzerine konulmuş, Safiyetüddin'in gözdesi olan devlet erkânının refakatiyle büyük bir tören eşliğinde bir filin üzerinde taşınmıştır. Heyet, bu esnada hediyeler kabul etmiş, elçiye bir takım ipek elbiseler ve bir sarık armağan edilmiştir. Uğurlama merasiminde ise elçi, gösterişli biçimde süslenmiş bir fil üzerinde ikametgâhına veya ticarethanesine götürülmüş, ona *Orang Kayalar* ve diğer ileri gelen devlet adamları eşlik etmiştir. Bu görkemli alay, boru ve davul sesleriyle, ellerinde sancak taşıyan yaya askerlerle ilerlemiş; Bowrey'in aktardığına göre, yol kenarında ikazlara rağmen çekilmeyen yerliler mızrakla uzaklaştırılmıştır. Şehir boyunca ilerleyen bu ihtişamlı kafiye karşılık olarak pek çok tüccar, onlara şeref ve saygının nişanesi olarak gül suyu serpmekteydi. Alay, nihayet yabancı elçinin konağına veya ticarethanesine ulaştığında, fillerinden inen taraflar törenî tebrik ve iyi dilekler eşliğinde vedalaşmış, ardından *Orang Kayalar* geri dönmüştür.

Misafirlere sunulan eğlenceler, yiyecek ve içecekler kadar çeşitlilik arz etmekteydi; bunlar arasında Safiyetüddin'in bizzat başkanlık ettiği fil ve kaplan dövüşleri de bulunmaktaydı. Vlamingh, VOC görevlilerini karşılamak üzere düzenlenen bu görkemli gösterileri ayrıntılı biçimde tasvir etmiştir. Anlatısına göre Safiyetüddin, saraydan çıkarak yanında bulunan nedimeleriyle birlikte saray meydanındaki taş bir yapının üzerine oturmuş ve söz konusu dövüşleri buradan seyretmiştir.²²⁰

Kadın hükümdarları, yabancı misafirlere kusursuz ev sahipliği yaparken teb'alarını da şenliklerde unutmamışlardır. Halk için düzenlenen büyük eğlenceler, krallığın nimetlerini teb'a ile paylaşmanın bir parçasıydı. Bu uygulama hükümdarın cömertliğini yansıtıyor, aynı zamanda teb'anın tahta olan sadakatini ve bağlılığını artırıyordu.

Reid'in yorumuna göre, halkın kraliyet şenliklerinden duyduğu coşkulu haz, büyük bir hükümdarın kozmik bereket ve kudretinin bir göstergesiydi; yahut yalnızca cömert bir hükümdarın iktidarında teb'anın doyasıya eğlendiğini yansıtıyordu. Bu tür devlet destekli

²²⁰ Arnold Vlamingh raporu, 1650'ler, VOC Arşivleri, Nationaal Archief, Den Haag; Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 136.

şenliklere katılan teb'anın kalabalıklığı, yalnızca ülkenin nüfusunu değil, daha da önemlisi hükümdarın mahareti ve yüceliğini kanıtlıyordu.²²¹ A. C. Milner, Malay saray ritüelleri üzerine yaptığı çalışmada, törensel işlevlerin, resmî alayların ve devlet şenliklerinin hükümdarların kendi eğlenceleri için değil, doğrudan hükümdarlık görevlerinin ayrılmaz bir parçası olarak icra edildiğini ileri sürmektedir.²²² Buna göre, hükümdarın düzenlediği bu şenliklere katılarak bersuka-suka (eğlenmek) teb'anın görevlerinden biri sayılmaktaydı.²²³

Şekil 4.4: Açalilerin Yabancı Elçileri ve Onların Hediyelelerini Kraliyet Sarayına Götürme Biçimine Dair Avrupalı Bir Betimleme.

Kaynak : Martinus Nijhoff, Gravenhage, 1948

²²¹ A.g.e., 34–36. Teuku Iskandar, *Bustan us-Salatin*, 170–172. Anthony Reid, *Southeast Asia*, 301–302.

²²² A. C. Milner, *Kerajaan: Malay Political Culture*, 45.

²²³ A.g.e., 23–4.

Bustan al-Salatin, Safiyetüddin’I yüce gönüllü ve cömert bir hükümdar olarak tasvir eder. Eserde, onun asilzadelerini, komutanlarını ve askerlerini daima bolca ihsanlarla ödüllendirdiği, ayrıca yabancı ülkelerden gelen heyetlere büyük bir misafirperverlik gösterdiği belirtilir. Nitekim Bustan, Safiyetüddin’in Gucerât’tan gelen bir heyete, cesaretleri ve heybetleri bakımından eşsiz yirmi sekiz fil hediye ettiğini kaydeder. Bunlardan birinin olağan iki yerine dört dişe sahip olduğu özellikle vurgulanır.²²⁴ Müellif, hiçbir hükümdarın böylesine cömert bir armağan sunamayacağını ifade ederek sözlerini tamamlar.

Safiyetüddin’in cömertliği, Açe’de ikamet eden çeşitli şirket delegelerinin gözlemlerine dayanan VOC kayıtlarında açıkça görülmektedir. Pieter Willemszoon, 1642 yılında Safiyetüddin’in bir İngiliz cerrahı Bay Thomas’a *Orang Kaya* unvanı verdiğini ve kendisine dört köle hediye ettiğini bildirmiştir. Bunun dışında Safiyetüddin, sarayında ağırlanan Hollandalı elçilere geleneksel olarak giysiler ve hançerler sunmuş, ayrıca Melaka ve Batavia valilerine büyük miktarlarda biber ve kalay armağan etmiştir. VOC yetkilileri, Safiyetüddin’in özenli davranarak sık sık pişmiş yiyecekler ve meyveler gönderilmesini emrettiğini, bunların doğrudan şirketin Açe’deki lojmanına ulaştırıldığını da kaydetmişlerdir.²²⁵

Safiyetüddin, kendi *Orang Kayalar*ına da cömert ihsanlarda bulunmuştur. Maharaja Adonna Lilla, Safiyetüddin için düzenlenen bir fil avından on bir büyük fil ile döndüğünde, Safiyetüddin bu fillerinin kendi *Orang Kayalar*ına dağıtılmasını emretmiştir. Buna göre, en büyük fil ve iki tanesi bizzat Maharaja Adonna Lilla’ya, biri laksamanaya, biri Maharaja Lilla’nın oğluna, biri Maharaja di Raja’ya, biri Raja Lila Wangsa’ya; geri kalan dört fil ise saray çocuklarına armağan edilmiştir.

²²⁴ Teuku Iskandar, *Bustan us-Salatin*, 112. Metinde geçen ifade şöyledir: “...maka dianugerahkan oleh Sultanah Safiyyat al-Din Syah akan mereka itu gajah dua puluh delapan ekor, tiada taranya pada besarnya dan beraninya; dan ada seekor gajah itu empat gadingnya.”

²²⁵ *Dagh-Register gehouden int Casteel Batavia*, 1642, Nationaal Archief, Den Haag; Pieter Willemszoon raporu, 1642; Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 170–171.

Başka bir örnekte, Safiyetüddin'e otuz genç Açe'li esir sunulmuş, ancak o bu esirlerin kendi *Orang Kayaları* arasında hediye olarak dağıtılmasını emretmiştir. Benzer şekilde, Paduka Mamentri kendisine yirmi genç esir sunduğunda, Safiyetüddin bu esirlerin onun yanında kalması gerektiğini söyleyerek onları geri çevirmiştir.²²⁶

4.5. Sultan İskender Sâni'nin Cenaze Merasimi

Safiyetüddin'in kraliçe olarak üstlendiği ilk görevlerden biri, kocası Sultan İskender Sâni'nin cenaze merasiminin hazırlanması ve düzenlenmesiydi. Bustan al-Salatin, bu törenin kralın defin merasimlerinin eksiksiz şekilde yerine getirilmesini sağlayan son derece önemli bir vazifenin başarıyla icra edildiğini ayrıntılı biçimde anlatır. Aynı eser, cenaze alayının neredeyse karnaval havasında geçen ve seyircilerin büyük zevk aldığı "önemsiz" görünebilecek ayrıntılarını da aktarır. Bu alayda, efsanevi hayvanların ve canavarların dev kuklaları ile süslü gösteri arabaları yer almış, uzak diyarlardan binlerce insan bu ihtişamlı manzaraya şahit olmak için Açe'ye gelmiştir. Tören esnasında sokaklara saçılan altın ve gümüş yapraklar ile mücevherler o kadar çoktu ki, bunları toplayan bazı teb'a fertleri gerçekten zenginleşebilmiştir.

Bu görevin başarıyla icrası yalnızca dini ve kültürel bir vecibenin yerine getirilmesi anlamına gelmiyor, aynı zamanda teb'aya, Açe'nin ilk kadın hükümdarının tahta çıkışının ilanı niteliğini de taşıyordu. Safiyetüddin, hükümdarlık görevindeki ilk imtihanını büyük bir itina ve vakar ile yerine getirmiştir. Nicolaus de Graaff, bu ihtişamlı töreni şu sözlerle tasvir etmiştir: "*Cenaze alayı olağanüstü bir saltanat görkemiyle icra edildi; aralarında prensler ve elitlerin bulunduğu kalabalık bir topluluk, yaklaşık iki yüz altmış fil eşlik ediyordu. Fillerin bazıları pahalı altın ipek kumaşlarla donatılmış, dişleri altın ve gümüşle kaplanmıştı; bazıları ise değerli örtüler ve altın-gümüş işlemeli rengârenk bayraklarla süslenmiş tahtirevanlar taşımaktaydı. Gergedanlar ve İran atları da altın ve gümüş dizginlerle, ihtişamlı kıyafetleri içinde gururla yürüyordu. Ayrıca hükümdarın kadınlarından oluşan bir maiyet de cenaze alayında yer aldı. Kralın tabutu, ince işçilikle*

²²⁶ *Dagh-Register gehouden int Casteel Batavia, 1642–1645*, Nationaal Archief, Den Haag; Pieter Willemszoon raporları; Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 171–172.

hazırlanmış suassa (altın-bakır alaşımı) bir sandıktan ibaretti ve altın kumaşla örtülmüştü. Alayın sonunda hükümdarın naaşı, sarayın arkasında bulunan kraliyet türbesine, seleflerinin yanına defnedildi. Yüz gün boyunca eşleri buraya tütün, yiyecek ve içecekler getirmeye devam etti, sanki hâlâ hayattaymış gibi. Naaş toprağa verildiği anda iki gümüş top ateşlendi, sesi bütün gece boyunca yankılandı; araya sıkışan ‘Tanrı Yeni Kraliçeyi Korusun’ (God Bewaar de nieuwe Koningin) nidalarıyla gece boyu devam etti. Ardından her şey sükûnete kavuştu.” Bu cenaze merasimi, yalnızca İskender Hanî’nin kraliyet geleneklerine uygun biçimde defnedilmesini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Safiyetüddin’in meşruiyetini pekiştiren siyasî bir gösteri işlevi de görmüştür.²²⁷

Şekil 4.5: 1641 Yılında Sultan İskender Sani'nin Cenaze Töreni

Kaynak : Martinus Nijhoff, Gravenhage, 1930.

²²⁷ Nicolaus de Graaff, *Reizen van Nicolaus de Graaff* (Amsterdam: Jan ten Hoorn, 1701), 67–69. Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 143–145. Anthony Reid, *Southeast Asia*, 304.

Bustan al-Salatin, bu görkemli cenaze töreni hakkında daha ayrıntılı bilgiler sunar. Eserde, merasimin ihtişamı ve Safiyetüddin'in, mücevherleri çok seven kocasının hatırasına özel olarak yaptırdığı mücevherlerle bezeli türbenin zenginliği canlı bir şekilde tasvir edilmektedir. Safiyetüddin, taş ustasına daha önce hiçbir hükümdar için yapılmamış derecede ihtişamlı bir mezar taşı hazırlamasını emretmiştir. Cenaze alayı saraydan başlayıp başkent camisi olan Baiturrahman Camii'ne ulaşmış, Safiyetüddin'in emriyle burada konaklanmıştır. O gece, tüm prensler, saray görevlileri ve muhafızlar mezar taşının başında nöbet tutmuştur. Çadırlar kurulmuş, maiyet mensupları sahte dövüşler, oyunlar ve temsillerle vakit geçirmiştir. Bustan'ın aktardığına göre, bu etkinliklere pek çok topluluk katılmıştır: Câvalılar mızrak dövüşleri yapmış ve wayang (maskeli oyunlar) sergilemiş, Çinliler kendi maskeli temsillerini ve yapay bir ejderhayı sahneye koymuş, hatta Hintli Keling topluluğu da kendi tiyatrolarını icra etmiştir. Halkın büyük bir memnuniyetiyle bu şenlikler bütün gece sürmüştür. Ertesi gün Safiyetüddin bir file binerek alayın Kandang Daru'd-Dunia'daki kraliyet türbesine doğru devam etmesini emretmiştir. Merasimin bu son safhasında, yol boyunca Safiyetüddin'in görevlileri cömertçe altın, gümüş ve mücevher sadakaları dağıtmış, bunlardan nasiplenen herkesin zenginleştiği rivayet edilmiştir.²²⁸

Bustan al-Salatin'de Safiyetüddin'in hükümdarlığına ayrılan on altı sayfanın yaklaşık on üçü yalnızca bu cenaze merasimine tahsis edilmiştir. Eserde, bu merasimin öylesine kusursuz icra edildiği, öylesine ihtişamlı ve titizlikle planlandığı belirtilmektedir ki, "rüzgârın üstünde ve altında kalan" diğer ülkelerin hiçbir sarayında benzeri bir törenin daha önce görülmediği vurgulanmıştır. Bustan, Safiyetüddin döneminde Açe'nin hakikaten "Serambi Mekah" (Mekke'nin Verandası) adını hakkıyla yaşattığını ileri sürmekte; teb'anın da bu tanıklığı doğruladığını kaydetmektedir.²²⁹

Ne Avrupalı seyyahların tasvir ettiği ne de yerli kroniklerde anlatılan İskender Muda'nın cenazesi, Safiyetüddin'in düzenlediği kadar görkemli olmamıştır. Bu merasim, iki yönlü

²²⁸ Teuku Iskandar, *Bustan us-Salatin*, 173–176. Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 146–148. Denys Lombard, *Le Carrefour Javanais*, 240.

²²⁹ A.g.e., 176–177.

bir amaca hizmet etmiştir: Krallığın teb'asına hükümdarın ölümünü duyurmak ve aynı zamanda yeni hükümdarın— Safiyetüddin'in—tahta çıkışını ilan etmek. Safiyetüddin, bu ihtişamlı merasimle cülusunu büyük bir tesir ve zarafetle ilan etmiş, bu da teb'anın hafızasında silinmez bir iz bırakmıştır. Teb'a, hiç şüphesiz bu vesileyle Safiyetüddin'in cömertliğini takdir etmiştir; zira onun halkına dağıttığı cömert sadakalar, bu törenin en dikkat çekici göstergelerinden biri olmuştur.²³⁰

4.6. Sultan İskender Thâni'den Kalan Mücevher Borç Sorunu

Safiyetüddin'in iktidara geçiş sürecini şekillendiren meselelerden biri, Sultan İskender Thâni'den miras kalan mücevher borcu olmuştur. Bu dava, 1640 yılında VOC Komiseri Jan de Meere'in, İskender Thâni tarafından Batavia'dan sipariş edilen lüks mücevherleri Açe'ye getirmesiyle başlamıştır. Ancak Sultan, ödemeyi reddetmiş ve borç henüz ödenmeden vefat etmiştir.²³¹ Söz konusu mücevher meselesi, 1641 yılında tahta çıkan Safiyetüddin'e intikal eden bir sorun olarak gündemde kalmıştır.

Başlangıçta Safiyetüddin, söz konusu mücevherleri kabul etmeyi kesin bir dille reddetmiştir. Bu tavrını, bir yandan kocasının israfı nedeniyle kraliyet hazinesinin tükenmiş olmasıyla, diğer yandan da mücevherlerin yalnızca bir erkek hükümdarın kıyafetleri için özel olarak tasarlanmış bulunması ve bu sebeple kendisi için uygun olmamasıyla gerekçelendirmiştir. Safiyetüddin'in bu isteksizliği, Komiser Justus Schouten tarafından Açe–VOC diplomatik ilişkileri açısından olumsuz bir işaret olarak değerlendirilmiştir.²³² Schouten, resmî raporunda Safiyetüddin'in reddinin VOC için son

²³⁰ A.g.e., 177. Nicolaus de Graaff, *Reizen van Nicolaus de Graaff*, 69. Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 149.

²³¹ Anthony Reid, *Southeast*, 295.

²³² Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*82.

derece zararlı olduğunu vurgulamış; ancak buna rağmen mücevherlerin yalnızca küçük bir kısmının, 5.025 tael²³³ tutarında, nihayetinde kabul edildiğini kaydetmiştir.²³⁴

Komiser Pieter Sourij, Schouten'un yerine geçtiğinde, VOC mücevherlerin tamamının—yaklaşık 15.000 tael değerinde—ödenmesini talep etti.²³⁵ Ancak, Açe'li kuyumcular ile *Orang Kayalar* tarafından yapılan yeniden değerlendirme sonucunda belirlenen fiyat yalnızca 5.900 tael olarak tespit edildi.²³⁶ Bu rakam, Hollandalılar tarafından bir hakaret olarak görüldü.²³⁷ Bu gelişme üzerine taraflar arasında sert tartışmalar yaşandı. Açe tarafı, adat hukukuna göre bir kraliçenin sorumluluğunun ölmüş eşinin borçlarını ödemeyi kapsamadığını vurguladı. Bu argüman, hem Açe hukukunun üstünlüğünü teyit ediyor hem de VOC'nin Avrupa sözleşmecî hukuk anlayışına dayalı iddialarını reddediyordu.²³⁸

Müzakere süreci daha sonra saray balai'sinde gerçekleştirilen bir dizi toplantı aracılığıyla yürütüldü. Açe tarafı, teklifini kademeli olarak yükselterek 5.900 tael'den 9.000 tael'e çıkardı; ancak VOC, fiyatın tam tutarına yakın bir ödeme yapılmasında ısrarcı oldu. Nihayetinde, Safiyetüddin'in gözde hadımı Maharaja Adonna Lilla ile Lebai Kita Kali'nin arabuluculuğu sayesinde bir uzlaşma sağlandı. Buna göre Safiyetüddin, toplam 10.000 tael ödemeyi kabul etti. Ödeme planı ise şu şekilde belirlendi: 4.000 tael, VOC gemilerine

²³³ Çin, Japonya, Tongking, Kamboçya, Siyam, Açe, Makassar ve benzeri bölgelerde kullanılan bir ağırlık ve para birimidir. Ağırlık ölçüsü olarak bir tael yaklaşık 37,5 gramdır. Para birimi olarak değeri bölgeden bölgeye değişiklik göstermekteydi. Açe'de tael genellikle altın üzerinden hesaplanırdı: 1 tael, 4 rijksdaalder (Hollanda gümüş sikkesi) ya da 16 altın mas değerindeydi. Gümüş üzerinden hesaplandığında ise yaklaşık 60 stuiver veya 8 gümüş mas'a tekabül etmekteydi

²³⁴ Justus Schouten, VOC Raporu, 1641, Nationaal Archief, Den Haag; Sher Banu A. L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 165.

²³⁵ Denys Lombard, *Kerajaan Aceh: Zaman Sultan Iskandar Muda*, 212.

²³⁶ Sher Banu, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 84.

²³⁷ Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce*, 296.

²³⁸ Pieter Sourij raporu, 1642, VOC Arşivleri, Nationaal Archief, Den Haag, 166–167.

uygulanacak liman vergilerinde indirim yoluyla mahsup edilecek, kalan 6.000 tael ise iki ayrı musim (ticaret mevsimi) içinde aşamalı olarak ödenecekti.²³⁹

Bununla birlikte mesele tamamen kapanmamıştı. VOC, satılamayan mücevherlerin kalan kısmının da Açe tarafından kabul edilmesi yönünde baskı yapmaya devam etti. Bir sonraki komiser Arnold de Vlamingh van Oudtshoorn (1644), aynı çıkmazla karşılaştı; zira Açe'nin *Orang Kayaları*, bu mücevherlerin pratik bir faydası olmadığını ve yalnızca kraliyet hazinesini tüketmekten başka bir işe yaramayacağını savunmaya devam ettiler.²⁴⁰ Sonunda, uzun süren pazarlıkların ardından Safiyetüddin, VOC'nin ilk taleplerinin çok altında bir bedelle, yaklaşık 6.000 tael değerindeki ek mücevherleri kabul etti. Ödeme düzeni ise şu şekilde belirlendi: bir kısmı nakit, bir kısmı kalay (timah), geri kalanı ise liman vergilerinde indirim yoluyla karşılanacaktı.²⁴¹ Genel olarak bakıldığında, VOC'nin toplam 29.500 tael tutarındaki talebinden yalnızca yaklaşık 21.000 tael Açe tarafından kabul edilmiştir. Böylece VOC, yaklaşık 8.500 tael zarara uğramış ve ayrıca hiçbir zaman satılamayan bazı mücevherler ellerinde kalmıştır.²⁴²

Mücevher borcu meselesi, Safiyetüddin'in, Açe adat hukukuna göre meşru kabul edilmeyen bir yükümlülüğü reddetmek için mali diplomasiyi stratejik bir araç olarak nasıl kullandığını, aynı zamanda ise VOC ile ilişkileri açık bir çatışmaya varmadan sürdürmeyi nasıl başardığını göstermektedir. Safiyetüddin'in bu tutumu, kraliyet hazinesi üzerinde koruyucu ve ihtiyatlı bir mali anlayış sergileyerek, israfiyla bilinen merhum eşinin tavrıyla keskin bir tezat oluşturmuş ve onun rasyonel bir hükümdar olarak meşruiyetini pekiştirmiştir. Ayrıca, pazarlık sürecine *Orang Kayaların* doğrudan katılımı, Açe siyasi sisteminde muafakat ilkesinin önemini teyit etmiş, aynı zamanda VOC'ye karşı elitler arasındaki iç dinamikleri—lehinde olanlar ve karşıtlar—gözler önüne sermiştir.

²³⁹ VOC Arşivleri, Nationaal Archief, Den Haag, 1642, 167–168.

²⁴⁰ Henk J. de Graaf, "De Geschiedenis van Sumatra's Oostkust in de 17e Eeuw," *Bijdragen tot de Taal, Land- en Volkenkunde* 109, no. 1 (1953), 67.

²⁴¹ NA, Den Haag, VOC Archieven (1644); 168–169.

²⁴² NA, Den Haag, VOC Archieven

Şekil 4.6: 17. Yüzyıla Ait, Açe'deki VOC (Hollanda Doğu Hindistan Şirketi) Fabrikasını Tasvir Eden Bir Çizim.

Kaynak : Sher Banu, Sovereign Women, 2017

Bu dava aynı zamanda iki hukuk sisteminin çatışmasını da yansıtmaktadır: bir yanda rejim değişikliklerine bakılmaksızın bağlayıcı olan VOC'nin sözleşmecilik hukuku, diğer yanda ise hükümdarın yükümlülüklerinin ölümüyle sona erdiğini vurgulayan Açe adet hukuku. Bu çerçevede Safiyetüddin'in, borç yükünü 29.500 tael'den 21.000 tael'e düşürme kararı, kedauiyetin korunması ile dış diplomatik taleplerin dengelenmesi arasında akıllıca bir kompromi olarak değerlendirilmelidir.

4.7. Safiyetüddin'in Ölümü

Tacul-Âlem Safiyetüddin 1675 yılında vefat etmiş ve otuz dört yıl süren uzun saltanatı sona ermiştir. Onun döneminde Açe Sultanlığı, hem iç hem de dış baskılara rağmen görece

istikrarlı bir siyasi yapı sergilemiştir. VOC kaynakları, vefatının Banda Açe’de özellikle ulema ve Orang Kaya çevrelerinde büyük bir matemle karşılandığını kaydetmektedir.²⁴³

Safiyatuddin, Banda Açe’deki Kandang XII (Baiturrahman) Türbesi içerisinde, kendisinden önceki sultanlarla aynı kompleks içinde defnedilmiştir.²⁴⁴ Mezar taşında Arapça hatla yazılmış kitabeler bulunmakta ve burada resmî unvanı olan “Sri Sultan Tacul-Âlem Safiyatuddin Johan Berdaulat Şah” zikredilmektedir.²⁴⁵ Bu durum, onun saltanatının meşruiyetini ve siyasi otoritesini ölümünden sonra da teyit eden sembolik bir göstergedir. Safiyatuddin’in defin geleneği, önceki sultanlarınkiyle karşılaştırıldığında belirgin bir sürekliliğe işaret etmektedir: Sultan İskender Muda (ö. 1636), aynı komplekste anıtsal bir mezar taşı ile defnedilmiş, kitabelerde siyasi kudreti ve İslami ihtişamı vurgulanmıştır.²⁴⁶ Sultan İskender Sâni (ö. 1641), Safiyatuddin’in eşi, yine aynı yerde fakat daha sade bir mezar taşı ile gömülmüştür. Kitabesi daha ziyade dindarlığını ön plana çıkarmaktadır.²⁴⁷ Bu süreklilik, Açe’de hükümdarların defininde cinsiyetin belirleyici olmadığını; esas olanın hanedan statüsü, meşruiyet ve siyasi otorite olduğunu göstermektedir. Safiyatuddin’in ölümü, Açe tarihinde istikrarlı bir dönemin sonunu ve aynı zamanda yeni bir geçiş sürecinin başlangıcını ifade etmektedir. Onun defni, İslamî sembollerin siyasi otoriteyi pekiştirmede nasıl kullanıldığını da ortaya koyar.

1675 yılında Safiyatuddin’in vefatının ardından Açe’de kadın hükümdarlık geleneği hemen sona ermemiştir. Onun ardından üç Kadın Hükümdarlığı daha tahta çıkmıştır: Nurul Alam Naqiatuddin Şah (1675–1678), Inayat Şah Zakiyatuddin (1678–1688) ve

²⁴³ Anthony Reid, *Southeast Asia*, 248.

²⁴⁴ Hasan Muarif Ambary, *Menemukan Peradaban: Jejak Arkeologis dan Historis Islam Indonesia* (Jakarta: Logos, 1998), 183.

²⁴⁵ Claude Guillot dan Ludvik Kalus, *Epigraphie Islamique en Indonésie: Le Sultanat d’Acheh* (Paris: Association Archipel, 2008), hlm. 129–130.

²⁴⁶ Denys Lombard, *Kerajaan Aceh* 212.

²⁴⁷ Hoesein Djajadiningrat, *Critische Beschouwing van de Sadjarah Banten* (Haarlem: Joh. Enschedé en Zonen, 1913), 97.

Kamalat Şah (1688–1699).²⁴⁸ Bu süreklilik, kadın otoritesinin yalnızca geçici bir istisna olmadığını, bilakis ulemâ, *Orang Kaya* ve *Uleebalang* arasındaki yerel siyâsî uzlaşının bir parçası hâline geldiğini göstermektedir. Bununla birlikte, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Açe'nin uluslararası ticaretteki konumu giderek zayıflamış, Malaka Boğazı'ndaki hâkimiyet ise VOC'nin artan kontrolüne geçmiştir.

XVII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise durum köklü biçimde değişmiştir. Dördüncü kadın hükümdar olan Sultana Kamalat Şah döneminde, kadınların devlet başkanlığına uygun olup olmadıkları üzerine sert tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu değişimin arkasında yalnızca içerde güçlenen *Orang Kaya* ve saray elitinin baskısı değil, aynı zamanda Hicaz ve Yemen'deki ulemâdan gelen yeni fetvalar da rol oynamıştır. Haramayn ulemâsının söz konusu fetvalarında, kadınların imamet ve devlet başkanlığı makamına geçemeyecekleri, şer'î ilkelere dayanılarak vurgulanmıştır.²⁴⁹ Bu görüş, Haramayn ile yakın ilişkiler sürdüren Şeyh Abdurrauf es-Singkili'nin ilmî ağırları üzerinden Açe'ye ulaşmıştır. Abdurrauf, Safiyyatuddin'in tahta çıkışını erkek varis bulunmaması ve siyâsî krizi önleme gerekçesiyle meşru görmüş olsa da, yeni fetvalar içerdeki muhalefete güçlü bir dayanak sağlamış ve neticede 1699'da Sultana Kamalat Şah tahttan indirilmiştir.²⁵⁰ Böylece, yaklaşık altmış yıl süren kadın hükümdarlar dönemi son bulmuştur.

Eleştirel açıdan bakıldığında, bu gelişmeyi yalnızca kadın hükümdarlığa yönelik “teolojik bir reddiye” olarak görmek eksik olacaktır. Söz konusu fetvaların benimsenmesi, Açe'nin yapısal koşullarıyla da yakından bağlantılıdır: deniz ticaret ekonomisinin zayıflaması, VOC'nin artan sömürgeci baskısı ve saray içi hizipleşmelerin derinleşmesi, kadın hükümdarlığa karşı yöneltilen teolojik argümanların siyâsî bir kaldıraç işlevi görmesine yol açmıştır. Dolayısıyla, 1699 sonrasında kadınların iktidardan uzaklaştırılması, Açe'nin kozmopolit ve görece ilerici bir modelden, İslâm dünyasında yaygınlaşan muhafazakâr siyâsî anlayışa yöneldiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

²⁴⁸ Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women in a Muslim Kingdom*, 123–130.

²⁴⁹ Azyumardi Azra, *Jaringan Ulama Timur Tengah*, 108–110.

²⁵⁰ Anthony Reid, *An Indonesian Frontier*, 47–49.

SONUÇ

Bu çalışma, Sri Sultan Tâcü'l-Âlem Safiyetüddin Johan Berdaulat'ın (1641–1675) Açe Darüsselam Sultanlığı'ndaki hükümdarlığının nasıl şekillendiğini, devlet idaresindeki süreklilikleri, siyasî dinamikleri, toplumsal, kültürel, iktisadî ve ticarî gelişmeleri incelemiştir. Nitel tarih yöntemi kullanılarak, hem birincil hem de ikincil kaynaklara dayanılmış; devlet politikaları, ulemâ ile *Orang Kaya* elitinin yönetimdeki rolleri ve Açe'nin bölgesel ve uluslararası ticaret ağlarındaki konumu ele alınmıştır. Bulgular, Safiyatuddin'in saltanatında siyasî istikrarın korunduğunu, İslâmî geleneklere dayalı hukuk sisteminin güçlendirildiğini ve hem bölgesel güçlerle hem de Avrupalılarla dengeli diplomatik ilişkilerin tesis edildiğini göstermektedir. Bu dönem, Açe tarihinde egemenliğin muhafaza edildiği ve Asya-Pasifik ticaret ve kültür merkezlerinden biri olarak Açe'nin konumunun pekiştirildiği bir safha olarak öne çıkmaktadır.

Biyografik açıdan, Safiyatuddin'in meşruiyeti İskender Muda'dan gelen hanedan bağına ve saray çevresindeki sembolik otoriteye dayanmaktaydı. 1641'deki tahta çıkışı ilk bakışta sıra dışı görünse de, aslında siyasî rasyonalitenin bir yansımasıydı: erkek vârisin yokluğu, elitler arası gerilimler ve VOC ile Hint-Arap ticaret ağlarının baskısı karşısında istikrarın korunması zorunluydu. Nuruddin er-Ranîrî'nin fetvası ve kadın hükümdarlığına kapı aralayan Malay siyasî-hukukî geleneği sayesinde, bir Safiyetüddin'in iktidara gelişi istisna değil, meşru bir siyasî uzlaşma olarak kabul edildi.

İdarî düzeyde, Safiyetüddin mevcut kurumları yıkmadan yeniden düzenlemiştir. Balai meclisinin güçlendirilmesi, laksamana ile panglima bandar görevlerinin ayrılması ve *Orang Kaya* sınıfına yapılan patronaj dağılımı, denge ve denetim mekanizmasının işlediğini göstermektedir. Hukukta ise keyfî uygulamalardan uzaklaşarak şer'î usule dayalı bir yapı öne çıkmıştır. Abdurrauf es-Singkilî'nin *Mir'âtü't-Tullâb* adlı eseri, şeriat ile âdetin nasıl telif edildiğini ortaya koymaktadır. İktisadî bakımdan, Safiyetüddin liman güvenliğini korumuş, fiyat istikrarını sağlamış, VOC tekeline reddetmiş fakat ticaret kanallarını açık bırakmıştır. "Mücevher borcu" meselesi, onun malî diplomasiyi stratejik bir araç olarak kullandığını; âdete aykırı yükümlülükleri reddederken ilişkileri tamamen koparmamayı başardığını kanıtlamaktadır.

Resmî yazışmalarında kullandığı dil, maddî zenginlikten ziyade adalet, rahmet ve şeriata bağlılık vurgusuna yönelmiştir. İslâm, artık sadece cihad retoriğinin meşruiyet kaynağı değil; evrensel bir barış ve uzlaşma dili hâline gelmiştir. Saray protokolleri, merasimler ve görkemli cenaze törenleri, yalnızca teşrifat değil, aynı zamanda siyasî otoritenin ve hiyerarşinin pekiştirilmesine hizmet etmiştir. Bu, Açe'nin siyasî stratejisinde fetihçi yayılmadan konsolidatif yönetime geçişin göstergesidir.

Safiyatuddin'in hükümdarlığı, cinsiyet, gelenek ve İslâmî otorite arasındaki ilişkinin dikkat çekici bir örneğini sunmaktadır. Ulemâ ve elitlerin onun saltanatını itirazsız tanınması, esas belirleyenin cinsiyet değil; istikrarı sağlama, gücü paylaşırma ve geleneksel sürekliliği temin etme kapasitesi olduğunu göstermektedir. Böylece, eski tarih yazımında sıkça tekrar edilen “kadın hükümdar bir istisnadır” söylemi geçerliliğini yitirmekte; kadın liderliğinin İslâm siyaset geleneği içinde meşru bir varyant olarak işleyebildiği ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, bu dönem yalnızca “gerileme” devresi olarak etiketlenemez. Askerî genişleme durmuş olsa da, iç konsolidasyon, hukukî düzen ve diplomatik rasyonalite öne çıkmıştır. Bu yönelim, 17. yüzyılda VOC/EIC baskıları, limanlar arası rekabet ve küresel ticaret rotalarındaki değişimlere verilen adaptif bir yanittir. Dolayısıyla Safiyatuddin'in hükümdarlığı, “mirası tüketme” değil; yeni bir direniş ve devamlılık modelini temsil etmektedir.

Millet/ Devlet ilişkiler bağlamında Safiyatuddin, İslâm'ı evrensel bir diplomasi dili olarak kullanmış; VOC ile yazışmalarında barışçı bir retorik geliştirmiştir. Bu çabalar, her ne kadar sömürgeci genişlemeyi durdurmaya yetmese de, Açe'nin edilgen bir nesne değil, küresel ilişkilerde etkin bir özne olduğunu göstermektedir.

Safiyatuddin'in mirası sadece “tahtta bir kadın” meselesi değildir. Onun saltanatı, hanedan meşruiyetinin, şariat ve âdetin, elit patronajının ve küresel ticaret dinamiklerinin bir arada işlediği karmaşık bir siyasî modelin ürünüdür. Üç buçuk on yıl süren istikrar, konsensüse dayalı, hukukî ve diplomatik bir yönetim tarzının ne derece etkili olabileceğini kanıtlamaktadır. Safiyatüddindönemi, İslâmî egemenlik, yerel âdet ve cinsiyet faktörlerinin nasıl birleşerek Güneydoğu Asya'daki büyük bir sultanlığın sürekliliğini sağladığını anlamak için eşsiz bir laboratuvar niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- A. H. Johns. Cowan, C. D., & Wolters, O. W. *Southeast Asian History And Historiography*. 1976.
- A. H. Johns. *Political Authority in Islam: Some Reflections Relevant to Indonesia*, ed. Anthony Reid, *The Making of An Islamic Political Discourse in Southeast Asia*, Aristoc Press Pty, center of Southeast Asian Studies. Monash University, Clayton-Victoria, Australia, 1993.
- A. H. Johns. *Islam in Southeast Asia: Problems of Perspective*, ed. C. D. Cowan ve W. Wolters, *Southeast Asia History and Historiography- Essays Presented to D.G. E. Hall* (syf. 304-320). Ithaca: Cornell University Press, 1976.
- A. H. Johns. *Aspects of Sufi Thought in India and Indonesia in The First half of the 17th Century* (syf. 70-78). JMBRAS: Vol.28 Part I No. 169 March, 1955.
- A. K. Dasgupta. *Acheh In Indonesian Trade And Politics: 1600-1641*. Cornell University. 1962.
- A. Hadi. The Ṭāj Al-Salāṭīn And Acehese History. *Al-Jami'ah: Journal Of Islamic Studies*. 2004.
- A. Hasjmy. Banda Aceh Darussalam Pusat Kegiatan Ilmu Dan Kebudayaan, Dalam; Ismail Suny. *Bunga Rampai Tentang Aceh*. 1980.
- A. Hasjmy. 59 Tahun Aceh Merdeka Di Bawah Ratu. Jakarta: Bulan Bintang, 1997.
- A. Hasjmy. *Bunga Rampai Revolusi Tanah Aceh*. Jakarta: Bulan Bintang, 1983.
- A. Hasjmy. Iskandar Muda Meukuta Alam. Jakarta: Bulan Bintang, 1983.
- A. Hasjmy. Peranan Wanita Aceh Dalam Pemerintahan dan Peperangan. Jakarta: Yayasan Pecinta Sejarah, 1988.
- A. Hasjmy. *Sejarah Kebudayaan Islam Di Indonesia*. Bandung: Bulan Bintang, 1981.
- A. Hamish Ion; E. J. Errington, Introduction In Great Powers And Littwe Wars: The Limits Of Power, (Ed), Westport: Praeger, 1993.

- A. Verzameling Van Raffles, *Kort Verslat Der Maleische Handschriften, Bijdragen Taal-Land Volkenkude van Neerlandsch Indie*. Sgravenhange: Martinus Nijhoff, 1867.
- Aboe Bakar Atjeh, *Peranan Sastra Atjeh dalam Sastra Indonesia, Seminar Kebudayaan dalam rangka pekan kebudayaan Atjeh ke-II, 20 Agustus-2 September Buku kelima*. Banda Atjeh, 1972.
- Agus Budi Wibowo. *Kepemimpinan Tradisional Di Indonesia: Aceh Besar Dan Kajang*, Jakarta: Direktorat Sejarah Dan Nilai Budaya Direktorat Jendral Kebudayaan Kementerian Pendidikan Dan Kebudayaan, 2014.
- Ahmad Daudy, Dalam Sanggahan Syeikh Nururddin Ar-Raniry, Sinar Darussalam, No. 126-127, Maret-April, 1982. (syf. 105-126)
- Alfian Ibrahim. *Emas, Kafir Dan Maut*. Kuala Lumpur, Nusantara, no. July 1972.
- Alfian Ibrahim. *Sultanah Safiatuddin Syah: Pemerintahan Perempuan Pertama Di Aceh*. Banda Aceh: Pusat Dokumentasi Dan Informasi Aceh, 1992.
- Alfian Ibrahim. *Aceh And The Holy War (Prang Sabil)-In Verandah Of Violence: The Background To The Aceh Problem*, Edited By A. Reid. 2006.
- Alexander Hamilton. *A new Account of The East Indies*, (ed.), William Foster, Vol. I-II, N. Israel/ Amsterdam, 1970.
- Al-Mawardi. *Al-Ahkam Al-Sultaniyyah*, Çev. As'ad Yasin. Beyrut: Dar Al-Kutub Al-Ilmiyyah, 1996.
- Amirul Hadi. *Islam and State in Sumatra, -A Study of 17th Century Aceh*. Leiden: Brill, 2004.
- Amiruddin M. H. *The Response Of The Ulamā Dayah To The Modernization Of Islamic Law In Aceh. (No Title)*. 2005.
- Anthony Reid. *Verandah Of Violence. The Background To The Aceh Problem*. Singapore., 2006
- Anthony Reid. *Female Roles In Pre-Colonial Southeast Asia. Modern Asian Studies*, 22(3). 1988.

- Anthony Reid. War, Peace And The Burden Of History In Aceh. *Asian Ethnicity*, 5(3). 2004.
- Anthony Reid. Witnesses to Sumatra: A Travellers' Anthology. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1995.
- Anthony Reid. *An Indonesian Frontier: Acehnese And Other Histories Of Sumatra*. Singapore: NUS Press, 2005.
- Anthony Reid. *Elephants and Water in the Feasting of 17th Century Aceh*. JMBRAS, Vol. 62, Part 2 No. 257. (syf: 25-44), 1989
- Anthony Reid, Southeast Asia In The Age Of Commerce. New Haven: Yale University Press, 1993.
- Anthony Reid, *The Contest For North Sumatra: Atjeh, The Netherlands And Britain, 1858-1898*. Kuala Lumpur: University Of Malaya Press, 1969.
- Anthony Reid. *Economic and Social Change: 1400-1800*, ed. Nicholas Tarling (*The Cambridge History of Southeast Asia, Vol. II from 1500-1800*). Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Arun K. Dasgupta. *Acheh In Indonesian Trade And Politics: 1600-164*. Phd Dissertation. Cornell University, 1962.
- Augustine de Beaulieu. *The Expedition of Commodore Beaulieu to the East Indies*. In *Navigantium Atque Itinerantium Bibliotheca*, edited by John Harris. London: Woodward etc, 1744.
- Awut Al-Fairusy. *Wanita Atjeh Dalam Sejarah*. Sinar Darussalam, Desember, No.9. 1968.
- Azyumardi Azra, *Islam Nusantara: Jaringan Global Dan Lokal*. Bandung: Mizan, 2002.
- Azyumardi Azra, *Jaringan Ulama Timur Tengah Dan Kepulauan Nusantara Abad XVII Dan XVIII*. Jakarta: Kencana, 2004.
- Barbara Watsons Andaya. *Perak, The Abode Of Grace: A Study Of An Eighteenth Century Malaysia State*. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1979.

- Barbara Watson Andaya. *Perempuan Nusantara: Sejarah Perempuan Di Indonesia*. Jakarta: Komunitas Bambu, 2009.
- Beiber. *Geography Of Achin, The Journal Of The Straits Branch Of The Royal Asiatic Society*, No. 3, July. Vaduz Kraus Reprint, 1965.
- Borschberg, P. Portuguese, Spanish And Dutch Plans To Construct A Fort In The Straits Of Singapore, Ca. 1584-1625. *Archipel*, 65(1). 2003.
- Bukhari Al-Jauhari. *Taj Al-Salatin*, Ed. Siti Hawa Salleh. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka, 1992.
- C. R. Boxer. The Christianisation Of The Goa Islands, 1510–1567 By Anthony D’Costa’. *Bulletin Of The School Of Oriental And African Studies, University Of London*, 29(2). 1996.
- C. R. Boxer. War And Trade In The Indian Ocean And The South China Sea: 1600-1650, The Indian Ocean In Focus International Conference On Indian Ocean Studies, Section III. 1979.
- Carnac-Temple, R. The Travels Of Peter Mundy, In Europe And Asia, 1608–1667. *Hakluyt Society, Second Series*, 1919.
- Carroll, D. J. William Marsden, The Scholar Behind The History Of Sumatra. *Indonesia And The Malay World*, 47(137). 2019.
- Cheah Boon Kheng. Power behind the Throne: The Role of the Queens and Court Ladies in Malay History, *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society* 66, 1, no. 264, 1993.
- Chijs, J.A. Van Der et al., ed. *Dagh-Register Gehouden int Casteel Batavia vant Passerende daer ter plaetse als over Geheel Nederlandts-India Anno, 1640–1682*. ‘s-Gravenhage and Batavia: Martinus Nijhoff and G. Kolff, 1887–1928.
- Christian Snouck Hurgronje. *De Atjehers*. Translated by A.W.O. O’Sullivan. Leiden: Leiden Press, 1906.
- Christian Snouck Hurgronje. *Gayo: Masyarakat Dan Kebudayaannya, Awal Abad Ke-20. (No Title)*. 1996.

- Clement R. Markham, *The Voyages Of Sir James Lancaster To The East Indies*, New York: Burt Franklin. 1970.
- Coolhaas, W.Ph., ed. *Generale Missieven van Gouverneurs-Generaale en Raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie*. Vols 1–4. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1960–71.
- Cortese, A. *The Suma Oriental Of Tomé Pires And The Book Of Francisco Rodrigues* 1978, T. I. *Asia Educational Services, Nueva Delhi Y Madras*. 1990.
- Damper, William. *Voyages and Discoveries*. London: Argonaut Press, 1972.
- Danvers, F. C. *The Portuguese In India Being A History Of The Rise And Decline Of Their Eastern Empire*, Frank Cars & Co. 1966.
- Darwish A. Soelaiman. *Komplikasi Adat Aceh: Buku Satu Adat Sekitar Lingkaran Hidup*. Laporan Penelitian, Yayasan Toyota. 1989.
- Denys Lombard, *Kerajaan Aceh: Zaman Sultan Iskandar Muda (1607–1636)*, Çev. Winarsih Arifin Vd. Jakarta: Kepustakaan Populer Gramedia, 2006.
- De Koninck, R., Gibbons, D. S., & Hasan, I. *Green Revolution, Methods And Techniques Of Assessment: A Handbook Of A Study In Regions Of Malaysia And Indonesia*. 1977.
- D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia, Third Edition*. London: The Macmillan Press Ltd. 1976.
- D. G. E. Hall. *Southeast Asian History And Historiography: Essays Presented To DGE Hall*. Ithaca, NY: Cornell University Press. 1976.
- D. G. E. Hall. *Critical Survey Of Studies On Dutch Colonial History*. 1962.
- D. J. Tate, *The making of modern South-East Asia. I&II*. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1977/79
- E. Edwards McKinnon, *Beyond Serandip: A Note on Lambri At The Northen Tip of Aceh, The Indian Ocean and The South China Sea, Indonesia, Vol. 46 Oktober*. (syf. 103-121) 1988.

- Embree, A. T. Lee Kam Hing. *The Sultanate Of Aceh: Relations With The British, 1760-1824.*(South-East Asian Historical Monographs.) Singapore: Oxford University Press. 1995.
- F. C. Danvers, *The Portuguese in India Being a History of the Rise and Decline of their Eastern Empire.* Frank Cars & Co, 1966.
- F. Mendes Pinto, & R. Catz, *The Travels of Mendes Pinto, çev. Rebecca D.,* (Chicago: The University of Chicago Press, 1989.
- Fathurahman, O., & Holil, M. *Katalog Naskah Ali Hasjmy Aceh.* PPIM UIN Jakarta. 2007.
- Fatima Mernissi, *The Forgotten Queens Of Islam,* Çev. Mary Jo Lakeland. Minneapolis: University Of Minnesota Press, 1993.
- G. W. J. Drewes, & P. Voorhoeve. (Eds.). *Adat Atjeh: Reproduced In Facsimile From A Manuscript In The India Office Library* (Vol. 24). Brill. 2014.
- G. P. Rouffaer, *De Hindostansche Oorsprong Van Het, Negenvoudig 'Sultans-Zegel Van Atjeh. Bijdragen tot de Taal-, Land-en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië,* (3/4de Afl
- G. P. Tolson, *Acheh, commonly called Acheen. Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society.*
- H. H. Juynboll, *Catalogus Maleische En Sundaneesche Handschriften Der Leidsche Universiteits-Bibliotheek,* Leiden: E. J. Brill. 1899.
- H. M. Zainuddin, *Singa Atjeh: Biographi Seeri Sulthan Iskandar Muda* (Medan: Pustaka Iskandar Muda),
- H. M. Zainuddin, *Tarich Atjeh dan Nusantara (Vol. I),*
- H. S. R. S. John. *The Indian Archipelago: It's History And Present State* (Vol. 2). Longman, Brown, Green And Longmans. 1853.
- Hamka. *Dari Lembah Chita-Chita.* Pustaka Melayu Baru. 1968
- Hamka. *Negara Islam .* Jakarta: Bulan Bintang, 1974.
- Hamka. *Sejarah Umat Islam I, I.* Jakarta: Bulan Bintang, 1981.

- Heeres, J.E. and P.A. Tiele, ed. *Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel*, Vols 1–3. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1886–95.
- Henk Marier, *We Are Playing Relatives -A Survey of Malay Writing*. Leiden: KITLV, 2004.
- Horace St. John, *The Indian Archipelago: It's History and Present State* (Vol. I). London: Longman, 1853.
- Ian A. Maggregor, *Notes on The Portuguese in Malaya (Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society, Vol. 28 Part 2 No.170, 48-126*. Singapore: 1955.
- Ibn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Franz Rosenthal. Princeton: Princeton University Press, 2005.
- Ibrahim Alfian, *Sultanah Aceh: Pemerintahan Perempuan Dalam Dunia Islam*. Yogyakarta: Pustaka Sinar Harapan, 1992.
- Ibrahim Alfian, *Ratu-Ratu Aceh: Perempuan Yang Memerintah Dalam Sejarah Kesultanan Aceh* (Jakarta: Yayasan Obor Indonesia, 2007
- Iljas Sutan Pamenan. *Rentjong Atjeh Ditangan Wanita: Zaman Pemerintahan Radja-Radja Puteri Di Atjeh, 1641–1699*. Jakarta: DJ Waringin, 1959.
- Iskandar, T. *Bustan Al-Salatin*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1966.
- Iskandar, Teuku, *Hikayat Aceh*, Vol. II. The Hague: Martinus Nijhoff, 1958.
- J. Kathirithamby-Wells, “The Inderapura Sultanate: The Foundation Of İst Rise And Decline, Form The 16th To The 18th Centuries,” *Indonesia*, No. 21 (April), Cornell Modern Indonesia Project. 1976.
- J. Kreemer. *Atjeh: Algemeen Samenvattend Overzicht Van Land En Volk Van Atjeh En Onderhoorigheden*. 1923.
- J. M. Kennedy. *Drawing & The Blind: Pictures To Touch*. Yale University Press. 1993.
- J. M. Kennedy, *A History of Malaya*. (Kuala Lumpur: Percetakan Sooriya, 1993.
- J. W. Schoorl, ‘Power, Ideology And Change In The Early State Of Buton’, (Ed), G. J. Schutte, *State And Trade İn The Indonesian Archipelago*, KITLV Press, 1994.

- James T. Siegel, *The Rope Of God*. Berkeley: University Of California Press, 1969.
- Jane Drakard, *A Kingdom Of Words: Language And Power In Sumatra*, Oxford University Press. 1999.
- John Anderson, *Political and Commercial Consideration Relative to The malayan peninsula and The British Settlements in the straits of Malaca, The Journal of The indian Archipelago and eastern Asia Vol IX*. Singapore, 1854.
- John Tosh, *The Pursuit Of History: Aims, Methods And New Directions In The Study Of History*. New York: Longman, 2002
- K. Steenbrink. Hamka (1908-1981) And The Integration Of The Islamic Ummah Of Indonesia. *Studia Islamika*, 1(3). 1994.
- Khalid M. Hussain. Taj Us-Salatin. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1966.
- Kuntowijoyo. Pengantar Ilmu Sejarah. Yogyakarta: Yayasan Bentang Budaya, 2001.
- Lee Kam Hing, *The Sultanate of Aceh relation with the British 1760-1819*. JMBRAS Vol. XLIII No. 217, 1995.
- Liaw Yock Fang, *Sejarah Kesusasteraan Melayu Klasik*. Jakarta: Balai Pustaka, 1991.
- Louis Gottschalk, *Understanding History: A Primer Of Historical Method*. New York: Knopf, 1969.
- Lukman Arifin. Sejarah Kota Banda Aceh, Makalah Sejarah Aceh Pada Masa Pemerintahan Sri Ratu Zakiatuddin Inayat Shah 1088-1098 H (1678- 1688 M). Banda Aceh: Fakultas Keguruan Dan Ilmu Pendidikan Universitas Syiah Kuala Darussalam, 2011.
- Lutfi Auni. *The Decline Of The Islamic Empire Of Aceh (1641-1699)*. 1993.
- M.A.P. Meilink-Roelofs, *Asian Trade And European Influence In The Indonesian Archipelago Between 1500 And About 1630*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1962.
- M. C. Ricklefs. *Sejarah Indonesia Modern*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press, 1995.

- M. Hasbi Amiruddin, *The Response of The Ulama Dayah -to the Modernization of Islamic Law in Aceh*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Melayu, 2005.
- Mardalis. *Metode Penelitian Suatu Pendekatan Proposal*. Jakarta: PT Bumi Aksara, 1995.
- Markham, Albert Hastings. *The Voyages and Works of John Davis: The Navigator*. Vol. 2. London: Hakluyt Society, 1880.
- Max Weber, *Economy And Society: An Outline Of Interpretive Sociology*, Ed. Guenther Roth Ve Claus Wittich. Berkeley: University Of California Press, 1978.
- Metin Kunt, 'The Later Muslim Empires: Ottoman, Safavids, Mughals', Marjorie Kelly, *Islam: The Religious And Political Life Of A World Community*, New York: Praeger. 1984.
- Muhammad Haji Salleh. *Sulalat Al-Salatin Ya'ni Perteturun Segala Raja-Raja*. Kuala Lumpur: Yayasan Karyawan dan Dewan Bahasa dan Pustaka, 1997.
- Moehammad Hoesein, *Adat Atjeh*. Dinas Pendidikan dan Kebudayaan Provinsi Daerah Istimewa Aceh, 1970.
- Mohammad Natsir, *Capita Selecta*. Jakarta: Bulan Bintang, 1966.
- N. Luc. *Riding The Dutch Tiger: The Dutch East India Company And The Northeast Coast Of Java, 1680–1743*. 1996.
- Nuruddin Al-Raniri, *Bustan Al-Salatin*, Ed. A. Samad Ahmad (Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka, 2005), Jilid I
- Nureddin Er-Raniri, *Bustan'us Salatin*, Der: Jelani Harun, II And III. Bölümler, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka. 2004.
- Noerhadi, T. H. 'Wanita Dan Kepemimpinan'. In *Perempuan Indonesia Pemimpin Masa Depan*, edited by Mely G Tan. Jakarta: Pustaka Sinar Harapan, 1991.
- Oman Fathurahman and Munawar Holil, *Katalaog Naskah Ali Hasjmy Aceh, The 21th Century Center of Excellence Programme, The Center for Documentation & Area Transcultural Studies*. Tokyo University of Foreign Studies, 2007.

- Otman Muhammad Yatim, *Batu Aceh: Warisan dan Sumber Sejarah Serta Budaya Terpenting, Khususnya di Johor, Seminar Sejarah dan Budaya Johor tahun 2000*. Kerajaan Negeri Johor Darul Ta'zim: Yayasan Warisan Johor Persatuan Sejarah, 2000.
- Özay, M. Açe'de Bir Türk Alimi: Baba Davüd. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (33), 2007.
- P. H. Pott, 'Willem Verstegen: An Extraordinary Member Of The Council Of The East Indies As Adventure In India In 1659', (Ed), M. A. P. Meilink-Roelofs, M. E. Van Opstall, G. J. Schutte, *Dutch Authors On Asian*. 1968.
- Peter Borschberg, *Portuguese, Spanish and Dutch plans to construct a fort in the Straits of Singapore, ca. 1584-1625*. *Archipel*, 65(1), 2003.
- Peter G. Riddell, *Islam And The Malay-Indonesian World: Transmission And Responses*. London: Hurst & Company, 2001
- Pocut Haslida Syahrul. *Perempuan Aceh Dalam Lintas Sejarah Abad XVIII-XXI*. Jakarta: Pelita Hidup Insani, 2012.
- R. Hoesein Djajadiningrat. *Critische Beschouwing Van De Sadjarah Banten,*" *Bijdragen Tot De Taal-, Land- En Volkenkunde* 65, No. 1 Hague: Martinus Nijhoff, 1913.
- R. Hoesein Djajadiningrat. *Upacara Pula Batee Pada Makam Sultan Iskandar II (1636-1641)*, Alih Bahasa Aboe Bakar. *Banda Aceh: Pusat Dokumentasi Dan Informasi Aceh*. 1980.
- R. Hoesein Djajadiningrat. *Kesultanan Aceh Suatu Pembahasan Tentang Sejarah Kesultanan Aceh Berdasarkan Bahan-Bahan Yang Terdapat Dalam Karya Melayu*. Banda Aceh: Museum Negeri Aceh, 1983.
- Raden Hoesein Djajadiningrat, *Critisch Overzicht van de in Maleische Werken vervatte Gegevens over de Geschiedenis van het Soeltanaat van Atjeh."* *Bijdragen tot de Taal-, Land-en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 1/2de Afl. 1911.
- Razaulhak Şah, *Açi Padişahı Sultan Alaaddin'in Kanuni Sultan Süleyman'a Mektubu*, *Ankara Üniversitesi DTCF, Traih Araştırmaları Enstitüsü, Cilt V*. (syf: 373-410).

- Rentjong Atjeh Di Tangan Wanita Zaman, Pemerintahan Raja-Raja Puteri Di Atjeh 1641-1699, Jakarta. 1937.
- Richard Carnac Temple, *The Travels of Peter Mundy, in Europe and Asia, 1608–1667* London: Printed for Hakluyt Society.
- Riddell, P. G. The Heritage Of Traditional Malay Literature. By Vladimir Braginsky. Pp. Xiv, 890. Singapore, Institute Of Southeast Asian Studies, 2004. *Journal Of The Royal Asiatic Society*, 16(3), 2006.
- R. J. Winstedt, *The Early Rulers of Perak, Pahang and Aceh* (Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society, 10(1 (113), Singapore: 1932.
- Rodolphe De Koninck, *Aceh In The Time Of Iskandar Muda*, Banda Aceh: Pusat Dokumentasi Dan Informasi Aceh. 1977.
- R. O. Windsedt, A History of Malay Literatures (JMBRAS: Vol.17 Part III 1939), 125.
- Rouffaer, G. P. DE HINDOSTANSCH E OORSPRONG VAN HET „NEGENVOUDIG “SULTANS-ZEGEL VAN ATJEH. *Bijdragen Tot De Taal-, Land-En Volkenkunde Van Nederlandsch-Indië*, (3/4de Afl), 1906.
- Rusdi Sufi, *Sultanah Safiatuddin Syah – Wanita Utama Nusantara – Prominent Women in The Glimpse of History*. Jayakarta Agung Offset, 1994.
- Said, Muhammad. *Aceh Sepanjang Abad*. Medan: Pengarang Sendiri, 1961.
- Sher Banu A.L. Khan, *Sovereign Women In A Muslim Kingdom: The Sultanahs Of Aceh, 1641–1699* . Ithaca: Cornell University Press, 2017.
- Siti Hawa Salleh. *Bustan Al-Salatin*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1966.
- Stutterheim, W. F. ‘A Malay Sha’ir in Old Sumatran Characters of 1380 A.D’. *Acta Orientalia* 14, 1936.
- Sufi, Rusdi. ‘Sultanah Safiatuddin Syah’. In *Wanita Utama Nusantara Dalam Lintasan Sejarah*, edited by Ismail Sofyan, M. Hasan Basri, and Ibrahim Alfian. Jakarta: Jakarta Agung Offse, n.d. 1994.
- Suhartono. *Teori Dan Metodologi Sejarah*. Yogyakarta: Graha Ilmu LP3ES, 1985.

- Solichin Salam, *Jawa dan Aceh dalam Kajian Sejarah*. Jakarta: Center for Islamic Studies and research, 1996.
- Syahrizal, *Kajian Terhadap Kitab Mir'at Al-Thullab Tentang Hakim Wanita, Kertas Projek, IAIN Ar-Raniry, Bnada Aceh*. 1995.
- Syed Muhammad Naquib Al-Attas, *Islam Dalam Sejarah Dan Kebudayaan Melayu*. Bandung: Mizan, 1990.
- Takeshi Ito. *The World of the Adat Aceh: A Historical Study of the Sultanate of Aceh*. Phd Thesis, Australian National University, 1984.
- Tgk.AK. Jakobi. *Aceh Dalam Perang Mempertahankan Proklamasi Kemerdekaan 1945-1949 Dan Peranan Teuku Hamid Azwar Sebagai Pejuang*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama, 1998.
- Tate, D. J. *The Making Of Modern South-East Asia. 1. The European Conquest*. Oxford University Press, Oxford In Asia. 1971.
- Teuku Anzib Lamnyong, *Adat Aceh, Manuscript India Office Library in Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal Land, en Velkendunde Jilid XXIV Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1958*. Pusat Latihan ilmu-ilmu Sosial Aceh, 1976.
- Teuku Iskandar, *Aceh dalam Lintasan Sejarah: Suatu Tinjauan kebudayaan. Banda Aceh: 1972*.
- Teuku Iskandar, *Hikayat Aceh*, Vol. II. The Hague: Martinus Nijhoff, 1958.
- Teuku Iskandar, *Bustanu 's-Salatin Bab II, Fasal 13, Nuruddin Ar-Raniri*,
- Teuku Iskandar, *Catalogue of Malay, Minangkabau, and South Sumatra Manuscript in the Netherlands, Vol I-II*. Leiden: Documentatiebureau Islam-Christendom, 1999.
- The Singapore Free Press And Mercantile Advestiser (1884-1942), "Achin", 9 June 1896, Microfilm NL3159, Lee Kkong Chian Reference Library,
- Thomas Bowrey. *A Geographical Account of Countries Around the Bay of Bengal, 1669 to 1679*. Edited by R. C. Temple. 12. Cambridge: Hakluyt Society, n.d.
- Tjandrasasmita, U. *Arkeologi Islam Nusantara*. Kepustakaan Populer Gramedia. 2009.

- Tolson, G. P. Aceh, Commonly Called Acheen. *Journal Of The Straits Branch Of The Royal Asiatic Society*, (5), 37-50. 1880.
- Uka Tjandrasasmita, *The Indonesian Harbour Cities and the coming of The Portugeuse. Lizbon: Cepesa*, 2001.
- V. Braginsky. The Science Of Women And The Jewel: The Synthesis Of Tantrism And Sufism In A Corpus Of Mystical Texts From Aceh. *Indonesia And The Malay World*, 32(93), 2004.
- Van Langen, *De Muntordonnantiën Van Nederlandsch-Indië*, Vol. 2. Batavia: Landsdrukkerij, 1883.
- Van Langen, J.P. *De Muntsoorten Van Atjeh*. Batavia: Landsdrukkerij, 1888.
- Vladimir Braginsky, *The Heritage of Traditional Malay Literature: A Historical Survey if Genred, Writing and Literary Views*. Leiden: KITLV, 2004.
- William Marsden, *The history of Sumatra, Singapore: Oxford University Press*, 1986.
- Winstedt, R. O. The Early Rulers Of Perak, Pahang And Aceh. *Journal Of The Malayan Branch Of The Royal Asiatic Society*, 10(1 (113)). 1932.
- Yahya Abu Bakar, *The Dutch Threats To Melaka: 1600-1641, International Seminar On Malaysian History From Dutch Sources, 23-25 October, 2001*.
- Yunus Djamil, *Silsilah Tawarich Radja-Radja Keradjaan Atjeh*. Banda Aceh, 1968.
- Zainuddin, H. M. *Tarich Atjeh Dan Nusantara (Vol. I)*. Medan, *Indonesia Pustaka*. 1961.
- Zakaria Ahmad, *Keradjaan Atjeh 1520-1675*. Medan: Penerbit Monnora.

ÖZGEÇMİŞ

Balqis Almumtahanah

Aziz Mahmud Hidayı Mah. Üsküdar. İstanbul

Eğitim

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Tarih ve Medeniyet Bölümü

Lisans: Universitas İslam Negri Sunan Ampel Surabaya, Tarih ve Medeniyet Bölümü

Orta-Lise: Pondok Modern Darussalam Gontor Putri 1

Meslek

2021-2025 Özel Seyahat Acentacı

2017-2018 SD İslam Sari Bumi Sidoarjo İlk Okul Kuran öğretmeni

2013-2017 Özel ders kursu öğretmeni

2012-2013 SD Muhammadiyah 1 Sidoarjo İlk Okul Kuran öğretmeni

Projeleri

SD Muhammadiyah 1 Sidoarjo 1964-2016 (Sejarah Perkembangan dan Peranannya)

Sejarah İslam di Negara Minoritas Muslim (Singapura)